

Arhitektura u Timuridskom Carstvu

Aleksić, Denis

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:661155>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet
Odsjek za turkologiju, hungarologiju i judaistiku
Katedra za turkologiju

Diplomski rad

ARHITEKTURA U TIMURIDSKOM CARSTVU

Denis Aleksić

Mentor: dr.sc. Ekrem Čaušević

Zagreb, rujan, 2020.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad Arhitektura u Timuridskom Carstvu izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr. sc. Ekrema Čauševića. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis:

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Povijest Središnje Azije do dolaska Timurida	2
3. Povijest Timuridskog Carstva (1370.-1507.)	4
4. Timuridska arhitektura u Transoksaniji	10
4.1. Komplex Ҳwāḡe Aḥmada Yasawīja u Türkistanu	11
4.2. Samarkand.....	15
4.2.1. Džamija Bībī Ḥānum	17
4.2.2. Mauzolej Gūr-i Amīr	21
4.2.3. Nekropola Šāh-i Zinda.....	25
4.2.4. Medresa Uluḡ-bega (Registan)	28
4.2.5. Ostale građevine	30
4.3. Šahrisabz	32
4.4. Buḡārā	35
5. Timuridska arhitektura u Horasanu	37
5.1. Herāt.....	39
5.1.1. Komplex „muṣallā“ – džamija, medresa i mauzolej Gōhar Šād	42
5.1.2. Medresa Sulṭāna Ḥusayna Bāyqare	45
5.1.3. Svetište Ҳwāḡe `Abdullaha Anṣārīja	46
5.2. Komplex Imāma Reže u Mašhadu (radovi Gōhar Šād).....	48
5.3. Medresa al-Ġiyāšīyya u Ҳargerdu.....	52
6. Zaključna opažanja o timuridskoj arhitekturi	56
7. Ostavština i utjecaj timuridske arhitekture	60
8. Zaključak	65
Popis literature	66
Sažetak rada	69

1. Uvod

Arhitektura 15. stoljeća, koja prema općem mišljenju predstavlja vrhunac islamske arhitekture u Srednjoj Aziji, neraskidivo je vezana za timuridsku dinastiju. Nazivom Timuridi označavaju se svi pripadnici vladajuće elite Carstva koje je utemeljio turkijski osvajač Timur (Tamerlan) u drugoj polovici 14. stoljeća. Njegovi potomci nisu uspjeli održati stabilnost u golemom carstvu koje im je Timur ostavio te su vrlo brzo počeli gubiti njegove teritorije. Manjak političke i vojne sposobnosti Timurovi su nasljednici nadomjestili značajnim kulturnim postignućima, prije svega u arhitekturi. Graditeljskim aktivnostima nadovezali su se na Timurov način uspostavljanja moći putem mahnite gradnje monumentalnih zdanja raskošne dekoracije, najbolje iskazan u natpisu na carskoj palači u Šahrisabzu: „Ako sumnjate u našu moć, pogledajte naše građevine“¹.

Cilj je ovoga rada omogućiti što bolji uvid u obilježja i dosege timuridskog arhitektonskog stila o kojemu do sada nije napisan nijedan stručni rad na hrvatskom jeziku. Rad je kataloške prirode i nije mu namjera ulaziti isuviše u područje arhitektonske struke, već kroz pregled najvažnijih građevina u najznačajnijim regijama Carstva – Transoksaniji i Horasanu – donijeti zaključke o značaju i ulozi ovoga stila u kontekstu islamske i svjetske arhitekture, kao i o njegovom daljnjem utjecaju.

Rad započinje povijesnom kontekstualizacijom na koju se nastavlja pregled najvažnijih regija, gradova i izdanaka timuridske arhitekture. Potom slijede zaključna opažanja te ostavština i utjecaj timuridskoga arhitektonskog stila na druge stilove.

¹ Arapov, *The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan*, 204.

2. Povijest Središnje Azije do dolaska Timurida

Kroz povijest su mnoga plemena, narodi i dinastije ostavljali svoj trag na golemom području Srednje Azije – od sjevernih stepa Kazahstana i Rusije do plodnog Irana na jugu, od Kine i planina Tanšana na istoku pa do Anadolije i Kavkaza na zapadu. U dalekoj su povijesti taj prostor nastanjivali Tohari, Skiti i Perzijanci, njime su potom vladale dinastije Ahemenida, Seleukida i Sasanida, a od 5. se stoljeća pojavljuju i brojni turkijski narodi, posebice širenjem Prvoga Turskog Kaganata. Pojavom islama u 7. stoljeću, na prostor današnjeg Irana, a potom i u Srednju Aziju, dolaze islamski kalifati Rašiduna, Omejida i Abasida, da bi u 10. stoljeću vlast u dijelovima ove regije došla u ruke Samanida i Gaznavida. 11. stoljeće donosi pojavu Seldžuka, nakon kojih prevlast u Središnjoj Aziji preuzimaju dinastije turkijskoga roda.

Prijelomni trenutak za povijest ove regije zbio se u ranom 13. stoljeću, dolaskom nomadske sile sa sjeveroistoka – Mongola. Mongolsko širenje omogućilo je dolazak brojnih plemenskih konfederacija u Srednju Aziju, unutar jedne od kojih će dolazak na vlast izboriti budući slavni osvajač Amīr Timur, a stvorilo je i uvjete za nastanak novog, turkijsko-mongolskog nasljeđa koje će i Timur i njegovi potomci baštiniti. Upravo je mongolska povijest i tradicija definirala ciljeve, metode i ideologiju ovoga novog velikog stepskog ratnika.²

Iako se Mongolsko Carstvo raspalo već do polovice 14. stoljeća, ostavilo je dubok trag u čitavoj Euroaziji. Mongolski su se vladari prilagođavali potrebama svake pojedine regije kojom su vladali, no nisu napustili svoje nomadsko nasljeđe. Stvorili su kulturu koja je kombinirala stepska načela s nasljeđem podčinjenih naroda – kako turkijskih nomada zapadne stepe, tako i sjedilačkih naroda agrikulturnih regija. Jezik ove nove kulture bio je turkijski, religija koja je postala dominantnom bila je islam, a mongolska je ostala samo politička legitimacija. Takva je tradicija, mongolsko-turkijska, prevladala u svim zapadnim mongolskim domenama – Srednjoj Aziji, Iranu i Rusiji, ali je u svakoj od njih bila isprepletana i s domicilnim kulturama.³

Nakon što su 1209. započela velika mongolska osvajanja i sastav stanovništva u Carstvu počeo varirati, od mongolskih i turkijskih nomada pa do sjedilačkih naroda Irana i sjeverne Kine, Džingis-kan je morao razviti sustav kojim će populaciju staviti pod kontrolu. Započeo je praksu koja će se u političkom smislu pokazati korisnom, a u društvenom promijeniti strukturu stanovništva svih regija obuhvaćenih mongolskom vlašću, kao i njihove načine života. Džingis

² Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 2.

³ Isto, 3.

je, naime, započeo seliti narode na mjesta udaljena tisućama kilometara od njihovih matičnih predjela, naseljavajući tako Irance u Kinu, a nomade duboko u sjedilačke teritorije.⁴

Svoje Carstvo podijelio je na četiri velika teritorija (*kanata*), kasnije poznatima pod nazivom *ulus*, i dodijelio ih četvorici sinova. Jedan od sinova, Čagataj, čiji će *kanat* postati najbitniji za predmet ovoga rada, dobio je na upravljanje stepske predjele regije Transoksanije.

U 14. se stoljeću Čagatajski Kanat, uslijed pobune protiv prelaska jednoga od *kanova* na islam i njegove politike preuzimanja islamske kulture i napuštanja mnogih mongolskih običaja, podijelio na dva dijela – zapadni, koji je zahvaćao plodnu regiju Transoksaniju, i istočni, s konzervativnijim predjelima i pretežno nomadskim stanovništvom. Zapadni će dio potom postati poznat kao Čagatajski Ulus, dok će istočni nositi ime Moğūlistān⁵ („zemlja Mongola“).⁶ Transoksanija je već u to vrijeme bila islamsko središte regije, a Moğūlistān, koji je svoje ime dugovao pogrešnim interpretacijama muslimanskih autora – s obzirom na to da je bio naseljen nomadima turkijskoga, a ne mongolskoga roda – u vrlo je maloj mjeri bio zahvaćen islamom.⁷

Čagatajski je *ulus* bio konfederacija turkijsko-mongolskih plemena kojima je isprva vladao *kan* iz dinastije Čagatajida, odnosno čagatajidskog ogranka Džingisida. Prema tradiciji koja je u Srednjoj Aziji opstala sve do 19. stoljeća vodeće titule *kana* i *kagana* bile su namijenjene samo onim vladarima koji su mogli dokazati svoje džingisidsko podrijetlo. Međutim, vlast u Čagatajskom Ulusu, a i drugim mongolskim *ulusima*, ubrzo su počeli preuzimati razni zapovjednici (*amīri*) nedžingisidskoga podrijetla, legitimizirajući svoje postupke postavljanjem Džingis-kanovih potomaka na funkcije *kanova*.

Iz ovoga je razvidno da se u vrijeme kada je Timur počeo graditi svoju karijeru, 1360. godine, Mongolsko Carstvo već počelo urušavati. To nipošto ne znači da je nomadska sastavnica izgubila svoju moć. Upravo suprotno, iako su Mongoli iza sebe ostavili fragmentirano carstvo, ono je kroz 150 godina mongolske i turkijsko-mongolske vlasti postalo homogeno, razlike među nomadima i sjedilačkim stanovništvom su izbljedjele, kao i granice između stepa i susjednih naseljenih regija, što je omogućilo mnogim turkijsko-mongolskim nomadskim plemenima dolazak na vlast.⁸

⁴ Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 4.

⁵ Pri navođenju svih imena arapskog i perzijskog podrijetla u radu je korištena njemačka ZDMG transkripcija

⁶ Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 24.

⁷ Golden, *Central Asia in World History*, 94.

⁸ Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 10.

3. Povijest Timuridskog Carstva (1370.-1507.)

Takav je svijet proizveo Timura i taj je svijet Timur nakanio osvojiti. Gledajući njegovu osvajačku karijeru, može se uočiti kako je samo nekoliko puta izašao izvan geografskih okvira nekadašnjeg Mongolskog Carstva, a čak i tad je, u pohodima na Siriju, Anadoliju i Indiju, ulazio u borbu s turkijskim vladarima s kojima ga je povezivala ranija stepska tradicija.⁹

Timur, na materinjem čagatajskom¹⁰ jeziku Tēmūr („željezni“, u turkijskom svijetu rasprostranjeno osobno ime), rođen je 1336. godine blizu Keša (danas znanog kao Šahrisabz) u Transoksaniji. Rođen je u obitelji koje je pripadalo plemenu Barlās, naseljenom u ove krajeve u 13. stoljeću s prodorima Mongola, turciziranom plemenu mongolskoga podrijetla i imena.¹¹ U jednom od sukoba zaradio je ranu na desnoj nozi zbog koje je počeo šepati, što mu je u perzijskoj historiografiji priskrbilo naziv Tīmūr-i Lang („Timur Šepavi“), dok je u Europi posredstvom perzijske inačice imena ostao poznat kao Tamerlan ili Timur Lenk.

Način na koji je Timur došao na vlast i potom se na njoj održavao prilično nalikuje onome njegova slavna stepska prethodnika, Džingis-kana. Vješto je manipulirao plemenskim i klanskim rivalstvima te je kroz osobne i plemenske saveze do 1370. postao vodećom političkom figurom Čagatajskog Ulusa. Kako nije bio džingisidskoga podrijetla, nije mogao uzeti titulu *kana* pa je po oprobanoj recepturi na tu poziciju ustoličio marionetu, a svoju vlast dodatno legitimizirao oženivši princezu Sārāy Mulk Ḥānum iz džingisidske loze. Upravo se iz potonjeg razloga Timur okitio mongolskom titulom *küregen* („zet“), koja je svoj konačni oblik – *Gūrkanī*, po kojem će i on i njegovi potomci ostati poznati, zadobila prema perzijskoj inačici termina. Među muslimanima je, doduše, oduvijek bio poznat isključivo kao Amīr Tīmūr.¹²

Timur je svoju karijeru, po uzoru na Džingis-kana, gradio na vojnim pohodima. U njima nije bio ništa manje okrutan od svoga slavnog prethodnika, dapače, uništeni gradovi i pomor stanovništva bili su uobičajena pojava na azijskome kontinentu druge polovice 14. stoljeća. Povjesničar Peter Golden navodi¹³ kako je Timur bio izrazito složena ličnost prepuna kontradiktornosti: s jedne strane briljantan vojni zapovjednik i političar, s druge divljak sklon

⁹ Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 10.

¹⁰ Ovaj je naziv za jezik kojim se govorilo na području (nekadašnjeg) Čagatajskog Kanata uvriježen, ali neutemeljen jer njegovi ga govornici nikada nisu tako nazivali. Naziv bi upućivao da se zapravo radi o kakvoj varijanti mongolskoga jezika, međutim, ovaj jezik pripada istočnoj (karlučkoj) podskupini turkijskih jezika.

¹¹ Soucek, *A History of Inner Asia*, 123.

¹² Golden, *Central Asia in World History*, 94.

¹³ Isto, 95.

masovnim pokoljima; čovjek stepe prilagođen sjedilačkom društvu; musliman okružen islamskim učenjacima koji ubija i porobljava druge muslimane; kritičar gradskog načina života koji od Samarkanda gradi vodeću islamsku prijestolnicu; osoba koja istovremeno slijedi i islamski šerijatski zakon i tradicionalni zakon stepe, poznat kao *töre* ili *yasa*. Ukratko, čovjek s jednom nogom u urbanom islamskom svijetu, a s drugom u poganskoj stepi.

Uloga carske prijestolnice, kao što je napomenuto, pripala je Samarkandu, gradu u Transoksaniji, čija je povijesna važnost očito bila presudna kod Timurovog odabira. Samarkand je iz Timurovih osvajanja izvukao i najveću korist, uzevši u obzir da je većina ratnih prihoda odlazila upravo u prijestolnicu, u kojoj su carske i sakralne građevine, mnoge od kojih i danas postoje i kojima će u ovome radu biti posvećeno puno prostora, nicali jedna za drugom. Osim materijalnih dobara, Timur je u Samarkand iz osvojenih područja slao i najbolje obrtnike i umjetnike, čiji je zadatak bio prijestolnicu učiniti još veličanstvenijom.

Vojni pohodi iz kojih je crpio resurse za gradnju Samarkanda prostirali su se od Indije do Anadolije. Redom je osvajao Horezm, Horasan, Perziju, potkraj 14. stoljeća i Indiju, a posljednji, ujedno možda i najveći uspjeh, bila mu je pobjeda protiv osmanskog sultana Bayezida u Bitci kod Ankare 1402. Dok je Osmansko Carstvo bilo na koljenima, Timur je već planirao ostvarenje svoga najvećeg cilja, osvajanja Kine. 1404. vratio se u Samarkand, gdje je prvo na svome dvoru ugostio kastiljskog veleposlanika Ruya Gonzáleza de Clavija, a zatim se otisnuo na posljednji veliki vojni pohod. Ipak, na putu prema Kini 1405., kod povijesnog grada Otrara nedaleko Türkistana u današnjem Kazahstanu, smrt ga je spriječila u tom naumu.¹⁴

Nakon Timurove smrti među njegovim je potomcima započela borba za prijestolje. Timur je ranije svojim preživjelim sinovima, Šāhroḥu i Mirān Šāhu, kao i nekim drugim muškim članovima obitelji, ostavio dijelove svojega teritorija, u skladu s običajnom turkijsko-mongolskom praksom poznatom kao *soyurḡal*. To, međutim, nije omogućilo gladak prijelaz vlasti kao u slučaju Džingis-kanovih potomaka, već je gotovo svaki od regionalnih vladara potraživao središnju vlast. Iduće su četiri godine stvorile prve razdore u timuridskoj obitelji, ali i geopolitičku dihotomiju Carstva s regijama Transoksanijom i Horasanom u vodećim ulogama. U Samarkandu, glavnome gradu Transoksanije, prijestolje je izvojevao Mirān Šāhov sin Ḥalīl Sultān, dok se u Herātu, horasanskoj prijestolnici, nametnuo Timurov sin Šāhroḥ.¹⁵

¹⁴ Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, 73.

¹⁵ Soucek, *A History of Inner Asia*, 324.

1409. Šāhroḥ je uspio zauzeti vlast u Samarkandu i postati nasljednikom svoga oca u svim dijelovima Carstva – Transoksaniji, Horezmu, Fergani, Horasanu i Iranu. Njegovom je carskom prijestolnicom sada postao Herāt, odakle su sve do pada dinastije vladali i budući timuridski vladari.¹⁶ Iako je Samarkand prestao biti političkim središtem Carstva, njegov značaj nije opadao. Njime je, kao očevo namjesnik u Transoksaniji, gotovo cijelu prvu polovicu 15. stoljeća (1411.-1449.) upravljao Šāhroḥov sin Ulugh-beg. Ovaj je princ-znanstvenik manjak svoga talenta u ratovanju i politici nadomjestio značajnim postignućima u područjima astronomije, matematike i trigonometrije, a o njegovoj će arhitektonskoj ostavštini više biti rečeno u poglavlju 4. *Timuridska arhitektura u Transoksaniji*.

Usporedna vladavina Šāhroḥa u Herātu i Ulugh-bega u Samarkandu ostavit će značajan kulturni trag na Središnju Aziju, stoga se ovo razdoblje u Zapadnim literarnim izvorima¹⁷ nerijetko uspoređuje s razdobljem europske renesanse. Šāhroḥ, baš poput svoga sina Ulugh-bega, nije bio odveć uspješan političar ni osvajač. Za razliku od Timura, koji je svoje ime gradio na brojnim vojnim pohodima i osvajanjima, ova su dva vladara bila usmjerena na kulturni procvat i državno blagostanje. Još jedna aktivna promicateljica umjetnosti, ali i utjecajna politička persona toga doba, što će je u obiteljskoj borbi za vlast 1457. i koštati života, bila je Šāhroḥova žena Gōhar Šād. O njezinim će graditeljskim pothvatima također biti riječi u sljedećim poglavljima. Da se doista radilo o darovitoj obitelji sa smislom za kulturu i umjetnost dokazuje i slučaj Ulugh-begovog mlađeg brata Bāysonqora, omiljenog sina Šāhroḥa i Gōhar Šād¹⁸, koji se bavio književnim radom, pokroviteljstvom i kaligrafijom.¹⁹ Tako je upravo njegov natpis na portalu džamije u Mašhadu otkrio godinu završetka njezine gradnje – 1418.²⁰

U Šāhroḥovo vrijeme započelo je distanciranje vladajuće elite od stepskog nasljeđa i džingisidske karizme koja je u vrijeme Timura igrala vrlo bitnu ulogu. Šāhroḥ je prekinuo očevu praksu postavljanja marionete iz loze Džingisida na mjesto *kana* te je uzeo islamsku titulu *sultana* i vladao samostalno.²¹ Pod njegovom se vlašću ostvaruje i potpuna simbioza perzijsko-islamskih kulturnih i administrativnih tradicija s nomadskim turkijsko-mongolskim običajima poput obiteljske vlasti ili podjele carstva na apanaže kojima potom vladaju članovi

¹⁶ Izuzev vrlo kratkoga razdoblja nakon Šāhroḥove smrti (1447.-1449.), kada je Ulugh-beg uspio priskrbiti vlast i vratiti prijestol u Samarkand

¹⁷ Soucek, A History of Inner Asia, 132.; Golden, Central Asia in World History, 98.

¹⁸ Soucek, A History of Inner Asia, 131.

¹⁹ Isto, 132.

²⁰ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 33.

²¹ Soucek, A History of Inner Asia, 132.; Golden, Central Asia in World History, 98.

carske obitelji.²² Stvara se novo, kompleksno društvo sa zamjetnim arapskim, perzijskim i turkijskim elementima, a cvjeta i Put svile, zahvaljujući kojem se stvaraju diplomatski i kulturni kontakti i s kineskom dinastijom Ming.

Ovakav kulturni napredak Carstva nije mogao suviše dugo trajati. Nakon Šāhroḥove smrti 1447. godine, Uluḡ-beg se iz Samarkanda zaputio u Herāt s ciljem preuzimanja vlasti. Usprkos početnome vojnom uspjehu u borbi s nećakom 'Alā' ad-Dawlom, svome starijem sinu 'Abd al-Laṭīfu načinio je nepravdu ne pridavši mu prikladnu zaslugu u pobjedi, pokazujući jasne preferencije prema mlađem 'Abd al-'Azīzu. Uluḡ-beg, kao očigledno nevješt političar, dodatno je ponizio starijeg sina ne ostavivši mu stečeno bogatstvo u Herātu, u kojem ga je ostavio kao namjesnika, te se zajedno s 'Abd al-'Azīzom vratio u Samarkand. Sve je ishodilo 'Abd al-Laṭīfovim pohodom na Samarkand i pobjedom protiv oca krajem 1449. godine. Vjerske su vlasti malo zatim proglasile *fetvu*²³ u kojoj su pozvale na smrt njima omraženog princa-znanstvenika te je Uluḡ-beg na koncu obezglavljen nedaleko Samarkanda. Održan mu je, doduše, prigodan pogreb i sahranjen je u obiteljskom mauzoleju Gūr-i Amīr, kamo je po povratku iz Herāta i sâm bio odnio tijelo svoga oca Šāhroḥa.²⁴

Nakon Uluḡ-begova ubojstva uslijedila su dva desetljeća obiteljskih borbi za prevlast, ali i dva desetljeća kulturnoga zatišja na području Transoksanije, Horasana i ostalih dijelova sada u potpunosti fragmentiranog Carstva. 1458., Uluḡ-begov je nećak Abū Sa'īd, vladar Transoksanije, uspio osvojiti Herāt i posljednji puta ujediniti Carstvo. Usporedo s Abū Sa'īdovom vladavinom (1451.-1469.) u Središnjoj su se Aziji odvijala dva vrlo bitna procesa.

Prvi od njih je pojava i jačanje moći novoga turkijskog naroda u Transoksaniji – Uzbeka. Ovaj je narod, nastao kao mješavina kipčaćkih Turaka i turciziranih mongolskih plemena, ime preuzeo od Öz Bega, jednog od *kanova* Zlatne Horde, sjevernog mongolskog *kanata*, koji je ondje u 13. stoljeću islam proglasio državnim religijom. Upravo zahvaljujući potpori Uzbeka i njihovog *kana* Abū'l-Ḥayra, Abū Sa'īd se i domogao vlasti u Transoksaniji 1451.²⁵

Drugi bitan proces odnosi se na rast nove političke i ekonomske sile, sufijskog reda *nakšibendija*. Sufijski su redovi, općenito govoreći, odigrali vrlo bitnu ulogu u islamizaciji srednjoazijskih nomada i postali bitnim faktorom u timuridskoj politici, društvu, ekonomiji i kulturi. Redovi su se temeljili na tradiciji prijenosa pozicije i karizme s duhovnoga vođe (arap.

²² Soucek, A History of Inner Asia, 126.

²³ Pravna odluka u islamu, izdaje ju specijalist za određeno pitanje koje nije izričito precizirano u Kur'anu

²⁴ Soucek, A History of Inner Asia, 131.

²⁵ Isto, 136.

šayh, perz. *pīr*) na njegova nasljednika, a ovaj je red, koji ubrzo postaje daleko najutjecajnijim među timuridskim vlastima, svoj konačni oblik i ime zadobio u 14. stoljeću, u vrijeme Ḥwāḡe²⁶ Bahā'ad-Dīna Naqšbanda, Tadžika iz maloga mjesta blizu Buḡāre.²⁷ Najmoćniji od svih predvodnika ovoga reda bio je, pak, Ḥwāḡa 'Ubaydallāh Ahrār koji si je, zahvaljujući svojoj karizmatičnoj osobnosti, priskrbio izuzetan prestiž, politički upliv i bogatstvo. Njegove su sugestije imale presudan utjecaj u političkim i u vojnim odlukama Abū Sa'īda te su pretvorile red *nakšibendija* u najvišu moralnu silu, ne samo za vrijeme Timurida, nego i u doba uzbečke dinastije Šajbanida koja će ovim prostorima zavladata u 16. stoljeću.²⁸

Abū Sa'īd ubijen je u sukobima s turkijskom plemenskom konfederacijom Aq Qoyunlu u Azerbajdžanu 1469. i teritorij Carstva drastično se smanjio. Nekoliko je njegovih sinova zadobilo vlast u različitim carskim regijama, a onom horasanskom, s prijestolnicom u Herātu, zavladao je posljednji važni timuridski vladar Sulṭān Ḥusayn Bāyqarā (1470.-1506.).

Ḥusaynov dvor prepun pjesnika i drugih umjetnika postao je simbolom novoga kulturnog cvjetanja u turkijsko-iranskom književnom i umjetničkom svijetu, s mnoštvom poklonika od Osmanskoga Carstva do Indije.²⁹ Interes u egzaktne znanosti, iznimno velik u Uluḡ-begovo doba, polako je jenjavao, ali artističke forme sada su bile na vrhuncu. Premda je kultura svojom tematikom i jezikom i dalje bila pretežito perzijska, došlo je do velikoga uzleta književnosti i poezije na turkijskom. Današnji učenjaci ovaj jezik nazivaju čagatajskim, s obzirom na to da se razvio na području koje je nekada bilo Čagatajskim Ulusom, ali među turkijskom populacijom toga doba jezik je bio poznat kao *turkī*.³⁰

Najveći obol razvoju toga jezika dao je Ḥusaynov blizak prijatelj i savjetnik na dvoru, Mīr 'Alī Šīr Nawā'ī. Njegovo se najpoznatije književno djelo, *Muḡākamāt al-Luḡatayn* („Rasprava o dvama jezicima“), bavi upravo prednostima čagatajskog jezika po pitanju izražajnosti i bogatstvu vokabulara u odnosu na perzijski.³¹ Ovome svestranom umjetniku, pjesniku i pokrovitelju više će pozornosti biti posvećeno u poglavlju 5.1. *Herāt*. Osim Nawā'ija, na

²⁶ Honorifik *ḥwāḡa/hodža* postao je gotovo zaštitnim znakom dvaju sufijskih redova proizašlih iz učenja Ḥwāḡe Yūsufa Hamadānija – *nakšibendija* i *jesevija*, stoga ove redove nazivaju i *redovima ḥwāḡagān/hôdžā*. Soucek, A History of Inner Asia, 138.

²⁷ Golden, Central Asia in World History, 100.

²⁸ Soucek, A History of Inner Asia, 140.

²⁹ Golden, Central Asia in World History, 98.

³⁰ Soucek, A History of Inner Asia, 133.

³¹ Isto, 134.

Ḥusaynovu dvoru su djelovali još neki istaknuti umjetnici svoga vremena, poput pjesnika Ğāmīja i minijaturista Bihzāda.

Već se prije smrti Ḥusayna Bāyqare počeo nazirati kraj Timuridskoga Carstva. Uzbeci predvođeni šajbanidskim *kanom* Muḥammadom približavali su se ostacima nekoć kolosalnog carstva, sada ograničenog samo na područje Horasana, a još je jedan novi veliki igrač na geopolitičkoj sceni bila i iranska dinastija Safavida. Unatoč naporima princa Bābura, Abū Sa'īdovog unuka i tadašnjeg vladara Kābula, da pomogne Ḥusaynu u borbi s Uzbecima, Ḥusaynova smrt 1506. i konačni pad Herāta 1507. godine označili su kraj timuridske vladavine. Bābur je, doduše, nastavio vladati vrlo ograničenim područjem Kābula, godinama pokušavajući vratiti ugled i teritorij nekadašnjeg Carstva, sve dok nije odlučio potražiti utočište u Indiji, gdje je 1526. porazio sultana Delhija i utemeljio Mogulsko Carstvo (1526.-1858.).³²

Iz ovoga sažetog povijesnog pregleda Timuridskog Carstva jasno je da su kultura i umjetnost, a posebice njihova najreprezentativnija forma – arhitektura, imali vrlo važnu ulogu na carskome dvoru. Gradnja grandioznih zdanja započela je u Transoksaniji u vrijeme Timura, a nastavila se u Horasanu pod vlašću njegovih potomaka. Premda su se građevine podizale i u drugim dijelovima Carstva, ove su dvije regije u tom smislu imale daleko najveći značaj, stoga će upravo njima biti posvećen središnji dio ovoga rada.

Prikaz 1: Timuridsko Carstvo u vrijeme Timurove smrti, 1405. godine
(izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Timur#/media/File:Timur_Empire.jpg)

³² Golden, *Central Asia in World History*, 107.

4. Timuridska arhitektura u Transoksaniji

Transoksanija (arap. *Mā Warā`an-Nahr*; perz. *Farārūd*; sve u istome značenju – „ono što je preko rijeke [Oks/Āmū Daryā]“) povijesna je jezgra Središnje Azije (Prikaz 1).

Granice ove regije mijenjale su se kroz stoljeća i gotovo je svaka društvena zajednica imala svoja tumačenja gdje ona počinje, a gdje završava, tako da ni danas povjesničari i geografi nisu usklađeni oko njezina geografskog određenja.

Sâm naziv Transoksanija kazuje, pak, samo o južnoj granici regije – rijeci Āmū Daryā, dok ostalo ostavlja na volju. U skladu s takvim, proizvoljnim tumačenjem regije, pojedini autori³³ u svojim regionalnim podjelama Srednje Azije uopće ne govore o Transoksaniji, već su slavni gradovi Samarkand i Buḥārā navedeni kao gradovi doline rijeke Zarāfšān, koja se potom opisuje³⁴ kao najplodniji i najnaseljeniji dio Transoksanije. Slijedeći rusku geografsku literaturu, Transoksaniju sa sjeverne strane zatvara rijeka Sīr Daryā, pa se tako ovaj prostor između dvije važne i velike rijeke može nazivati međuriječjem.³⁵ Srednjoazijsko međuriječje otprilike se poklapa s granicama današnje Republike Uzbekistan, ali stroga delimitacija područja dovodi u situaciju gdje bi se neki gradovi, povijesno i kulturno vezani za regiju, poput Taškenta, trebali smatrati gradovima koji ne pripadaju Transoksaniji.

Na isti se problem u strukturi ovoga rada nailazi govoreći o memorijalnom kompleksu Ḥwāḡe Aḥmada Yasawīja u Tūrkiḡstanu, gradu s „krive“ strane rijeke Sīr Darye. Stoga je najpravednije i strukturalno najsmislenije bilo u obzir uzeti najšire shvaćanje pojma Transoksanije i navedenu građevinu uključiti u njezino područje.

Ovo će se poglavlje pobliže baviti primjercima timuridske arhitekture u Transoksaniji, odnosno Samarkandu, Šahrisabzu i Buḥāri. S obzirom na to da je Samarkand bio prvom prijestolnicom Carstva, a Transoksanija bila Timurov rodni kraj, značaj ove regije poklapa se s prvim dijelom timuridske povijesti – krajem 14. i prvim dijelom 15. stoljeća.

Poglavlje započinje opisom memorijalnoga kompleksa u Tūrkiḡstanu, jer radi se o prvom većem i značajnijem graditeljskom pothvatu u Timurovom vremenu, na koji se logičkim slijedom nadovezuju dvije najvažnije samarkandske građevine – Bībī Ḥānum i Gūr-i Amīr.

³³ npr. vidi: Knobloch, *Monuments of Central Asia*

³⁴ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 93.

³⁵ Soucek, *A History of Inner Asia*, 13.

4.1. Kompleks Ĥwāġe Aĥmada Yasawīja u Türkistanu

Ovaj memorijalni kompleks u gradu Türkistanu, nekoć poznatom kao Yassi, smještenom na jugu današnje Republike Kazahstan, svakako je jedan od najsajnijih primjeraka timuridske arhitekture. Timur se u Türkistan, prema zapisima iz *Zafarnāme*³⁶, zaputio 1397. kako bi odao počast šejhu Aĥmadu Yasawīju, turkijskom pjesniku i osnivaču sufijskog reda *jesevija*, ovdje pokopanom još u 12. stoljeću. Tom je prilikom donirao novac namijenjen za izgradnju velikoga kompleksa oko Yasawījevog groba i naredio rok izgradnje od dvije godine.³⁷

Istraživači su ovaj kompleks ponekad nazivali mauzolejom, ponekad džamijom, ponekad mauzolej-džamijom, a treba istaknuti kako ni kompleks nije najtočniji izraz. Šaraf ad-Dīn 'Alī Yazdī ga, u svom djelu o Timurovu životu, već spomenutoj *Zafarnāmi*, naziva *'imārom*, odnosno memorijalnom zakladom s različitim socijalnim i religijskim funkcijama, a građevina je kroz povijest uglavnom služila dervišima za obavljanje svojih dužnosti.³⁸

Ova, dakako, velika građevina (65.50 x 46.50 m) izvana izgleda uistinu impresivno: pravokutnoga je oblika, s dvije upečatljive kupole na središnjoj uzdužnoj osi, obje jednakoga raspona kao i prostorije koje natkrivaju, i impozantnim portalom koji, baš kao i velika kupola, doseže visinu od 37.50 metara iznad razine tla.³⁹ Od posebne je ljepote mala rebrasta kupola koja se izdiže nad prostorom mauzoleja, nalik onoj s dinastijskoga mauzoleja Gūr-i Amīra u Samarkandu. Istočni i zapadni zidovi građevine identični su, s jedinom razlikom u *miĥrābu*⁴⁰ koji se nalazi na istočnoj strani.

Slika 1: južno pročelje, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 2: sjeverno pročelje, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

³⁶ „Knjiga pobjede“, Timurova biografija i jedan od najboljih izvora o Timurovu životu, napisao je Šaraf ad-Dīn 'Alī Yazdī dva desetljeća po Timurovoj smrti

³⁷ Man'kovskaia, *The Mausoleum of Khvāja Aĥmad Yasavī*, 116.

³⁸ Isto, 125.

³⁹ Isto, 109.

⁴⁰ Niša u zidu džamije usmjerena u pravcu Kabe u Meki

Unutrašnjost građevine kompleksnija je nego što se doima promatrajući je izvana. Kao mjesto koje su stoljećima pohodili hodočasnici, a u njemu obitavali derviši, građevina je morala sadržavati prostorije nužne za ispunjavanje svih njihovih potreba.

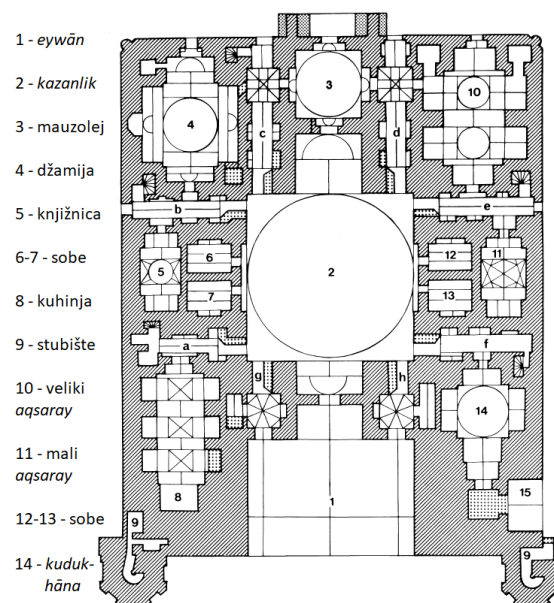
Veličanstveni ulazni portal, tzv. *eywān* (Prikaz 2, 1), zatim *kazanlik*⁴¹ (2), koji je služio kao vestibul i mjesto okupljanja, te sâm mauzolej šejha Yasawīja (3), sa svojim malenim, šarenim portalom, nalaze se na glavnoj uzdužnoj osi. Iako je građevina uglavnom simetrična duž te osi, raspored bočnih prostorija ponešto je drugačiji.

Kazanlik (2) je središnji prostor građevine i povezan je s ostalim prostorijama preko osam hodnika koji izviru iz uglova kazanlika (a-h), dijeleći pravokutnik na osam zona. Svaka od zona sadržava jednu ili više prostorija različitih veličina i oblika.

Na sjeverozapadnoj strani nalazi se džamija (4), mjesto za molitvu gdje bi se petkom izvodili derviški obredi. Knjižnica ili *kitābhāna* (5), smještena zapadno od *kazanlika*, služila je za proučavanje svetih tekstova; *āšhāna* (8), odnosno kuhinja, bilo je mjesto gdje se pripravljalo obredno jelo *ḥalīm*, stoga je poznata i kao *ḥalīmḥāna*; četiri male mračne sobe (6-7, 12-13) smještene sa svake strane *kazanlika* služile su kao prenoćišta i mjesta za molitvu, dok su preostale prostorije koristili hodočasnici za svoje potrebe.⁴²

Slika 3: grobnica Aḥmada Yasawīja u prostoru mauzoleja (izvor: vlastita fotografija)

Prikaz 2: tlocrt kompleksa Ḥwāḡe Aḥmada Yasawīja (izvor: Man'kovskaia, The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī)

⁴¹ Doslovni bi prijevod naziva bio *prostorija s kotlom*, što se referira na golemi brončani kotao originalno smješten u samom središtu prostorije prema naredbi Timura. Kotao, koji se danas nalazi u muzeju Ermitaž u Sankt-Peterburgu, služio je za posluživanje obrednog 'Āšūrā jela te se njime slavio kraj religijskoga festivala *Muḥarrama*. Man'kovskaia, The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī, 109. prema A.A.Ivanov, „O bronzovykh izdeliiax kontsa XIV v. iz mavzoleia Khodzha Ahmeda lasevi“

⁴² Man'kovskaia, The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī, 111.

Kazanlik je, premda glavna prostorija, sa svojim kockastim oblikom, gipsanim nišama na uzdužnoj osi i visokom sferno-stožastom kupolom iznutra ukrašenom *muqarnasom*⁴³, zapravo samo uvećana kopija mauzoleja. I prijelaz prema kupoli kod obje je prostorije postignut na isti način, *trompom*⁴⁴ dobivenom postavljanjem greda na uglove kvadrata. Opna kupole *kazanlika* postupno se stanjuje prema vrhu te je izvana obložena tirkiznim glaziranim pločicama, koje su u radovima 1939. zamijenjene novima. Na sjevernoj niši *kazanlika*, kao i u mauzoleju, djelomično su očuvani paneli s mozaičnom keramikom.⁴⁵

Mauzolej, u čijem se središtu nalazi grobnica Aḥmada Yasawīja, također je tlocrtni kvadrat (7.15 x 7.15 m) s plitkim nišama na svakoj strani, dekoriranima *muqarnasom*. Njegova vanjska kupola, sa svoja 52 rebra, posve je nalik onoj na Gūr-i Amīru te leži na cilindričnom tamburu obloženom mozaikom s velikim *kufskim*⁴⁶ natpisom (*al-mulk lillāh*), ponad kojeg se nalaze friz od majolike i stalaktitni vijenac (Slika 4).

Slika 4: kupola nad mauzolejom, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Srednjoazijski i perzijski arhitekti koji su sudjelovali u izgradnji ovog kompleksa koristili su se brojnim vrstama svodova i lukova. Neke metode ozbiljnije su se počele koristiti u gradnji tek sredinom 15. stoljeća, tako da se može reći kako je kompleks Ḥwāḡe Aḥmada Yasawīja predvodnik stvaranja novoga arhitektonskog stila Srednje Azije. Spomenimo samo kako su prostorije pravokutnog oblika, primjerice džamija i veliki *āqsarāy*, metodom poprečnih lukova i na njima ležećih „polulukova“ pretvarane u kvadratni oblik kako bi se nad njima mogla podići kupola, čime se prvi puta u istočnoj arhitekturi rodila ideja presijecanja lukova. Često su korišteni i križni svodovi, netipični za srednjoazijsku arhitekturu, a jedna od niša ima i zvjezdasti svod nalik radovima u Buḡāri iz 16. stoljeća.⁴⁷

Prednje, južno pročelje je, za razliku od preostala tri, ostalo nedovršeno i neobloženo keramičkim mozaicima (Slika 1). Da je postojala namjera oblaganja znamo po tome što donja polovica pročelja ima okvire predviđene za punjenje mozaičnim panelima. Tamnoplave i

⁴³ Forma dekorativnog svoda u islamskoj arhitekturi, znan i kao “stalaktitni svod”, najčešće krasi *eywāne*.

⁴⁴ Naziv za konstruktivno rješenje prijelaza s kvadratnog tlocrta u kružni, čime se dobiva osnova za kupolu.

⁴⁵ Man'kovskaia, *The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī*, 111.

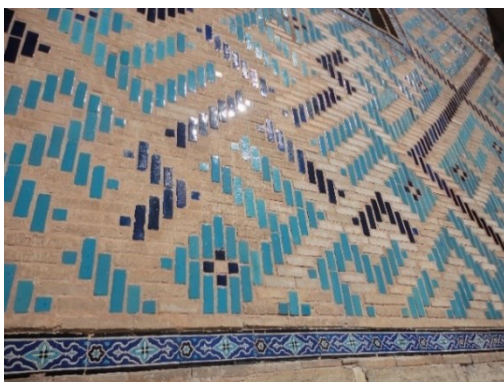
⁴⁶ Kufsko ili kufijsko pismo je uglati tip arapskog pisma izrazito kaligrafsko-dekorativnog karaktera.

⁴⁷ Man'kovskaia, *The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī*, 113.

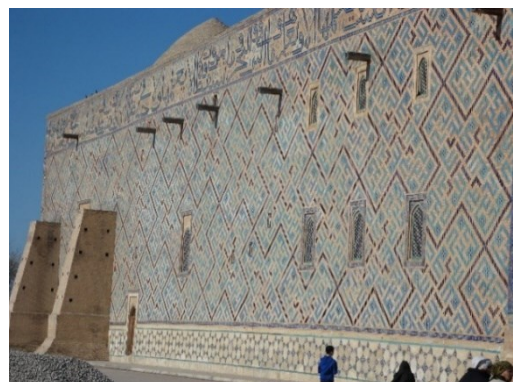
svijetloplave glazirane pločice na građevini postavljane su okomito, i to tako da su tamne formirale geometrijsku mrežu, dok su svijetle činile kufske tekstove. Pločice od neglazirane terakote činile su pozadinu i bile postavljane vodoravno. Ova se tehnika, zbog sličnosti koju tako posloženi geometrijski uzorci imaju sa zidarstvom, naziva *bannā ṭ* („zidarska“). Taj je tip dekoracije, čija je svrha bila eksterijeru podariti jasnoću i naglasiti osjećaj čvrstine, doživio pravi procvat upravo u timuridskom periodu (Slika 5).⁴⁸ Od površine zemlje do visine od 1.80 metara nalazi se postament na kojemu su pločice od vapnenca postavljene u geometrijske uzorke zvijezda i peterokuta, između kojih se nalaze pločice od majolike.

Neobičnost u izgradnji ovoga kompleksa jest da je visina fasade ovisila o kompoziciji obloge, a ne o samoj konstrukciji građevine. Drugim riječima, arhitektima je puno bitnije bilo kako će finalni proizvod izgledati od toga koliko je kvalitetno građevina izgrađena, tako da ne čudi što su, ne samo kod ovoga objekta, već i diljem Timuridskoga Carstva, građevine vrlo brzo počele propadati, posebice ako se uzme u obzir da je mnogo njih izgrađeno na tektonski aktivnom području. Boje su igrale izrazito bitnu ulogu u naglašavanju glavnih elemenata eksterijera te je sve bilo podređeno dizajnu pročelja i kupole, čak i pod cijenu toga da je racionalnost same konstrukcije time morala biti žrtvovana.⁴⁹

Ova građevina u arhitektonskom smislu predstavlja sintezu ranijih lokalnih tradicija, ali, građena na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće, u vrijeme nezaustavljivog rasta timuridske moći, ona je i simbol svoga vremena i nagovještaj daljnjega razvoja metoda planiranja i gradnje. Planiranje i prvu fazu izgradnje izvodili su lokalni, srednjoazijski arhitekti, dok su u drugoj fazi izgradnje i dekoracijskim radovima sudjelovali iranski majstori prisilno dovedeni u Carstvo nakon Timurovih pohoda, što je poznato i iz njihovih signatura na pročeljima.⁵⁰

Slika 5: *bannā ṭ* tehnika na zapadnom pročelju kompleksa, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 6: zapadno pročelje kompleksa, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

⁴⁸ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 817.

⁴⁹ Man'kovskaia, *The Mausoleum of Khvāja Aḥmad Yasavī*, 114.

⁵⁰ Isto, 125.

4.2. Samarkand

Samarkand je najveći grad doline rijeke Zarāfšān, najplodnijega i najnaseljenijeg dijela regije Transoksanije. Oduvijek je bio najznačajniji grad ove regije, najviše zahvaljujući svojoj idealnoj lokaciji na sjecištu glavnih trgovačkih putova. Put svile se upravo u Samarkandu razdvajao na dva svoja glavna odvojka, jedan zapadno prema Perziji, drugi južno prema Indiji, dok je važan trgovački put bio i onaj prema nomadima na sjeveru.⁵¹

Prema izvorima, grad je star nekoliko tisuća godina i u njemu su, do dolaska Arapa, živjeli zoroastrijci, budisti i nestorijanski kršćani. Arapskim osvajanjima početkom 8. stoljeća dolazi do širenja islama i grad ubrzo postaje važnim islamskim središtem. Do 13. su se stoljeća na njegovoj vlasti izmijenile dinastije Samanida, Karahanida, Seldžuka i Horezmijskih Šahova, a bogato kulturno nasljeđe grada nepovratno je uništeno mongolskim razaranjima 1221.⁵²

Najslavnije razdoblje svoje povijesti grad je doživio dolaskom Timura i njegovih nasljednika na vlast u 14. i 15. stoljeću. Timur pomiče gravitacijski centar grada južno od nekadašnjeg Afrāsiyāba, potpuno razrušenog od Mongola, i započinje gradnju grandioznih arhitektonskih zdanja, želeći grad učiniti najsajnijom islamskom prijestolnicom.⁵³ Okružio ga je i mnoštvom vrtova, smjestivši tako svoje građevine usred golemoga područja zelenila, čime je dodatno naglasio njihovu grandioznost. Građevine kolosalnih razmjera i veličanstvenog izgleda bile su jasan način izražavanja Timurove ambicije da Samarkandu priskrbi novi status. One su bile pokazatelj moći carstva i svaka je od njih, podignuta pod pokroviteljstvom dvora, isticala autoritet vladajućih.⁵⁴ Resurse za takvu gradnju Timur je crpio iz svojih osvajanja. Najbolji su obrtnici i umjetnici u Samarkand dovođeni iz Perzije, Azerbajdžana, Iraka, Sirije, Horezma, Indije i Horasana, i nevjerojatnom su brzinom za svoga novoga vladara gradili džamije, palače, medrese, mauzoleje, *karavansaraje*⁵⁵ i druge objekte.

Najreprezentativniji primjerci tih velebnih zdanja su džamija Bībī Ḥānum, dinastijski mauzolej Gūr-i Amīr, nekropola Šāh-i Zinda i Ulūg-begova medresa na glavnome trgu Registanu. Sukladno svojoj važnosti, navedene su građevine zadobile prostora u idućim poglavljima ovoga rada.

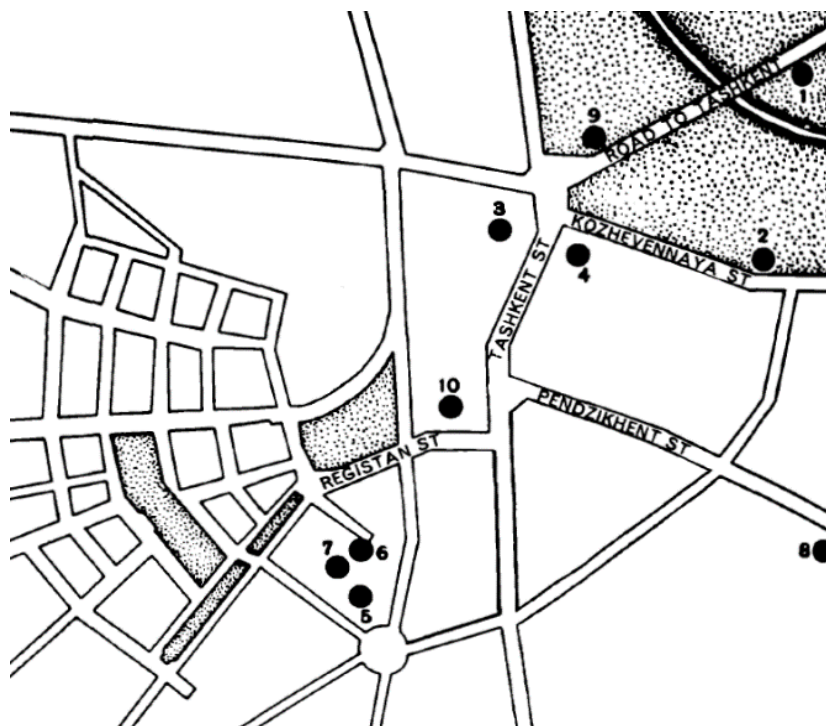
⁵¹ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 93.

⁵² Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 5.

⁵³ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 89.

⁵⁴ Isto, 96.

⁵⁵ Konačište na trgovačkom putu za prihvaćanje i smještaj karavana, često služilo i za trgovanje

Prikaz 3: tlocrt timuridskog Samarkanda (izvor: Knobloch, Monuments of Central Asia)

1 – Uluĝ-begov opservatorij; 2 - Šāh-i Zinda; 3 - džamija Bībī Ḥānum; 4 - mauzolej Bībī Ḥānum; 5 – Āqsarāy; 6 - Ruḥābād; 7 - Gūr-i Amīr; 8 - 'Išrāthāna; 9 – džamija Ḥaẓrāt-i Ḥizr; 10 – Registan

Prikaz 4: tlocrt današnjeg Samarkanda (izvor: Google Maps, 2020.)

1 – Uluĝ-begov opservatorij; 2 - Šāh-i Zinda; 3 - džamija Bībī Ḥānum; 4 - mauzolej Bībī Ḥānum; 5 – Āqsarāy; 6 - Ruḥābād; 7 - Gūr-i Amīr; 8 - 'Išrāthāna; 9 – džamija Ḥaẓrāt-i Ḥizr; 10 – Registan

4.2.1. Džamija Bībī Ḥānum

Džamija Bībī Ḥānum najznačajniji je i najambiciozniji arhitektonski pothvat za vrijeme Timurove vladavine. Ona je nesumnjivo glavna carska konstrukcija u Samarkandu te joj po pitanju veličine i grandioznosti nema premca u Timurovu Carstvu.

Iako službeno nosi naziv Glavne džamije (*Masǧid-i Ğāmiʿ*), odnosno središnje samarkandske bogomolje, oduvijek je bila poznata po kolokvijalnom imenu Bībī Ḥānum, kojeg je dobila po Timurovoj prvoj ženi Sārāy Mulk Ḥānum, kćeri čagatajskoga kana kojeg je Timur još 1364. postavio na prijestolje kako bi legitimizirao svoj pohod na Transoksaniju.⁵⁶

Izgledno je kako džamija nikada nije bila u potpunosti dovršena, čemu svjedoče i zapisi dvojice uglednih Timurovih suvremenika, arapskog putnika i putopisca Aḥmada ibn ʿArabšāha i kastiljskog veleposlanika na Timurovu dvoru Ruya Gonzáleza de Clavija. Tako ibn ʿArabšāh piše da je džamija ostavljena u ruševnom stanju uslijed Timurovih pokušaja da poveća visinu ulaznog portala, dok Clavijo govori o ozbiljnom Timurovom zdravstvenom stanju u vrijeme zadnje faze njezine gradnje, koncem 1404., iz čega se može donijeti zaključak kako je Timur bio toliko iscrpljen radovima na džamiji da je naredio njihov ubrzani završetak.⁵⁷

Urušavanje ove građevine započelo je odmah po izgradnji i sve što se od nje moglo vidjeti do prošloga stoljeća, kada su obnovljeni mnogi njezini dijelovi, bile su ruševine glavnog *eywāna*, tri strukture s kupolom i minaret u jednom uglu dvorišta.⁵⁸ Razloge takvom stanju, osim u užurbanim radovima, prije svega treba tražiti u Timurovoj želji da se dimenzije građevine povećaju toliko da bude najveća u islamskom svijetu, pri čemu su zanemarene tradicionalne građevinske mjere, izdržljivost materijala i seizmički karakter toga područja.⁵⁹ Suvremena struka kaže kako je središte gravitacije glavne kupole bilo locirano toliko visoko da se njezino opterećenje u potpunosti premjestilo sa zidova na četiri potporna stuba koji takvo opterećenje nisu mogli dugo izdržati.⁶⁰

Slika 7: džamija Bībī Ḥānum, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

⁵⁶ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 10.

⁵⁷ Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 81.

⁵⁸ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 104.

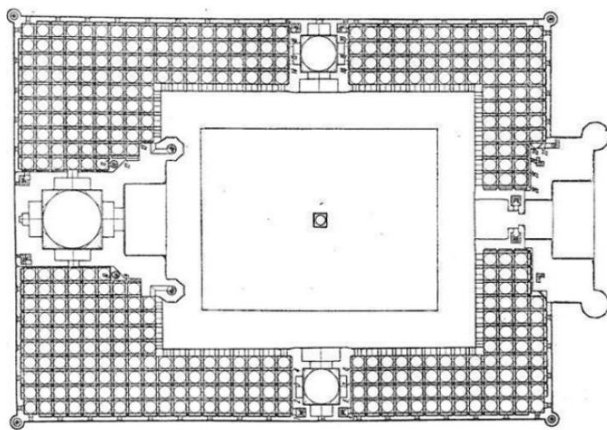
⁵⁹ Isto, 105.

⁶⁰ Arapov, *The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th centuries*, 211.

Iako je više puta napisano kako se radi o džamiji, struktura je ove građevine ponešto složenija. Ispravnije bi zato bilo nazivati je kompleksom koji se sastoji od dvorišta okruženog s glavnom džamijom na zapadnoj strani te dvije manje, tzv. „zimske“ džamije na sjevernoj i južnoj strani, čija uloga još uvijek nije potpuno razjašnjena.

Izvorno, prostor je bio definiran vanjskim zidom u obliku pravokutnika (150 x 100 m). Na sredini svake od strana toga zida nalazio se po jedan *eywān*, od kojih samo onaj glavni nije služio kao ulaz u građevinu nadsvođenu kupolom. Tri građevine s kupolom i ulazni *eywān*, kao četiri glavne cjeline, bile su povezane *šabestānima*⁶¹ dubokim 9 *traveja*⁶² na strani na kojoj se nalazio *mihrāb*, odnosno 4 *traveja* na preostalim stranama, zahvaljujući kojima su se molitve mogle održavati u svim vremenskim uvjetima. Prostori *šabestāna* dosežali su visinu od oko tri etaže, a krov se oslanjao na čak 400-480 mramornih stupova kojima danas više nema traga.⁶³

Četiri su *eywāna* ovoga kompleksa, prema navodima Elene Paskaleve⁶⁴, povjesničarke umjetnosti sa Sveučilišta u Leidenu, utjelovljavala Timurove aspiracije da postane baštinikom slavnih carstava, jer za tzv. četvero-*eywānskom*⁶⁵ shemom u arhitekturi su posezale i turkijske dinastije Seldžuka, Karahanida i Ilhanida. Četiri su *eywāna* u Timurovoj shemi predstavljala četiri kuta svijeta, što je dodatno bilo naglašeno četirima minaretima u uglovima dvorišta, dok je cijeli kompleks zapravo predstavljao minijaturnu verziju svijeta kojim gospodari Timur.

Prikaz 5: tlocrt džamije Bībī Ḥānum (izvor: Paskaleva, The Bibi Khanum Mosque in Samarkand, prema Ratiia, 1950.)

Glavna džamija, ona u kojoj je smješten *mihrāb*, nalazi se na uzdužnoj osi, baš kao i dva najveća *eywāna*. Sve su tri džamije bazirane na križnom tlocrtu, a unutrašnji prostor ispod kupola omeđen je s četiri nadsvođena udubljenja. Ovaj je kompleks unikatan u islamskom svijetu zbog činjenice da se sastoji od čak tri odvojene cjeline sa svojim kupolama.⁶⁶

⁶¹ Natkriveni prostor ispunjen kolonadama, uglavnom okružuje dvorište i služi kao zaklon od kiše i vrućine

⁶² Osnovna prostorna jedinica omeđena potpornjima, u ovom slučaju prostor između dvaju stupova

⁶³ Dickens, Timurid Architecture in Samarkand, 11.

⁶⁴ Paskaleva, The Bibi Khanum Mosque in Samarkand, 83

⁶⁵ Tlocrt koji sadržava četiri *eywāna*, po dva na svakoj osi, koji povezani formiraju pravokutnik

⁶⁶ Paskaleva, The Bibi Khanum Mosque in Samarkand, 84.

Bībī Hānum i danas oduševljava svojim kolosalnim dimenzijama. Uz visoki ulazni portal postavljeni su golemi stubovi širine 10.5 metara koji se sužavaju prema vrhu, a uloga im je, vrlo vjerojatno, bila strukturi dati izgled utvrde.⁶⁷ Drugi se portal, onaj pred glavnom džamijom, još više isticao visinom te mu sa strane također stoje dva oktogonalna stuba.

U sredini dvorišta danas se nalazi impresivan držač za Kur'an, premješten iz glavnoga svetišta, zapadne džamije, kamo ga je prvotno smjestio Timurov unuk Uluġ-beg.⁶⁸

Unutarnje kupole leže na oktogonalnoj bazi čija je tranzicija u krug postignuta, tipično za ranu timuridsku arhitekturu, trompama i ležećim lukovima. Cilindrični tamburi na džamijama nose na sebi sferno-stožaste svijetloplave vanjske kupole – rebraste nad bočnima, a glatku nad glavnom džamijom. Tambure krase kufski (na glavnoj džamiji) i *neshi*⁶⁹ (na bočnim) natpisi u *bannā`ī* tehnici, a tranziciju prema kupoli čine friz od majolike i *muqarnas* vijenac (Slika 8).⁷⁰

Dekoracija ove građevine bogata je i raznolika. Vanjska se dekoracija uglavnom sastoji od uzoraka cigle s *giriĥom*⁷¹ ili velikim kufskim natpisima i mozaičnim ukrasima epigrafskih i biljnih motiva, ali mogu se pronaći gotovo svi tipovi dekoracije prisutni kod drugih građevina timuridskog doba. Navodi se da je u izgradnji iskorišteno oko 20 milijuna cigala.⁷² Glazirane pločice postavljene u *bannā`ī* tehnici, mozaični paneli, urezani mramor i terakota također su poslužili kao vanjska dekoracija. Unutar građevine na zidovima se nalaze ukrasne slike u zlatnoj i plavoj boji na bijeloj podlozi, kao i reljefi na kaširanom papiru koji su prisutni na zaobljenim podlogama, poput kupola i kutnih svodova.⁷³

Slika 8: kupola na sjevernoj džamiji i *eywān* ispred zapadne džamije, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 9: maketa izvorne džamije Bībī Hānum, muzej Amira Timura, Taškent (izvor: vlastita fotografija)

⁶⁷ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 12.

⁶⁸ Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 82.

⁶⁹ Ponešto zaobljenija forma arapskog kaligrafskog pisma

⁷⁰ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 12.

⁷¹ Perz. „čvor“, dekorativni islamski geometrijski uzorci

⁷² Arapov, *The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th centuries*, 207.

⁷³ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 105.

Timur je gradnju Bībī Ḥānum započeo po povratku s uspješnog pohoda na Indiju i osvajanja Delhija 1398. Neki su stručnjaci⁷⁴ zato uvjereni kako su arhitektonske sličnosti ovoga objekta s džamijom Bēgum Pūr dinastije Ṭuġluq u Delhiju posljedica Timurove zadivljenosti njome. Timurov boravak u Indiji uistinu jest utjecao na izgradnju Bībī Ḥānum, čemu u prilog idu izvori koji govore da je iz Indije sa sobom doveo graditelje⁷⁵, 95 slonova⁷⁶ i, uostalom, samu izgradnju financirao indijskim ratnim plijenom⁷⁷, međutim, nije izvjesno da je džamija u Delhiju poslužila kao prototip za Bībī Ḥānum. Vjerojatnije je, ipak, da je Timur, sa svojim imperijalnim težnjama uprtima u Srednju Aziju, inspiraciju za ovu građevinu, ali i cjelokupnu arhitektonsku ikonografiju svoga carstva, crpio od Ilhanida, turkijsko-mongolske dinastije koja je od 1256. do 1353. godine vladala područjem Irana, Iraka i Anadolije. Već spomenuta Elena Paskaleva u svome članku o Bībī Ḥānum⁷⁸ razmatra upravo utjecaje ilhanidske arhitekture na timuridsku, s posebnim osvrtom na mauzolejske komplekse Ġāzān-kana u Tabrīzu i njegova brata Öljeitüa u Sulṭāniyi, gradovima koje je Timur osvojio još 1385. godine.

Sličnosti između ovih kompleksa i Bībī Ḥānum zdanja najviše se očitavaju u tzv. *koš*⁷⁹ konstelaciji. Öljeitüova džamija izgrađena je kao *koš* preko puta medrese njegove najdraže žene, što neodoljivo podsjeća na slučaj džamije Bībī Ḥānum i medrese Timurove žene, koja se nalazila s druge strane ceste. Tu je medresu krajem 16. stoljeća srušio uzbečki *kan* `Abdullah II. te je danas od nje ostao samo pripadajući mauzolej. I Ġāzān-kanov kompleks imao je istu strukturu, a sličnosti su uočene i u četvero-*eywānskim* tlocrtima, trima strukturama nadsvođenima kupolama i glavnim svetištima na uzdužnoj osi, kao i monumentalnim ulaznim portalima s golemim poligonalnim stubovima.⁸⁰

Bez obzira na sve strukturalne nedostatke ove džamije, Bībī Ḥānum predstavlja sintezu najvećih dosega Istočne arhitekture toga doba i nagovještava stvaranje novoga arhitektonskog stila, čiji će najreprezentativniji primjer postati obiteljski mauzolej Ġūr-i Amīr.⁸¹

⁷⁴ Prema navodima Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 82. radi se o: Welch i Crane u „*The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate*“; Golombek i Wilber u „*The Timurid Architecture of Iran and Turan*“, 259.

⁷⁵ Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 82.

⁷⁶ Isto, 82. prema Golombek i Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, 256.

⁷⁷ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 10.

⁷⁸ Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 81.-95.

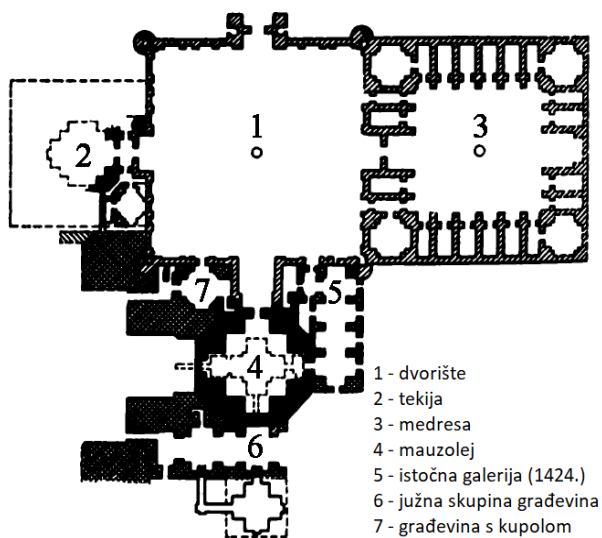
⁷⁹ Arhitektonski ansambl dviju ili triju građevina čija su prednja pročelja orijentirana jedna ka drugom, uglavnom simetrično po istoj osi

⁸⁰ Paskaleva, *The Bibi Khanum Mosque in Samarkand*, 85.-91.

⁸¹ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 105.

4.2.2. Mauzolej Gūr-i Amīr

Gūr-i Amīr, u prijevodu „Amīrova/Prinčeva grobnica“⁸², znameniti je samarkandski mauzolej u kojem počivaju tijela Timura Lenka i nekih od članova njegove obitelji, uključujući sinove Mīrāna Šāha i Šāhroḡa te unuke Muḡammada Sultāna i Ulug-bega.

Prikaz 6: tlocrt izvornog kompleksa Gūr-i Amīr (izvor: Knobloch, *Monuments of Central Asia*)

Mauzolej je izgrađen početkom 15. stoljeća u sklopu kompleksa koji se najprije sastojao od dvorišta kvadratnoga oblika (Prikaz 6, 1) s čije je istočne strane stajala medresa (3), a sa zapadne tekija (2). Dvorište je imalo visoke zidove i u svakom se njegovom uglu nalazio po jedan minaret. Sa sjeverne strane dvorišta smjestio se ulazni portal, raskošno ukrašen glaziranim mozaičnim pločicama.⁸³

Iako kompleks prvotno nije bio namijenjen u te svrhe, nakon smrti najdražeg unuka i prijestolonasljednika Muḡammada Sultāna (1375.-1403.), Timur je naredio izgradnju mauzoleja s južne strane dvorišta (4). Prema zapisima kastiljskog veleposlanika Ruya Gonzáleza de Clavija, Timur, kada je po povratku s jednog od vojnih pohoda prvi puta vidio Gūr-i Amīr, nije bio zadovoljan njegovom grandioznošću te je zapovjedio da u deset dana bude izgrađen ispočetka, po uzoru na Bībī Ḥānum.⁸⁴ Premda je mauzolej zaista obnovljen u tako kratkom roku, čini se da su iznova bili izgrađeni samo tambur i kupola na njemu.⁸⁵

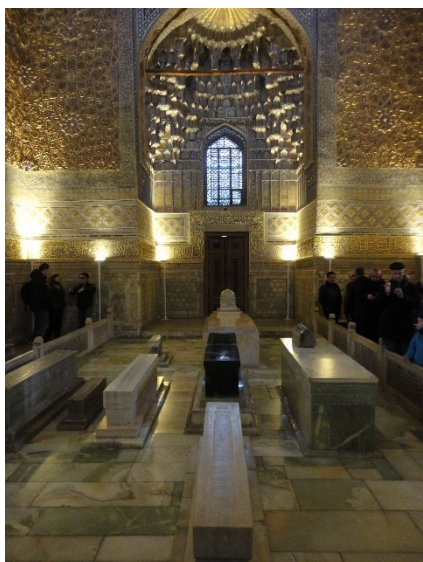
Nakon Timurove smrti, 1405. godine, među njegovim je potomcima uslijedila bitka za prijestolje, a njegovo tijelo je, usprkos željama da bude pokopan u rodnome Kešu (danas Šahrisabzu), ipak smješteno u Gūr-i Amīr. Timurov unuk Ulug-beg je, preselivši tijelo svoga oca Šāhroḡa iz Herāta, Gūr-i Amīr odlučio pretvoriti u obiteljski mauzolej.

⁸² Osim Timura, dvojice njegovih sinova, dvojice unuka i još tri člana obitelji, u Gūr-i Amīru pokopan je i Timurov učitelj Mīr Sayyid Baraka, umro 1404. Zbog ovoga razloga neki dovode u pitanje etimologiju naziva mauzoleja, tvrdeći da se zapravo radi o Gūr-i Mīru, odnosno grobnici mīra (starca, mudraca, duhovnog vođe)

⁸³ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 106.

⁸⁴ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 263.

⁸⁵ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 106.

Slika 10: unutrašnjost mauzoleja Gūr-i Amīr, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Uluġ-beg je kompleksu nadodao i istočnu ulaznu galeriju (5), a iz kineskog Turkeстана je dopremio nadgrobnu ploču izrađenu od *žada*, tamnozelenog silikatnog minerala, čija je namjena bila označiti posljednje počivalište Timura Lenka (Slika 10). Ostale su nadgrobne ploče izrađene od bijelog mramora i sve se nalaze u dvorani mauzoleja te imaju ulogu *kenotafa* – simboličnih grobova podignutih u uspomenu na pokojnike čija se tijela nalaze drugdje.⁸⁶ Tijela timuridskih vladara i članova obitelji pokopana su u podzemnoj grobnici do koje se može doći stubama u jugoistočnom uglu glavne dvorane mauzoleja.⁸⁷ Timurov zeleni kenotaf u 18. je stoljeću pokušao odnijeti afšaridski vladar i osvajač Nāder Šāh, prilikom čega je došlo do oštećenja i ploča je razbijena po sredini. Nāder Šāh je na koncu ipak odustao od svoga nauma.⁸⁸

Uluġ-beg se potudio i ukrasiti nadgrobne ploče natpisima koji prate tobožnju Timurovu genealogiju sve do Džingis-kana i 'Alīja, četvrtog islamskog kalifa i Poslanikova rođaka, što pokazuje da se Timura nastojalo prikazati kao legitimnog baštinika ne samo mongolskoga carstva, već i onog islamskog.⁸⁹

Spomenike krasi još poneki natpisi na arapskom jeziku, a najveće kontroverze u novijoj je povijesti izazvao sljedeći: „Kada ustanem iz mrtvih, čitav će se svijet zatresti.“ Naime, u svrhu zadobivanja veće političke podrške među lokalnim stanovništvom Srednje Azije, a pod egidom očuvanja kulturalnog nasljeđa, sovjetske vlasti su već 20-ih godina prošloga stoljeća započele procese arheoloških istraživanja i obnavljanja značajnih islamskih povijesnih spomenika, među kojima se ponajviše isticao upravo Gūr-i Amīr. Mauzolej je, kako je razvidno i iz Prokudin-Gorskijevih fotografija s početka 20. stoljeća, bio u raspadajućem stanju i vadio je za obnovom. Radovi na mauzoleju kulminirali su 1941. godine, kada je poznati antropolog Mihail Gerasimov ekshumirao Timurov kostur i napravio rekonstrukciju njegove lubanje. Iskapanje se igrom sudbine podudarilo s ulaskom i invazijom trupa Adolfa Hitlera na SSSR, što je bilo dovoljno da navedeni citat s Timurova groba uđe u lokalnu antisovjetsku

⁸⁶ Shaw, Gur-i Amir Mausoleum and the Soviet Politics of Preservation, 44

⁸⁷ Dickens, Timurid Architecture in Samarkand, 9.

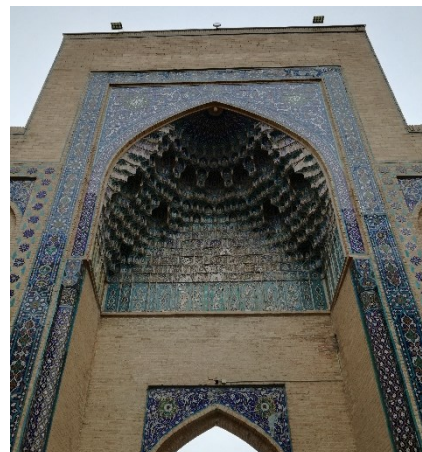
⁸⁸ Knobloch, Monuments of Central Asia, 106.

⁸⁹ Dickens, Timurid Architecture in Samarkand, 10.

mitologiju.⁹⁰ Iskapanje je potvrdilo i kako je Timur uistinu bio šepav, a navodi se i da je bio snažne i visoke građe za ljude s njegova podneblja.⁹¹

Iskapanja koja su se provodila na području nekadašnjega kompleksa otkrila su temelje najstarijega primjera medrese zabilježenog u timuridskoj arhitekturi. Medresa je, prema navodima Golombek i Wilber⁹², u sredini imala dvorište s dva *eywāna* na istoj osi i niše s prolazima u zidu kroz koje se ulazilo u studentske sobe. U uglovima dvorišta bile su veće sobe koje su služile kao predavaonice i, vjerojatno, maleni mesdžid. O tekiji koja se nalazila na zapadnoj strani dvorišta, nažalost, nema gotovo nikakvih podataka.

Ulazni portal još uvijek postoji i ukrašen je glaziranim keramičkim pločicama, što je dobrim dijelom obnovljeno u ovome i prošlom stoljeću. Na portalu su prisutni i elementi *muqarnasa*, posebne forme ukrasnog svoda tipičnog za islamsku arhitekturu (Slika 11).

Slika 11: ulazni *eywān* s *muqarnasom*
(izvor: vlastita fotografija, 2020.)

U oba se ova slučaja radi o perzijskim utjecajima, ali na poneka obilježja timuridske arhitekture, poput rebraste kupole na Gūr-i Amīru, u Iranu se nailazi vrlo rijetko. Razlog tomu jest činjenica da se centar gravitacije iranske umjetnosti za vrijeme Timurove vlasti pomaknuo upravo na ovo područje i na njemu ostao još dugo nakon Timurove smrti. Brojni izvori govore o masovnim seobama umjetnika i obrtnika iz osvojenih iranskih područja u Samarkand, a jedan od takvih bio je i Muḥammad al-Isfahānī, čije je ime upisano na ulaznom *eywānu* ovoga kompleksa.⁹³ Ti su majstori u Samarkandu, a kasnije i u drugim gradovima Carstva, održavali umjetnički i arhitektonski kontinuitet svojih prostora, ali polako i gradili novi izričaj, dio kojega je i rebrasta kupola.

Fokus kompleksa je mauzolej o kojemu, zahvaljujući njegovoj očuvanosti, i postoji najviše informacija. Mauzolej Gūr-i Amīr tlocrtno je oktogonalnog oblika s kvadratnim unutrašnjim prostorom. Velika kupola iznad glavne dvorane leži na visokom tamburu, a tranzicija je postignuta pomoću trompe. Vanjska kupola, čiji je vrh na visini od 37 metara od tla, ponovno je izgrađena i ukrašena 1950-ih, nakon što je umalo došlo do njezinog urušenja.⁹⁴

⁹⁰ Shaw, Gur-i Amir Mausoleum and the Soviet Politics of Preservation, 54

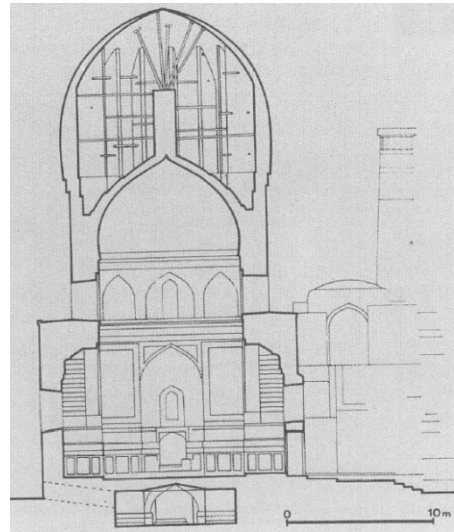
⁹¹ Knobloch, Monuments of Central Asia, 106.

⁹² Golombek i Wilber, Timurid Architecture of Iran and Turan, vol. 1, 261.

⁹³ Hillebrand, The Timurid Achievement in Architecture, 96.

⁹⁴ Dickens, Timurid Architecture in Samarkand, 9.

Postojala je, dakle, dvostruka kupola na mauzoleju. Odlika je to nemalog broja timuridskih građevina i u islamskoj je arhitekturi prvi puta zabilježena tek u tome vremenu.⁹⁵ Vanjska kupola je, zahvaljujući postojanju unutarnje, mogla biti podignuta mnogo više nego do tada i tako postići monumentalni efekt građevine, što je Timuru bilo izrazito važno. Da bi se taj efekt dodatno naglasio, kupola je zadobila zaobljeni, ispupčen oblik te je postavljena na vrlo visoki tambur. Tambur, koji je nekada služio gotovo isključivo kao zona prijelaza između baze i kupole, sada je poslužio i u svrhu povećanja unutrašnjosti prostorije pod kupolom (Prikaz 7).⁹⁶

Prikaz 7: presjek kupole na mauzoleju Gūr-i Amīr (izvor: Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*)

Vanjsku stranu mauzoleja krasi svijetloplave glazirane pločice s upisanim imenima Alaha i Muhameda. Oko baze tambura, također u pločicama, ugraviran je natpis „Bog je vječan“, a ostatak tambura ukrašen je različitim geometrijskim uzorcima (*girih*) među kojima glavnu ulogu imaju oni svijetloplave i tamnoplave boje (Slika 12).

Na vrhu je ispupčena, rebrasta kupola sa 64 rebra te istim geometrijskim uzorcima kao na tamburu, što ostavlja vizualni dojam golemog azurno-tirkiznog područja. Sličan je rebrasti tip kupole prisutan i na mauzoleju Aḥmada Yasawīja u kazahstanskom Tūrīkistanu, kojega je također dao graditi sâm Timur.⁹⁷

Slika 12: mauzolej, pogled s južne strane, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Iako su uz mauzolej do danas ostali očuvani samo još ulazni *eywān* i jedan od minareta u dvorištu, u kontekstu timuridske arhitekture cijeli je kompleks od velike važnosti, jer radi se o najstarijem dokazu ansamblovskoga planiranja među Timuridima, u kojemu tri velike građevine okružuju dvorište. Konstelacija je to koja će postati vrlo popularnom u kasnijem razdoblju.⁹⁸

⁹⁵ Creswell, *The Origin of the Persian Double Dome*, 94.-99.

⁹⁶ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 57.

⁹⁷ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 9.

⁹⁸ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 261.

4.2.3. Nekropola Šāh-i Zinda

U predmongolsko je vrijeme najvažnije samarkandsko svetište bila grobnica Quṭam ibn 'Abbāsa, Poslanikova rođaka i osobe za koju se smatra da je u 7. stoljeću proširila islam u Središnjoj Aziji. Ta je grobnica, smještena na vrhu brda, postala važnim odredištem muslimanskih hodočasnika, a u 12. stoljeću i druge su važne ljude počeli pokapati u njezinoj blizini. Razvidno je da se već tada radilo o većem arhitektonskom kompleksu, ali o njemu se ne zna dovoljno jer su ga početkom 13. stoljeća Mongoli sraznili sa zemljom, na životu ostavivši, čini se, samo grobnicu ibn 'Abbāsa.⁹⁹

Novi kompleks, onaj kakvoga danas poznajemo i koji se prostire južno od grobnice ibn 'Abbāsa, najvećim je dijelom izgrađen u vrijeme Timurove i Ulug-begove vlasti. Cijela se nekropola imena Šāh-i Zinda (perz. „živući kralj“)¹⁰⁰ sastoji od 16 građevina smještenih na uskom prostoru od oko 70 metara, u vijugajućoj strmovitoj aleji. Britanski povjesničar

Slika 13: pogled sa središnje skupine mauzoleja Šāh-i Zinda prema sjeveru, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

umjetnosti Robert Hillenbrand piše¹⁰¹ kako se takvim, vijugavim, putom nastojala postići dinamičnost kompleksa. Svaki je mauzolej dobio svoju priliku da na nekoliko trenutaka bude u fokusu, a zajamčen je i element iznenađenja koji sprječava monotoniju i mogućnost da neki od mauzoleja zasjeni sebi susjednoga.

U mauzolejima su smješteni uglavnom članovi Timurove obitelji, oni umrli prije izgradnje Gūr-i Amīra ili oni smatrani nedovoljno važnima da bi bili smješteni ondje.¹⁰² Kako su ovdje ponajviše pokapani ženski članovi obitelji (Timurove sestre, žena Tuman Aqa i dr.), gdje se nailazi i na naziv „ženska nekropola“.¹⁰³

⁹⁹ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 99.

¹⁰⁰ Prema legendi, Quṭam ibn 'Abbās je obezglavljen, ali je nastavio živjeti

¹⁰¹ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 98.

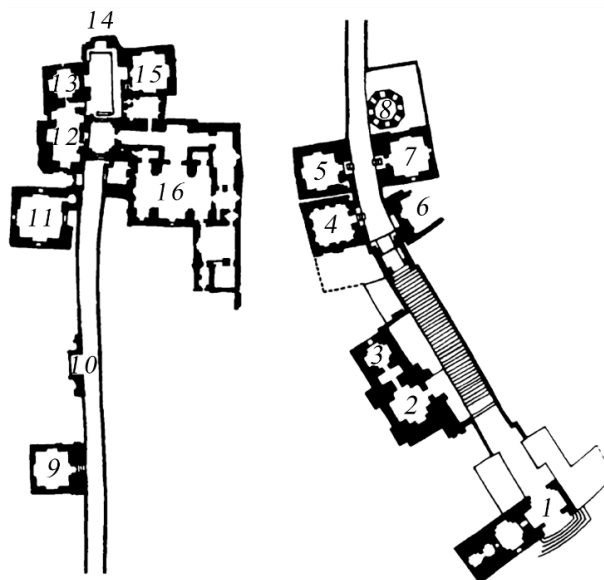
¹⁰² Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 13.

¹⁰³ Arapov, *The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th centuries*, 210.

gravitacijsku jezgru pomaknuo prema jugu, tako da se Šāh-i Zinda ne nalazi u samom središtu današnjeg Samarkanda, za razliku od ostalih timuridskih monumenata.¹⁰⁴ Iskapanja unutar kompleksa pokazala su da se pod zemljom nalaze ostaci staroga grada Samarkanda te su poslužila kao dokaz nekadašnjeg stambenog i trgovačkog karaktera ovoga područja.¹⁰⁵

Osim ibn 'Abbāsove grobnice (Prikaz 8, 16), iz predtimuridskog razdoblja datiraju još dva mauzoleja ovoga kompleksa (14 i 15), oba izgrađena sredinom 14. stoljeća.¹⁰⁶

U Timurovo su doba izgrađene središnja skupina I, koju čine mauzoleji 4-7, i središnja skupina II, s mauzolejima 9-11. Građevine sjeverne skupine 12 i 13, koje se nalaze iza središnjega portala, također datiraju iz Timurova vremena. Tijekom Uluġ-begova upravljanja gradom izgrađen je ulazni portal (1), južna skupina mauzoleja (2 i 3) i građevina 8, otvoreni oktogonalni objekt koji je najvjerojatnije služio kao minaret.¹⁰⁷

Prikaz 8: tlocrt kompleksa Šāh-i Zinda (izvor: Knobloch, *Monuments of Central Asia*)

U arhitektonskom i dekorativnom smislu, najvažniji mauzoleji u nekropoli su oni Timurove sestre Šīrīn Bike Aqe (7), smješten u središnjoj skupini I, i njegove žene Tuman Aqe (13), u neposrednoj blizini ibn 'Abbāsove grobnice.

Kod Šīrīn Bika Aqinog mauzoleja, pomalo neuobičajeno za ranu timuridsku arhitekturu, interijer nije u cijelosti obložen pločicama. Postament je jedini njegov element takvoga dekorativnog izričaja, dok su zidovi ispunjeni crtežima pretežito plave boje. Pilastari koji nose lukove na trompi zapravo služe kao veliki paneli te sadrže crteže svraka na krošnjama, potoka i drugih realističnih prikaza. Niše u trompi natkrivene su *muqarnasom*, a poviše njih nalazi se dodatnih osam kutnih niša također natkrivenih malim *muqarnasima*.

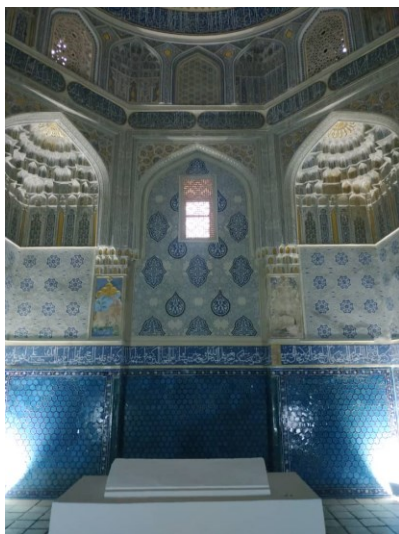
¹⁰⁴ S dodatnim izuzetkom Uluġ-begova opservatorija, vidi Prikaze 3 i 4

¹⁰⁵ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 13.

¹⁰⁶ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 101.

¹⁰⁷ Isto, 101.

Navedene značajke, kao i dvostruka kupola na mauzoleju i mozaička *fajansa*¹⁰⁸ korištena u dekoraciji, perzijski su utjecaji na timuridsku arhitekturu, što jasno upućuje na činjenicu da su perzijski arhitekti i dekorateri sudjelovali u izgradnji ovoga objekta.¹⁰⁹

Slika 14: unutrašnjost mauzoleja Šīrīn Bike Aqe, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 15: ulazni portal mauzoleja Tuman Aqe, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Mauzolej 13 izgradila je Tuman Aqa, jedna od Timurovih žena, na sjevernom dijelu kompleksa, nasuprot ulazu u mauzolej Qūtam ibn `Abbāsa. Iza velikog ulaznog portala nalazi se malena prostorija s kupolom, jedan od prvih primjeraka gdje se kupola izravno oslanja na četiri luka, umjesto dotad uobičajenog smještanja na oktogonalnu bazu pomoću trompi. Po načinu korištenja svodova i mozaičke fajanse sasvim nalikuje Šīrīn Bika Aqinom mauzoleju. Paneli pod *muqarnasom* ispunjeni su mnogim naturalističkim motivima, uglavnom biljkama i stablima.¹¹⁰

Općenito govoreći, Šāh-i Zinda ne iskače umnogome od ostalih objekata ranog timuridskog perioda, posebice sa svojim dekorativnim značajkama. Plave kupole, rebraste i glatke, krase mnoge njezine građevine, a kufski natpisi tambure pod njima. Pročelja i ulazni *eywāni* ukrašeni su različitim tipovima ornamenata, poput neizostavnog *muqarnasa*, glaziranih pločica, mozaika i glazirane terakote. Na uzorcima su česti cvjetni i biljni motivi, zvijezde i geometrijski dizajni. Unutrašnja dekoracija također je kitnjasta, sveprisutni su mozaični paneli sa zlatnim crtežima na glazurama, brojnim pejzažnim motivima i značajnim kineskim utjecajima, poput stiliziranih zmajeva i feniksa na zidovima.¹¹¹

¹⁰⁸ Vrsta glazirane keramike, fino dekorirana

¹⁰⁹ Golombek, *The Paysage as Funerary Imagery in the Timurid Period*, 245.

¹¹⁰ Isto, 246.

¹¹¹ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 102.

4.2.4. Medresa Uluĝ-bega (Registan)

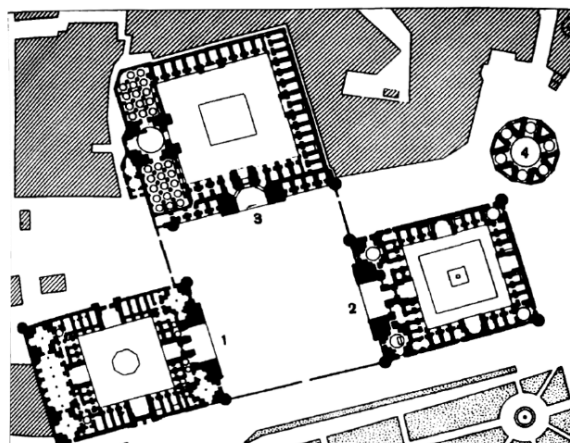
Registan (perz. *Rēgīstān*, „pješčano mjesto“, pustinja), svojevremeno opisivan kao najveličanstveniji javni trg na svijetu¹¹², arhitektonski je ansambl kojeg danas čine tri medrese, jedna izgrađena u vrijeme Uluĝ-begove vlasti, druge dvije znatno kasnije, u 17. stoljeću.

Prema Clavijovim zapisima¹¹³ iz vremena njegova boravka u Timurovu Samarkandu, Registan svoj početni oblik duguje Timuru, koji je uvidio potrebu za izgradnjom trgovačke ulice kroz središte Samarkanda uzduž koje bi bile nanizane trgovačke radnje. Natkriveni je *bazār* tako bio smješten na današnjem trgu, koji je svoju svečaniju funkciju zadobio tek pod vlašću Uluĝ-bega, kada su se ondje počele održavati vojne parade, proglašenja zapovijedi, javna smaknuća i dr. U skladu s time započela je izgradnja najupečatljivijeg arhitektonskog ansambla u istočnome svijetu i Registan je poprimio novi izgled. Na zapadnoj je strani trga izgrađena medresa, na istočnoj tekija (*hāneqāh*), sjeverno od trga smjestio se karavansaraj, a južno su izgrađene dvije džamije.¹¹⁴

Usljed raspada tih građevina, najvećim dijelom uzrokovanih potresima, sredinom 17. stoljeća na istočnoj je strani trga, na mjestu nekadašnje Uluĝ-begove *hāneqāh*, izgrađena medresa imena Šīr Dār, a sjeverni je karavansaraj zamijenila medresa Țilā Kāri. Iz toga razdoblja potječe i današnji izgled ovoga imponantnog ansambla, međutim, kako se rad bavi arhitekturom timuridskoga doba, u ovome će se poglavlju razglabati o jedinom današnjem primjerku takve arhitekture na Registanu – medresi Uluĝ-bega.

Slika 16: Registan, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Prikaz 9: tlocrt suvremenog Registana – 1 Uluĝ-beg; 2 Šīr Dār; 3 Țilā Kāri; 4 natkriveni *bazār* (izvor: Knobloch, Monuments of Central Asia)

¹¹² Takvim ga je opisao Lord Curzon, vicekralj Indije, 1888. godine. Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 14. prema Blunt, *The Golden Road to Samarkand*

¹¹³ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 108.

¹¹⁴ Isto, 109.

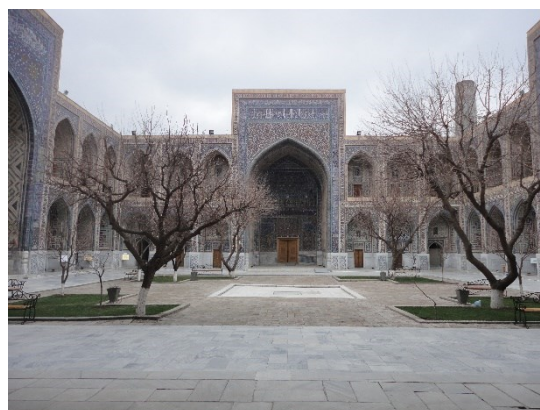
Uluġ-beg, Timurov unuk i samarkandski namjesnik svoga oca Šāhroġa, zapamćen je ostao uglavnom kao znanstvenik, stoga ne iznenađuje kako je izgradnja obrazovne institucije njegov najznačajniji arhitektonski doprinos gradu Samarkandu.

Njegova medresa, građena između 1417. i 1421. godine, tlocrtno je pravokutnoga oblika (56 x 81 m), a njezini zidovi zatvaraju kvadratno dvorište (30 x 30 m). Na sredini svakoga od četiri zida nalazi se *eywān*. Prednjim i dvama bočnim *eywānima* ulazi se u dvorište, dok se stražnjim iz dvorišta ulazi u džamiju pravokutnog tlocrta, koja se, zajedno s glavnim portalom, nalazi na uzdužnoj osi. U uglovima medrese nalaze se četiri visoka, sjajno dekorirana minareta. Grandiozni ulazni *eywān*, bogato ukrašenog *pištāqa*¹¹⁵ i niša, doseže visinu od gotovo 35 metara, čime više nego dvostruko prelazi visinu zidova koji zatvaraju dvorište. Oko dvorišta se na dva kata prostire 50 prostorija za smještaj učenika i četiri predavaonice.¹¹⁶

Medresu krasí vrlo bogata dekoracija koja naglasak stavlja na plavu boju. Ono što je započeto s ranijim timuridskim građevinama poslužilo je kao nit vodilja u dekoracijskom smislu. Tamnoplave i svijetloplave glazirane pločice na građevini postavljane su okomito, tako da tamne formiraju geometrijsku mrežu, dok svijetle ispisuju kufske tekstove. Pločice od neglazirane terakote pritom čine pozadinu i postavljene su vodoravno (tzv. *bannā'ī* tehnika). Mozaička fajansa, s dizajnom zvjezdastih oblika, nalazi se na *spandrelu*¹¹⁷ ulaznog portala, kao i portala koji vodi u džamiju te drugim istaknutim mjestima. Korištena je i majolika, primjerice kao obloga dekorativnog elementa imitacije užeta duž ruba luka na ulaznom *eywānu*. Postamenti su uglavnom mramorni, katkad obloženi pločicama. Uluġ-begova je medresa sve do prošlog stoljeća bila prilično oštećena, ali su joj recentni popravci vratili nekadašnji glamur.

Slika 17: prednje pročelje medrese Uluġ-bega, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 18: dvorište medrese Uluġ-bega, pogled na stražnji *eywān*, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

¹¹⁵ Pravokutni okvir oko nadsvođenog otvora *eywāna*, prednji okvir *eywāna*

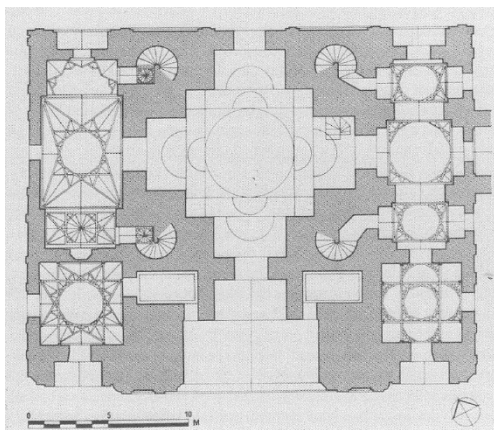
¹¹⁶ Dickens, *Timurid Architecture in Samarkand*, 15.

¹¹⁷ Područje između lučnoga kraka i *pištāqa*, odnosno pravokutnog okvira *eywāna*

4.2.5. Ostale građevine

Od ostalih građevina u Samarkandu treba izdvojiti nekoliko kasnijih timuridskih radova, prije svega mauzolej 'Išrāthānu i opservatorij Uluġ-bega.

'Išrāthāna je mauzolej u kojem su bila pokapana tijela ženskih članova obitelji. Izgrađen je 1464. istočno od Registana i pretrpio je najveća oštećenja od svih timuridskih objekata u Samarkandu.¹¹⁸ Sastoji se od središnje prostorije i dva bočna krila s prostorijama na dva kata (Prikaz 10). U jednoj od njih nalazila se i džamija. Središnja je prostorija bila natkrivena kupolom koja je ležala na vrlo visokome tamburu. Građevina je imala vrlo bogatu unutarnju dekoraciju. Njezine su prostorije bile oslikane ornamentima „krajnje profinjenosti“¹¹⁹ te ih Hillenbrand uspoređuje s kutijicama za nakit. 'Išrāthāna je jedna od vrlo rijetkih neobnovljenih timuridskih građevina na području današnjeg Uzbekistana (Slika 19).

Prikaz 10: tlocrt mauzoleja 'Išrāthāna (izvor: Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*)

Slika 19: mauzolej 'Išrāthāna (izvor: orientalarchitecture.com)

Na sjeveroistočnoj periferiji grada smjestio se još jedan neobičan objekt. 1420-ih godina princ-znanstvenik Uluġ-beg podigao je astronomski opservatorij koji je u to vrijeme bio vjerojatno najbolje opremljena institucija te vrste u svijetu.¹²⁰ Opservatorij je izgrađen na stjenovitom brdu kako bi se izbjegle moguće smetnje uzrokovane čestim podrhtavanjima tla u Samarkandu. Građevina je bila kružnog oblika (Slika 20) i prostirala se na tri kata. Izvana je bila, baš poput ostalih timuridskih građevina, dekorirana mozaikom glaziranih pločica.¹²¹

¹¹⁸ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 108.

¹¹⁹ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 99.

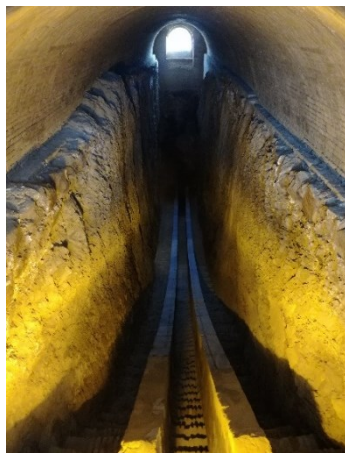
¹²⁰ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 110.

¹²¹ Isto, 111.

Prostorije u njoj bile su oslikane crtežima nebeskih tijela i drugim astronomskim motivima.¹²² Nažalost, od nekadašnjeg opservatorija danas je ostao samo veliki rascjep u zemlji u kojemu se nekada nalazio sekstant, instrument za mjerenje kutne visine nebeskih tijela. Rascjep je otkriven 1908. i danas je jedna od turističkih atrakcija Samarkanda (Slika 21).

Slika 20: model Uluĝ-begovog opservatorija (izvor: vlastita fotografija)

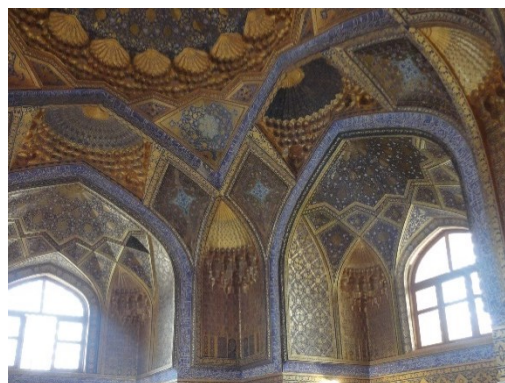
Slika 21: rascjep, jedini očuvani dio Uluĝ-begovog opservatorija, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Nedaleko od opservatorija nalazi se Čupan Ata, još jedna građevina izgrađena u vrijeme Uluĝ-bega. Jednostavnog je, kockastog oblika s visokim tamburom ukrašenim kufskim natpisima na kojemu leži svijetloplava kupola. Svetište je povezano s mitskim pastirrom iz vremena dolaska islama u srednju Aziju i godinama su ga pohodili hodočasnici.¹²³

Vrijedilo bi spomenuti još dva mauzoleja. Prvi je vjerojatno najstariji spomenik izgrađen u Samarkandu za Timurove vlasti, još 1380. Nosi ime Ruĥābād i izgrađen je oko grobnice šejha Burhān ad-Dīna. Posljednji samarkandski Timuridi bili su pokapani u mauzoleju Āqsarāy, blizu mnogo važnijega Gūr-i Amīra. Radi se o malenoj građevini iz 1470. godine.

Slika 22: mauzolej Ruĥābād, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 23: svod u mauzoleju Āqsarāy, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

¹²² Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 266.

¹²³ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 111.

4.3. Šahrisabz

Grad Šahrisabz nalazi se u regiji Kaška Daryā, na jugoistoku današnje Republike Uzbekistan, otprilike 80 kilometara južno od Samarkanda. Ne postoje povijesni podaci o počecima urbanog naseljavanja ovoga grada te je sve što se zna da je vjerojatno osnovan od doseljenika iz obližnjeg mjesta Kitāba.¹²⁴ Šahrisabz nije bio odveć značajan grad sve do druge polovice 14. stoljeća, a takvim bi vjerojatno i ostao da nije bio rodnim krajem najvećeg srednjoazijskog osvajača toga vremena – Timura Lenka.

Timur je bio pripadnik turciziranog mongolskog plemena Barlās koje se na područje Kaška Darye naselilo sredinom 13. stoljeća i ovaj grad proglasilo svojom prijestolnicom. Ovdje je krenula Timurova politička karijera i on je cijeloga života pokazivao privrženost prema svome rodnom vilajetu.¹²⁵ U njegovo je vrijeme grad još uvijek bio poznat i pod imenom Keš, koje je bilo u uporabi sve do 16. stoljeća, osobito kod govornika turkijskih jezika.¹²⁶ Ime Šahrisabz (perz. „zeleni grad“) zadobio je u 13. ili 14. stoljeću te su se među stanovništvom neko vrijeme koristila oba naziva. Nekoliko je verzija o podrijetlu imena grada, a najprihvatljivijom čini se ona iz *Zafarnāme* `Alī Yazdīja koja govori o zelenilu gradskih livada i voćnjaka.¹²⁷

Prema nekim mišljenjima¹²⁸, Timurova je namjera bila učiniti Šahrisabz prijestolnicom svoga novoga carstva, međutim, čini se kako je ipak shvatio da bi Samarkand zbog svoje povijesne važnosti, ali i geografskog položaja bio bolji izbor. 1370. bilo je sigurno da je Samarkand odabran kao prijestolnica, no to nikako nije značilo da će Šahrisabz izgubiti na važnosti. Dapače, grad je služio kao „druga prijestolnica“ te je ubrzo započeta izgradnja gradskih zidina, a malo zatim i veličanstvene Timurove palače Āqsarāy. Podignut je i mauzolej Dār as-Siyyāda, prvotno namijenjen za Timura i članove njegove obitelji, a u vrijeme Ulugbegove vlasti dovršen je i kompleks Dār at-Tilāwa.

¹²⁴ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 106.

¹²⁵ Iako se većina izvora slaže da se Timur rodio u Kešu/Šahrisabzu, pritom se gotovo sigurno ne misli na sami grad, već na područje koje je pripadalo tome vilajetu, s obzirom na to da su istaknutiji članovi plemena Barlās običavali živjeti izvan gradova. Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 107.

¹²⁶ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 106.

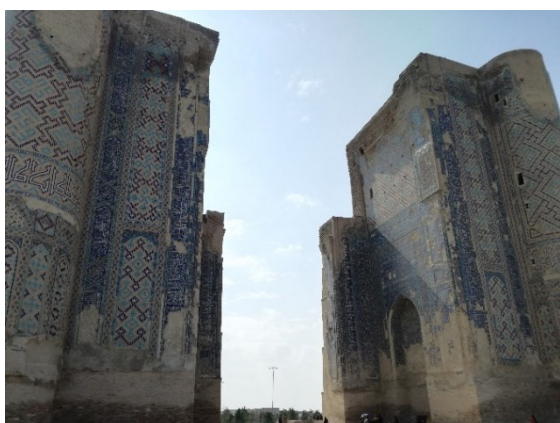
¹²⁷ Isto, 107.

¹²⁸ Između ostalih o ovome govori „posljednji Timurid“ i začetnik mogulske dinastije Bābur u svojim memoarima naslova *Bāburnāma*. Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 113.

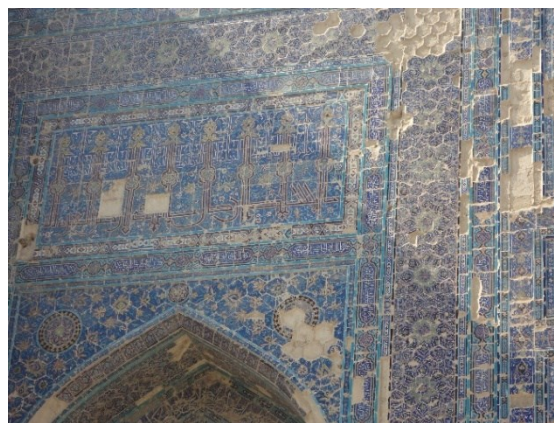
Āqsarāy, odnosno „Bijela palača“, izgrađena potkraj 14. stoljeća¹²⁹, bila je grandiozna svjetovna¹³⁰ palača koja je služila kao Timurova ljetna rezidencija. Iako su od nje danas ostali samo bočni tornjevi ulaznog *eywāna* (Slika 24), ruševine su privlačile mnogo interesa zbog svojih dimenzija i dekoracije (Slika 25), ali i asocijacija s Timurovim likom i djelom.¹³¹

Poneki izvori¹³² navode kako je ova palača bila ambiciozniji i veći graditeljski poduhvat čak i od džamije Bībī Ḥānum, ali ranije su se procjene njezine veličine ipak pokazale pretjeranima.¹³³ Najviše onoga što je poznato o Āqsarāyu može se zahvaliti već spominjanom kastiljskom veleposlaniku Claviju koji je za svoga posjeta Timuru, 1404. godine, boravio u palači i ostavio detaljne zapise o njezinom izvornom izgledu.

Dugačak ulazni kompleks s vrlo visokim prolazom vodio je do velikoga dvorišta. Sa svake su strane prolaza bila natkrivena udubljenja obložena glaziranim pločicama raznolikih uzoraka. Dvorište je bilo popločano bijelim mramorom i okruženo malim portalima bogate izrade. U sredini se dvorišta nalazio veliki bazen, a na njegovom je kraju bila glavna zgrada u koju se ulazilo kroz široki i visoki *eywān* ukrašen zlatnim i plavim uzorcima glaziranih pločica prekrasne izrade. Prolaskom kroz portal ulazilo se u prostoriju za prijam čiji su zidovi također bili obloženi glaziranim pločicama, dok je strop bio pozlaćen. Palača je imala nebrojeno mnogo prostorija, a sve su bile ukrašene neobičnim i bogatim ornamentima. Osim palače, Timur je izgradio i objekt za slavljeničke prigode, ispred kojega je bilo golemo dvorište sa svim vrstama voćaka i kanalima vode koji su tekli između njih.¹³⁴

Slika 24: očuvani dio ulaznog *eywāna* Āqsarāy palače, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 25: dekoracija na unutrašnjosti ulaznog *eywāna*, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

¹²⁹ Godina početka gradnje jako varira ovisno o izvorima, sigurno je samo da gradnja nije mogla početi prije 1385. Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 118.

¹³⁰ Jedan od vrlo rijetkih svjetovnih primjeraka timuridske arhitekture, većina ih je bila sakralnoga karaktera.

¹³¹ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 116.

¹³² Knobloch, Monuments of Central Asia, 112.

¹³³ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 120.

¹³⁴ Iz Clavijovih opisa u Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 120.

Āqsarāy je navodno namjerno srušen potkraj 16. stoljeća, a točan razlog nije poznat. Prema uvriježenoj teoriji, srušio ga je uzbečki *kan* 'Abdullah pri svojoj okupaciji Šahrisabza jer je, ugledavši kolosalnu palaču iz daljine, pomislio kako je nadomak grada te se prevario.¹³⁵

Prema Cohn-Wieneru¹³⁶, njemačkom povjesničaru umjetnosti, palača je bila amalgam dvaju arhitektonskih elemenata koji se povezuju sa začecima perzijske arhitekture. Prvi element je ulazni portal s golemim bočnim tornjevima koji strukturi daju izgled utvrde, a drugi je *eywān* smješten u dvorištu nasuprot tome ulazu, u funkciji otvorene dvorane za prijam. Galina Pugachenkova, jedna od najznačajnijih sovjetskih povjesničara umjetnosti, navodi kako je ulazni portal Āqsarāya, kao i onaj kod Bībī Ḥānum i kompleksa Aḥmada Yasawīja, bio jasan utjecaj građevina iz ilhanidske prijestolnice Sultāniye koju je Timur osvojio 1385.¹³⁷

Vrlo blizu, svega kilometar južno od Āqsarāya, nalaze se još dva važna kompleksa. Istočni od njih, Dār as-Siyyāda („Mjesto autoriteta“), izgrađen je u Timurovo vrijeme kao mauzolej za najstarijega sina Ğihāngīra, a Timurova je namjera očito bila pretvoriti ga u dinastijski mauzolej. Ondje je, vjerojatno, pokopan i drugi Timurov sin 'Umar Šayḥ, kao i još nekoliko neidentificiranih osoba.¹³⁸

Na zapadnoj se strani nalazi Dār at-Tilāwa („Mjesto za čitanje“) kojega čine džamija Gok Gunbad („Plava kupola“), izgrađena u vrijeme Ulug-bega 1435., zatim mauzolej Šams ad-Dīna Kulāla, lokalnog moćnika i duhovnog vođe (*pīra*), i mauzolej Gunbad-i Sayyidān, moguće posljednje počivalište Timurova oca Ṭarāḡāya.¹³⁹

Slika 26: kompleks Dār at-Tilāwa, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 27: kompleks Dār as-Siyyāda, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

¹³⁵ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 123.

¹³⁶ Knobloch, Monuments of Central Asia, 113. prema Cohn-Wiener, Turan

¹³⁷ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: I, 124.

¹³⁸ Masson i Pugachenkova, Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke: II, 123.

¹³⁹ Isto, 138.

4.4. Buḥārā

Buḥārā je još jedan velik i važan grad u povijesti doline rijeke Zarāfšān, najplodnijeg dijela Transoksanije. Kroz stoljeća se izmjenjivala sa Samarkandom na poziciji prijestolnice različitih carstava i dinastija koje su vladale regijom. Pugachenkova je naziva velikim muzejom srednjoazijske arhitekture¹⁴⁰ i, doista, dok je u današnjem Samarkandu prisutna graditeljska kultura 14.-17. stoljeća, u Buḥāri se mogu vidjeti primjerci arhitektonske aktivnosti iz posljednjih tisuću godina.

Povijest grada seže u 500. godinu pr. n.e. te se, kao i Samarkand, nalazila na sjecištima važnih trgovačkih putova, što ju je oduvijek činilo važnim središtem. Do dolaska Arapa u gradu su pretežito živjeli manihejci i nestorijanski kršćani. Najsajnije doba novijeg, islamskog dijela povijesti Buḥāre bilo je razdoblje Samanida, perzijske dinastije koja je vladala u 9. i 10. stoljeću. Samanidi su bili poznati kao veliki pokrovitelji književnosti, posebice perzijske poezije, i znanosti te su mnogi poznati umjetnici i mislioci toga doba dolazili upravo iz Buḥāre. Najznamenitije je ime svakako ono ibn Sinā Avicene, filozofa i oca moderne medicine.¹⁴¹

Nakon Samanida na vlast je, u 11. stoljeću, došla turkijska dinastija Karahanida, a kratkotrajno su razdoblje Buḥāru vodili i Horezmijski Šahovi. Mongoli su zauzeli Buḥāru 1220. i, pomalo neuobičajeno, nisu razrušili baš sve što se nalazilo u gradu, tako da je danas moguće vidjeti nekoliko očuvanih spomenika iz predmongolskog razdoblja. Najstariji je takav spomenik grob samanidskog vladara Ismā`īla s početka 10. stoljeća.¹⁴² Od objekata koji ne datiraju iz timuridskog razdoblja vrijedi još spomenuti i gradsku citadelu imena Ark (od perz. *Arg*) iz 18. stoljeća, na čijem je mjestu stajala i prijašnja, porušena u mongolskim prodorima.

Nema mnogo građevina u Buḥāri koje su u potpunosti bile izgrađene u vrijeme Timurida. Uglavnom se radi o starijim građevinama koje su timuridski vladari odlučili „dotjerati“ i njihov stil učiniti bližim onome koji je prevladavao u njihovo vrijeme. Takav je slučaj mauzoleja Čašma-i Ayyūb, na čijem je ulazu upisana godina rekonstrukcije 1384. Mauzolej je zanimljiv po svojoj stožastoj kupoli koja nije nimalo uobičajena za Transoksaniju te se navodi kako su u njegovoj izgradnji očito sudjelovali horezmijski graditelji.¹⁴³

¹⁴⁰ Knobloch, *Monuments of Central Asia* prema Pugachenkova, *Pamyatniki arkhitektury Srednei Azii*

¹⁴¹ Knobloch, *Beyond the Oxus*, 66.

¹⁴² Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 119.

¹⁴³ Isto, 120.

Na mjestu starije džamije u 15. stoljeću izgrađena je džamija Kalān. Ona svoj današnji izgled djelomično duguje i šajbanidskim *kanovima* koji su je obnovili početkom 16. stoljeća. Džamija ima četvero-*eywānsku* shemu, s pravokutnim dvorištem okruženim *šabestānima*¹⁴⁴ te glavnim svetištem na uzdužnoj osi u kojega se ulazi kroz monumentalni *eywān*. Svetište, tj. džamija, tlocrtno je oktogonalnog oblika te se nad njim uzdiže cilindrični tambur s dvostrukom kupolom (Slika 29). Vanjska je kupola prekrivena tirkiznim keramičkim pločicama.¹⁴⁵

Slika 28: *šabestān* džamije Kalān, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Slika 29: pogled na svetište džamije Kalān s minaretom Kalān u pozadini, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

1417. godine Ulug-beg je, usporedo s gradnjom medrese u Samarkandu, izgradio svoju medresu i u Buḥāri (Slika 30). Ova je medresa, doduše, ponešto manja, jednostavnija i skromnija. Knobloch na njoj izdvaja kupolu nad prostorijom za okupljanje koja ne leži na tradicionalnim trompama, već na sustavu „polulukova“ koji čine stalaktitnu strukturu, što je inovacija koja će u kasnijem razdoblju timuridske arhitekture postati učestalom.¹⁴⁶

Slika 30: dvorište medrese Ulug-bega, 2020. (izvor: vlastita fotografija)

Izvan grada, južno od jezgre, u karahanidsko je vrijeme izgrađena džamija Namāzgāh. Isprva je bila obložena samo ciglom, ali su Timuridi u 15. stoljeću na njezina pročelja nanijeli dekorativnu oblogu glaziranih pločica. Ovaj jednostavni tip džamije, bez zidova i arkada, u vrijeme islamskih blagdana prikupljao je cijelu mušku populaciju Buḥāre.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Govori se o galeriji s 288 malenih kupola koje leže na stubovima

¹⁴⁵ Knobloch, *Monuments of Central Asia*, 124.

¹⁴⁶ Isto, 126.

¹⁴⁷ Isto, 130.

5. Timuridska arhitektura u Horasanu

Horasan (perz. *Horāsān*, „zemlja izlazećeg Sunca“), znan i kao Veliki Horasan¹⁴⁸, povijesna je regija koja obuhvaća sjeveroistočni dio Irana, sjeverne i sjeverozapadne dijelove Afganistana, kao i dijelove Turkmenistana i Tadžikistana. Iako u širem smislu Horasan može obuhvaćati i regije Horezm i Transoksaniju, u radu će se koristiti uvrženije, uže geografsko shvaćanje regije. Ovu kulturnu prijestolnicu Perzije neki nazivaju „kolijevkom civilizacije“¹⁴⁹, jer bila je rodnim krajem mnogih slavni učenjaka, filozofa i pjesnika, kao što su Mawlānā Rūmī, Ferdowsī, ʿOmar Ḥayyām i al-Ġazzālī.

Povijesna središta ove regije stoljećima su bili gradovi Marw, u današnjem Turkmenistanu, Ṭūs i Nīšāpūr, u Iranu, te afganistanski Ġaznī, Balḥ i Herāt. Danas su ovi gradovi izgubili na kulturnom i političkom značaju, kao u slučaju Nīšāpūra, Balḥa i Ġaznīja, ili uopće više ne postoje, kao u slučaju Marwa i Ṭūsa čiji su svjedoci danas samo ruševine. Jedina iznimka je grad Herāt na sjeverozapadu Afganistana koji je, usprkos nestabilnoj političkoj situaciji suvremenog Afganistana, sačuvao velik dio svoje povijesne i kulturne baštine. Herātu će, stoga, biti i posvećen najveći dio ovoga poglavlja.

U blizini nekadašnjega Ṭūsa, na mjestu gdje je pokopan osmi šijitski imam, Imām Režā, niknuo je u 9. stoljeću novi grad, u safavidsko doba prozvan Mašhadom („mjestom mučeništva“). Ubrzo je Mašhad po geopolitičkome značaju nadmašio sve gradove u Horasanu te je danas najveći i najmnogoljudniji grad regije.

Nedaleko Balḥa, pak, na većem je značaju od 19. stoljeća počeo dobivati Mazār-i Šarīf, grad koji svoj naziv („grobница uzvišenog“) duguje Plavoj džamiji u kojoj prema nekim, uglavnom neutemeljenim, pretpostavkama počiva tijelo ʿAlīja, četvrtog islamskog kalifa i Poslanikova rođaka. Džamiju je u 15. stoljeću započeo graditi timuridski sultan Ḥusayn Bāyqarā, ali su mnoge obnove i restauracije u kasnijim razdobljima toliko izmijenile njezin izgled da se džamiju više ni ne može smatrati timuridskim izdankom.

Govoreći o timuridskom razdoblju, najplodonosnije su bile godine opsežnih graditeljskih aktivnosti vladarice Gōhar Šād, krajem prve polovice 15. stoljeća. Bilo je to doba mira i kulturnog cvjetanja Horasana kojim je dugih 30 godina nesmetano vladao Timurov sin Šāhroḥ.

¹⁴⁸ Ovaj naziv služi za distinkciju povijesne regije od modernog značenja Horasana kao iranske provincije

¹⁴⁹ Saadat, *The Holy Shrine of Imam Reza*, 15.

Nakon što su pod palicom uglednoga arhitekta Qawām ad-Dīna Šīrāzīja dovršeni glavni graditeljski projekti u Herātu i Mašhadu, u malenome Ḥargerdu izgrađena je medresa poznata po novitetima u pogledu nadsvođivanja prostora (vidi: 5.3. *Medresa al-Ġiyāšīyya u Ḥargerdu*).

Qawām ad-Dīnova smrt nije zaustavila graditeljske djelatnosti tako da je ubrzo oko grobnice šejha Zayn ad-Dīna Tāybādīja u Tāybādu podignuta *buq'a*¹⁵⁰ koju čine kvadratna dvorana s kupolom, ulazni eywān i četiri prostorije za boravak sufija.¹⁵¹

U Turbat-i Ġāmu, mjestu na pola puta od Mašhada do Herāta, u sklopu memorijalnog kompleksa oko grobnice još jednoga šejha, Aḥmada Ġāmīja, niknulo je nekoliko novih objekata. Mjesto je bilo jednim od glavnih hodočasničkih središta iranskoga svijeta sve do 16. stoljeća, stoga se može pretpostaviti da je postojala nužnost nadogradnje ovoga kompleksa.¹⁵² Fīrūzšāh,

Slika 31: kompleks Turbat-i Ġām s vidljivom kupolom Gunbad-i Sabz (izvor: torbatjam.razavichto.ir)

Šāhroḥov glavni *amīr*, zaslužan je za izgradnju nove džamije i medrese u blizini šejhove grobnice. Medresa je poznata po kupoli nad jednom od njezinih struktura i po njoj nosi naziv Gunbad-i Sabz („zeleni kupola“). Nepoznati je *amīr* Šāh Malik kompleksu potom dodao još jednu medresu, tako da je kompleks činilo ukupno deset građevina smještenih oko dvorišta.¹⁵³ Premda nekih od građevina više nema, kompleks je u očuvanom stanju (Slika 31).

Osim njih, gotovo istovremeno su izgrađene medresa Tūmān Āqe u Kūhsānu, medresa Dū Dar u Mašhadu, kao i neke manje lokalne džamije fino ukrašene mozaičkom fajansom.¹⁵⁴ Novi graditeljski i kulturni zamah Horasanu će krajem 15. stoljeća dati Sultān Ḥusayn Bāyqarā.

Dok su u Timurovom fokusu bili Samarkand i ostali dijelovi Transoksanije, koja mu može zahvaliti na ranijem procvatu – krajem 14. i početkom 15. stoljeća, prosperitet se Horasana poklopio s kasnijom fazom timuridske vlasti, kada su vladari, uostalom, i vladali iz ove regije.

¹⁵⁰ *Buq'a* je rijedak termin u orijentalnoj arhitekturi, koristi se pri opisivanju funkcionalnog aspekta građevine i blisko je povezan s dvama faktorima: pogrebom i sufijskim institucijama. Radi se, dakle, o kombinaciji tekije i mauzoleja. O'Kane, Tāybād, Turbat-i Jām and Timurid Vaulting, 95.

¹⁵¹ O'Kane, Tāybād, Turbat-i Jām and Timurid Vaulting, 87.-96.

¹⁵² Golombek, *The Chronology of Turbat-i Shaikh Jām*, 27.

¹⁵³ Isto, 43.

¹⁵⁴ O'Kane, Tāybād, Turbat-i Jām and Timurid Vaulting, 103.

5.1. Herāt

Herāt, „biser Horasana“, grad je na sjeverozapadu današnje Islamske Republike Afganistan. Iako je znan još od ranih perzijskih carstava, svoj kulturni i civilizacijski preporod može zahvaliti dinastiji Timurida, u čije vrijeme postaje znanstvenom i umjetničkom prijestolnicom islamskoga svijeta. Već u ranoj fazi timuridske vlasti, smrću Timura 1405. i skorim dolaskom njegova sina Šāhroḥa na prijestolje, Herāt preuzima ulogu glavnoga grada Timuridskog Carstva i u toj ulozi ostaje sve do pada dinastije 1507.¹⁵⁵

Timurovi nasljednici, sin Šāhroḥ u Herātu i njegov sin Ulug-beg u Samarkandu, upamćeni su ostali prvenstveno kao pokrovitelji znanstvenika, pjesnika, arhitekata i drugih umjetnika, zbog čega neki autori¹⁵⁶ njihovo doba uspoređuju s razdobljem renesanse u Europi. Šāhroḥ je postao Timurovim upraviteljem Herāta već 1397., a ubrzo je, po očevoj smrti, postao vladarom čitavoga carstva. 1410. godine započeo je s obnovom stare gradske jezgre koja je, uslijed nekoliko razornih potresa, bila znatno oštećena.¹⁵⁷ Iz njegovog se razdoblja najviše izdvajaju radovi koje je pokrenula i financirala njegova žena Gōhar Šād, također velika ljubiteljica umjetnosti. Slavni arhitekt Qawām ad-Dīn ibn Zayn ad-Dīn Šīrāzī godinama je radio u njezinoj službi te je u samome gradu Herātu bio zadužen za izgradnju nekoliko objekata, od kojih se najviše ističe nekoć veličanstveni, a danas gotovo nepostojeći kompleks *muṣallā*.

Premda su Šāhroḥ i Gōhar Šād zaista ostavili velik kulturni trag u Herātu prve polovice 15. stoljeća, grad je u potpunosti procvao dolaskom na vlast Sultāna Ḥusayna Bāyqare 1470. godine. Pjesnici i umjetnici činili su blizak krug ljudi na dvoru ovoga timuridskog vladara Horasana¹⁵⁸, a zasigurno najveće ime među njima bilo je ono Mīr 'Alī Šīr Nawā'ija.

Nawā'ī, aristokratski kulturnjak, intelektualac, književnik i pokrovitelj umjetnosti, na Sultān Ḥusaynovom je dvoru, kao najbliži suradnik, služio 29 godina (1472.-1501.).¹⁵⁹ Heratski povjesničar Ḥondamīr navodi kako je 'Alī Šīr zaslužan za gradnju i obnovu čak 135 državnih objekata.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Uz kratki prekid 1447.-1449., kada Ulug-beg preuzima vlast i prijestolnica nakratko opet seli u Samarkand

¹⁵⁶ Golden, *Central Asia in World History*, 98.

¹⁵⁷ Golombek, *The Resilience of the Friday Mosque: The Case of Herat*, 96.

¹⁵⁸ Sultān Ḥusayn Bāyqarā vladao je samo područjem Horasana, na koje se tijekom vremena ograničilo nekada veliko Timurovo carstvo, stoga preferiram koristiti naziv "vladar Horasana"

¹⁵⁹ Golombek, *The Resilience of the Friday Mosque: The Case of Herat*, 97.

¹⁶⁰ Isto, 97.

Jedan od njegovih najzapaženijih radova bila je obnova stare heratske Glavne džamije (*Masġid-i Ğāmi'*), izgrađene još u 11. stoljeću unutar gradskih zidina. Pri obnovi je bio potpuno posvećen tome da očuva izvorni karakter džamije te je, osim financiranja svih radova, često i sâm sudjelovao u njima, podižući moral svojim radnicima.¹⁶¹ Radovi su, prema Ĥondamīrovom pisanju, obavljani nevjerojatno brzo¹⁶², u nepune dvije godine (1498.-1500.). Građevina je navodno bila obložena skupocjenom dekoracijom¹⁶³, ali, nakon renovacije objekta 1944., od timuridske dekoracije nije ostalo gotovo ništa. Uništen je i izvorni karakter džamije kojega se 'Alī Šīr svojevremeno toliko trudio očuvati. Ova je džamija do danas ostala glavnom heratskom bogomoljom, ali njezin je izgled sada u potpuno novom ruhu (Slika 32).

'Alī Šīr je zaslužan i za izgradnju religijske, obrazovne i dobrotvorne zaklade koja se sastojala od džamije (nazvane *Qudsiyya*), medrese (*Ihlāšiyya*), tekije (*Ĥalāšiyya*), bolnice (*Šifā'iyya*) i kupelji (*Šafā'iyya*). Ovaj kompleks, izgrađen između 1476. i 1482. izvan gradskih zidina, prema 'Alī Šīrovom je imenu za medresu ostao poznat pod nazivom *Ihlāšiyya*. Dokaz da je u 'Alī Šīrovim očima ovaj kompleks imao veliku važnost nalazi se u kratkom traktatu naziva *Waqfiyya*, u kojemu iznosi podatke o njegovoj lokaciji, rasporedu građevina i funkcioniranju zaklade. Taj je dokument, ponajviše zahvaljujući činjenici da su ga mnogi uvrštavali među 'Alī Šīrove književne radove, ostao sačuvan i služi kao dragocjen izvor informacija o ovoj, danas nepostojećoj, zakladi. Medresa *Ihlāšiyya* i tekija (*hāneqāh*) *Ĥalāšiyya*, kao dvije najvažnije građevine ovoga kompleksa, prema značaju se mogu mjeriti s najboljim obrazovnim ustanovama grada Herāta – kompleksom *mušallā* vladarice Gōhar Šād, medresom i tekijom Sultāna Ĥusayna Bāyqare te Šāhroĥovom medresom i tekijom s početka 15. stoljeća o kojoj se danas zna vrlo malo.¹⁶⁴

Poštovanje kakvo je ovaj veliki intelektualac, poznat i kao borac za prevlast čagatajskog jezika nad perzijskim u književnosti, uživao na dvoru i među pukom, nadišlo je ono svih njegovih suvremenika te je po njegovoj smrti 1501. u Herātu organiziran raskošan sprovod.¹⁶⁵

Slika 32: *Masġid-i Ğāmi'* u novom ruhu, 1970. (izvor: archnet.org, fotograf: Oleg Grabar)

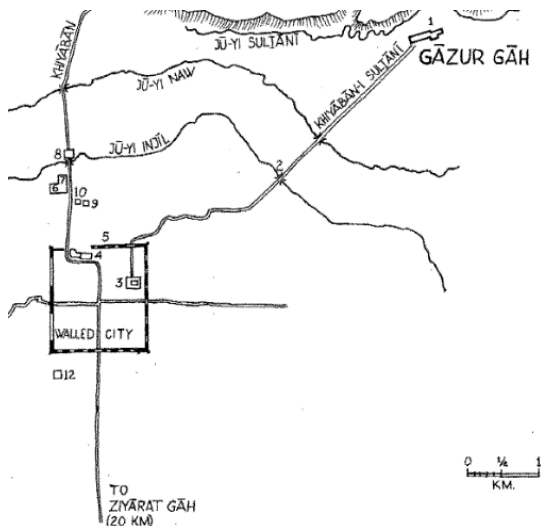
¹⁶¹ Golombek, *The Resilience of the Friday Mosque: The Case of Herat*, 98.

¹⁶² Za usporedbu, Glavna džamija u sklopu kompleksa *mušallā* gradila se gotovo 20 godina. Golombek, *The Resilience of the Friday Mosque: The Case of Herat*, 98.

¹⁶³ Isto, 97.

¹⁶⁴ Subtelny, *The Ikhilāšiyya Complex of 'Alī Šīr Navā'ī in 15th-Century Herat and its Endowment*, 38.-61.

¹⁶⁵ Soucek, *A History of Inner Asia*, 135.

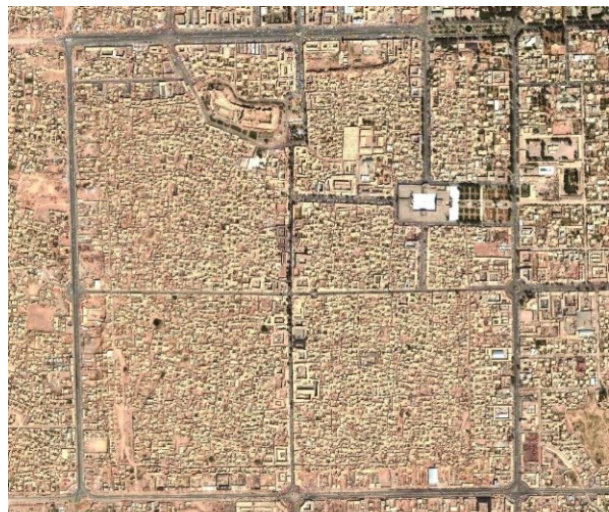

Prikaz 11: tlocrt Herāta iz 15. stoljeća (izvor: Golombek, *The Resilience of the Friday Mosque*)

Herāt 1380., nije ju odveć štedio. Šāhroḥ je, s druge strane, bio taj koji je početkom 15. stoljeća odlučio obnoviti porušenu citadelu, ovoga puta zidajući je od vatrostalne opeke i obloživši je uobičajenim timuridskim dekorativnim rješenjem, pločicama u *bannāṭ* tehnici.¹⁶⁷ Dio te dekoracije navodno se još uvijek može vidjeti na zidu uz jedan od tornjeva citadele, s kufskim i neshi natpisima te geometrijskim okvirima u tamnoplavoj boji.¹⁶⁸

Spomenuta zaslužuje biti i Glavna džamija (*Masḡid-i Ġāmi*) izgrađena 1483. godine u selu Ziyāratgāhu, dvadesetak kilometara južno od Herāta. Ova džamija impresionira svojom veličinom i raznolikošću tipova nadsvođenja prostora.¹⁶⁹

U sljedećim će se potpoglavljima pobliže razmotriti još neke od važnijih timuridskih građevina u Herātu. Radi se o već spomenutom kompleksu *muṣallā*, njemu susjednoj medresi Sultāna Ḥusayna Bāyqare i svetištu Ḥwāḡe ʿAbdullaha Anṣārīja koje, iako nije smješteno u samoj gradskoj jezgri, predstavlja arhitektonski vrhunac među radovima Qawām ad-Dīna Šīrāzīja.

Prikaz 12: današnji plan utvrđenog grada Herāta s citadelom na sjevernom dijelu (izvor: archnet.org)

¹⁶⁶ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 2

¹⁶⁷ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 301.

¹⁶⁸ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 2.

¹⁶⁹ Isto, 205.

5.1.1. Kompleks „mušallā“ – džamija, medresa i mauzolej Gōhar Šād

Ovaj kompleks monumentalnih građevina, koji će u 19. stoljeću zadobiti naziv *mušallā* (prema arap. „otvoreni molitveni prostor“)¹⁷⁰, gotovo je u potpunosti uništen. Sve što je od njega ostalo jesu jedan mali mauzolej s kupolom i dva minareta. Britanske su snage, naime, u sukobu s Rusima 1885. godine, odlučile džamiju i medresu srušiti sa zemljom, pribojavajući se ruskoga napredovanja prema Herātu i korištenja kompleksa u svrhu skloništa. Prema drugim je izvorima, pak, kompleks već u to vrijeme bio u ruševinama.¹⁷¹

Usprkos nekolicini izvora, fizički je izgled nekadašnjeg kompleksa danas teško utvrditi, djelomično i zbog međusobne neusklađenosti tih izvora. Povijesnu je rekonstrukciju, s druge strane, zahvaljujući brojnijim povijesnim zapisima, lakše odrediti.¹⁷²

Gradnja je započela 1417. godine. Iako se medresa i džamija nisu počele graditi u isto vrijeme, nema sumnje da su oduvijek bile zamišljene kao arhitektonski ansambl. Za gradnju je bio zadužen slavni arhitekt Qawām ad-Dīn Šīrāzī, omiljeni graditelj Gōhar Šād, žene vladara Šāhroḡa, koji je većinu svojih radova obavio upravo pod njezinim pokroviteljstvom.¹⁷³

Prvi izgrađeni objekt bila je vladaričina medresa, dovršena 1432., u sklopu koje se nalazio i danas postojeći mauzolej. Među prvima je ondje bio pokopan Šāhroḡov sin Bāysonqor te se, iz toga razloga, među autorima često može susresti naziv Bāysonqorov mauzolej.¹⁷⁴ U mauzoleju je s vremenom pokopano trinaestero članova obitelji, među kojima i sama Gōhar Šād, dok je tijelo njezina muža Šāhroḡa tijekom svoga pohoda na Herāt odnio njihov sin Ulug-beg i premjestio ga u obiteljsku grobnicu Gūr-i Amīr u Samarkandu.¹⁷⁵

Glavna džamija (*Masḡid-i Ġāmi*) dovršena je 1438. godine. Dekorativni radovi, doduše, nisu bili gotovi još idućih 30 godina, što je vjerojatno moguće objasniti Qawām ad-Dīnovom smrću 1439.¹⁷⁶

¹⁷⁰ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 82.

¹⁷¹ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 302.

¹⁷² Isto, 303.

¹⁷³ Wilber, *Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi*, 34.

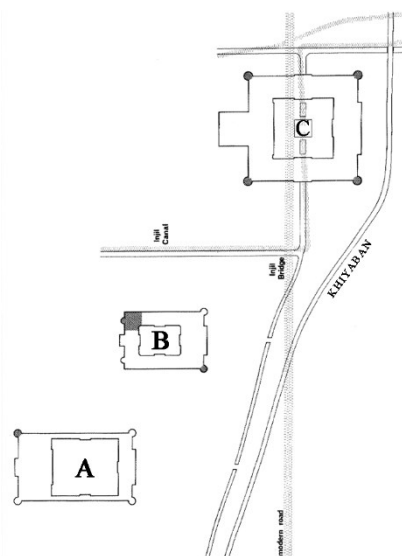
¹⁷⁴ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 83.

¹⁷⁵ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 307.

¹⁷⁶ Isto, 303.

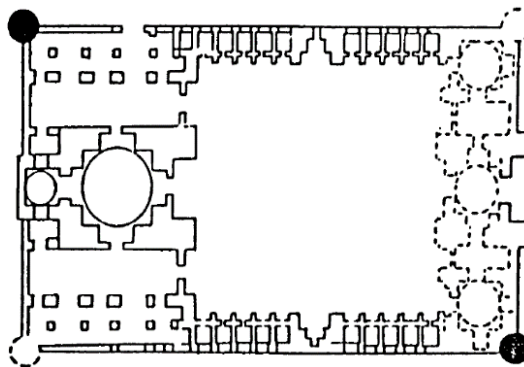
Na temelju rekonstrukcije koju je ponudio Eric Schroeder (Prikaz 13) može se odrediti kako je kompleks nekoć izgledao. Na sjeveroistoku se nalazila medresa (B), pravokutna građevina s dvama minaretima na prednjem pročelju okrenutom prema istoku. U njezinom je sjeverozapadnom uglu smješten bio mauzolej sa svojom kupolom, jedini do danas preživjeli element ove strukture. Na jugozapadu je bila veća, impozantnija građevina s četirima minaretima, a služila je kao džamija (A).

Džamija je tlocrtno također bila pravokutnog oblika, s kvadratnim dvorištem u unutrašnjosti (Prikaz 14). Prema Schroederovim navodima¹⁷⁷, dvorište je bilo veličine 50 x 50 metara. Prednje je pročelje, posve uobičajeno, krasio veliki portal, iza kojega se nalazio šesterokutni¹⁷⁸ vestibul s četvorima vratima, jednima prema dvorištu, drugima prema zimskoj džamiji na jugu, trećima prema „prolazu“ k mauzoleju i četvrtima okrenutima prema samome ulaznom *eywānu* na istoku. Dvorište je bilo okruženo dvokatnim arkadama i sobama iza njih. Džamija je imala tipičnu četvero-*eywānsku* shemu i, ukratko rečeno, posve je nalikovala većini timuridskih građevina.

Prikaz 13: tlocrt kompleksa *muşallā* A – džamija; B – medresa; C – medresa Husayna Bāyqare (izvor: Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi)

Jedna je značajka, ipak, iskakala iz tih okvira, a potvrđena je iz nekoliko izvora. Radilo se o svetištu s kupolom iza zapadnog *eywāna* kojega je slijedilo još jedno manje svetište, također nadstvođeno kupolom. Nijedna od velikih timuridskih džamija nema takvu odliku i neki je istraživači dovode u vezu s arhitektima iz Tabrīza koji su sudjelovali u gradnji ovoga kompleksa. Oni su ovu značajku mogli poznavati iz primjera Plave džamije u Tabrīzu ili Šāhove džamije iz Mašhada, u čijoj su gradnji također sudjelovali.¹⁷⁹

Prikaz 14: tlocrt džamije kompleksa *muşallā* prema Schroederu (izvor: O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*)

¹⁷⁷ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 305.

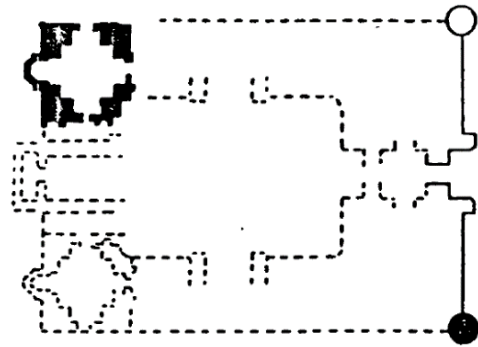
¹⁷⁸ Teško je zamisliti šesterokutni prostor s četirima vratima, tako da se vjerojatno ipak radilo o, za Timuride uobičajenom, osmerokutnom tlocrtu. Pogreška proizlazi iz sjećanja svjedoka. Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 305.

¹⁷⁹ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 305.

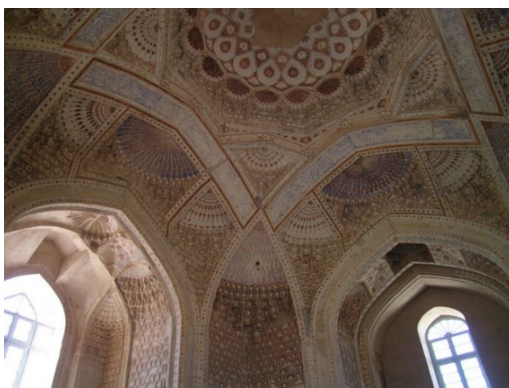
Prednje pročelje medrese, s monumentalnim *eywānom* kroz kojega se ulazilo u građevinu, bilo je okrenuto ka istoku. U uglovima toga pročelja bila su postavljena dva minareta. Medresa je tlocrtno nalikovala na džamiju (Prikaz 15), ali su sjeverni i južni dvorišni *eywāni* bili znatno manji od onih u džamiji te su sa svake strane imali *šabestāne*. Na stražnjoj su strani medrese smještena bila dva prostora s kupolom, sjeverni od kojih je bio postojeći mauzolej.¹⁸⁰

Mauzolej je kvadratnoga tlocrta, s dubokim nišama na svakoj od strana i apsidom na zapadnoj strani. Gornji se dio kupole s vremenom urušio. Moderni popravci i restauracije zidova pokušali su mauzoleju povratiti njegov izvorni izgled.

Glavno je obilježje Qawām ad-Dīnovog nadsvodjenja prostora bilo korištenje lukova koji se međusobno presijecaju i tako čine *mrežasti svod*. Svod na ovome mauzoleju nipošto nije iznimka. Unutarnja se kupola nalazi na oktogonalnoj bazi koju su stvorili kratki ležeći lukovi na četirima ukrštenim lukovima (Slika 33), a sve su površine takve mreže obložene gipsanim, stalaktitnim kalupima.¹⁸¹ U konstrukciji kupole također se nailazi na Qawām ad-Dīnove inovacije. Iako vanjska kupola s rebrima nalikuje onoj s Gūr-i Amīra (Slika 34), strukturalno je učinjen veliki napredak. Između unutarnje i vanjske kupole postavljena je još jedna, „središnja kupola“, čiji je glavni zadatak bio osnažiti i ukrutiti tambur, kako se cijela njegova težina ne bi prenijela na unutarnju kupolu.¹⁸² Dekoracije na mauzoleju tipične su za timuridsku arhitekturu i pretežito se sastoje od glazirane terakote, majolike i fajanse, s biljnim i geometrijskim uzorcima.

Prikaz 15: tlocrt medrese prema Schroederu, s označenim mauzolejom u sjeverozapadnom uglu (izvor: O'Kane, Timurid Architecture in Khurasan)

Slika 33: mauzolej Gōhar Šād, svod, 2005. (izvor: archnet.org, fotograf: Cameron Rashti)

Slika 34: mauzolej Gōhar Šād, pogled s istoka, 2005. (izvor: archnet.org, fotograf: Stephen Shucart)

¹⁸⁰ Golombek i Wilber, Timurid Architecture of Iran and Turan, vol. 1, 306.

¹⁸¹ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 34.

¹⁸² Golombek i Wilber, Timurid Architecture of Iran and Turan, vol. 1, 306.

5.1.2. Medresa Sultāna Ḥusayna Bāyqare

Sjeverno od kompleksa *muṣallā* izgrađenog u vrijeme Šāhroḥa i njegove žene Gōhar Šād, posljednji je timuridski vladar Horasana, Sultān Ḥusayn Bāyqarā, potkraj 15. stoljeća dao izgraditi još jedan kompleks. Zbog neposredne blizine dvaju kompleksa, a i činjenice da ni jednome ni drugome danas nije ostalo gotovo ni traga, ovaj se kompleks često pogrešno tumači dijelom ansambla *muṣallā*.

Jedini fizički dokaz postojanja Sultān Ḥusaynove medrese i tekije (*ḥāneqāh*) danas su četiri minareta koji tlocrtno formiraju kvadrat, a nekoć su krasili uglove medrese. Između dva zapadna minareta, u iskopanoj jami, pronađeni su nadgrobni spomenici koji potvrđuju da se na tome mjestu u sklopu medrese nalazio i mauzolej. Iako je na crnome nadgrobnom spomeniku upisano ime Mansūra, Sultān Ḥusaynovog oca, vjeruje se kako je u grobnici pokopan upravo Sultān Ḥusayn Bāyqarā. U mauzoleju su bili pokopani i drugi članovi Sultān Ḥusaynove obitelji.¹⁸³

O ove dvije građevine danas ne postoji mnogo informacija. O njihovoj se strukturi tek ponešto saznaje iz zapisa povjesničara Ḥondamīra¹⁸⁴. Obje su se građevine, prema njegovim tvrdnjama, sastojale od visokih kupola, *ḡamā'athāne*¹⁸⁵, vrlo visokih svodova i dvorišnih arkada, te su bile ukrašene plavim pločicama. Mauzolej je iznutra bio obojen plavom i zlatnom bojom.¹⁸⁶

Minareti koji danas pomalo otužno podsjećaju na nekadašnje zdanje (Slika 35) imaju oktogonalne baze i vrlo su široki, promjera preko 7 metara.¹⁸⁷ Mozaička fajansa korištena u dekoraciji minareta, navodi se¹⁸⁸, detaljnija je nego ona na minaretima u sklopu kompleksa vladarice Gōhar Šād i sastoji se od zvjezdastih uzoraka i različitih poligonalnih oblika.

Slika 35: četiri minareta medrese Sultāna Ḥusayna Bāyqare (izvor: stories.kimlau.sg)

¹⁸³ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 314.

¹⁸⁴ Heratski povjesničar kasnog 15. i prve polovice 16. stoljeća, pripadao kulturnom krugu znamenitog timuridskog vezira Mīr 'Alī Šīr Nawā'ija

¹⁸⁵ Mjesto okupljanja i molitve, termin koji uglavnom koriste sufiji

¹⁸⁶ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 315.

¹⁸⁷ Isto, 315.

¹⁸⁸ Isto, 315.

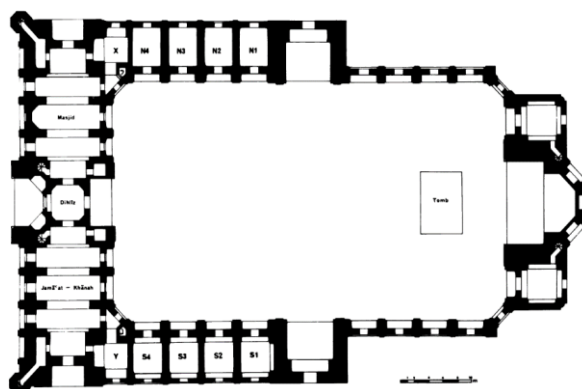
5.1.3. Svetište Ħwāġe 'Abdullaha Anšārīja

Slika 36: prednje pročelje svetišta Ħwāġe 'Abdullaha Anšārīja (izvor: tasnimnews.com)

je dekoracija, sudeći po natpisima na dekorativnim površinama, završena 1428. godine. Gradnju je naredio Šāhroġ, a izvršitelj radova bio je proslavljeni timuridski arhitekt Qawām ad-Dīn ibn Zayn ad-Dīn Šīrāzī.¹⁸⁹

Ovo svetište, nazvano po 'Abdullahu Anšārīju, perzijskom sufiju iz 11. stoljeća, neobično je zdanje sastavljeno oko velikog pravokutnog dvorišta u kojemu se ispred monumentalnog *eywāna* nalazi grobnica sufijskog hodže. Lisa Golombek i Donald Wilber u svome znamenitom djelu *Timurid Architecture of Iran and Turan* uočavaju da, premda građevina nalikuje na medresu, određene osobitosti njezina tlocrta (Prikaz 16) upućuju da se radi o neuobičajenom konceptu svetišta, odnosno zatvorenog tipa groblja.¹⁹⁰

Prikaz 16: tlocrt svetišta Ħwāġe 'Abdullaha Anšārīja (izvor: Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi)

Glavno pročelje ove kolosalne građevine, vanjskih dimenzija 51 x 84 m, okrenuto je prema zapadu. Sa svake strane ulaznoga portala nalaze se po četiri duboke niše u prizemlju i četiri plitke slijepe na katu. Pročelje flankiraju dva ugaona oktogonalna tornja. Vrhovi su tih tornjeva nažalost izgubljeni, tako da nije poznato jesu li nekada, poput minareta Uluġ-begove medrese u Samarkandu, znatnije nadilazili visinu pročelja. Prolaz u dvorište sastoji se od tri dijela: ulaznoga portala, vestibula i *eywāna* koji vodi u dvorište. Iz vestibula se bočnim prolazima

¹⁸⁹ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 35.

¹⁹⁰ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 308.

ulazi u pravokutne hodnike, sa svake strane podijeljene u tri prostora pomoću četiri poprečna luka. Svi su prostori identični osim središnjega prostora sjevernog hodnika koji sadrži *miḥrāb*, stoga ima ulogu džamije.

Dvorište je modificirani četvero-*eywān*ski tlocrt. Sjeverni i južni *eywān* tlocrtno su identični. Zapadni *eywān*, koji služi kao ulaz u dvorište, ponešto je plići od dva navedena, ali je povezan s njima dekorativnom shemom. Istočni je *eywān* potpuno drugačiji, on je istaknut kao arhitektonski vrhunac građevine zbog blizine šejhovoju grobnici te je visine oko 30 metara (Slika 37). Na bočnim stranama toga portala nalaze se stepenice za uspon do gornjih galerija, iznad kojih su, na samome vrhu, postavljena dva mala tornja. Portal je nekoć bio u potpunosti obložen dekorativnim pločicama.¹⁹¹

Između manjih *eywāna* proteže se fasada s nišama, iza kojih su smještene prostorije. Istočno od bočnih portala, na strani koja se pruža prema najvišem portalu, nema unutrašnjih prostora, fasada s nišama ondje zapravo služi kao zid koji zatvara dvorište.

Od svodova, najviše je korišten bačvasti tip, u slučaju *eywāna* i malih pravokutnih soba, dok su preostale pravokutne prostorije tlocrtno pretvarane u kvadrate tako što su u njih postavljeni široki poprečni lukovi.¹⁹²

Slika 37: istočni *eywān* svetišta Ḥwāḡe 'Abdullaha Anšārīja, 2002. (izvor: archnet.org, fotograf: Stephen Shucart)

Dekoracija na građevini uključuje mramorni mozaički postament koji se pojavljuje na ulaznom portalu i okružuje cijelo dvorište, *bannā'ī* tehniku prisutnu na većim površinama te fino izrađene pravokutne panele ispunjene mozaičkom fajansom koji su smješteni na stubovima svih *eywāna*. Mozaička fajansa nalazi se i na *spandrelima* dvorišne fasade.¹⁹³

Sjeverno od ovog svetišta, u sklopu većeg kompleksa, nalazi se i mauzolej izgrađen 1484. U njemu se nalazi grob u kojem počiva Kūčūk Mīrzā, nećak Sultāna Ḥusayna. Jugozapadno od svetišta Ḥwāḡe 'Abdullaha Anšārīja smještena je, pak, još jedna građevina koja danas služi kao tekija, ali njezina izvorna funkcija nije poznata. Ime građevine – *Zarnigārḥāna* (perz. „pozlaćena kuća“) dolazi od zlatnih crteža koji krase svod središnje prostorije s kupolom.¹⁹⁴

¹⁹¹ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 308.

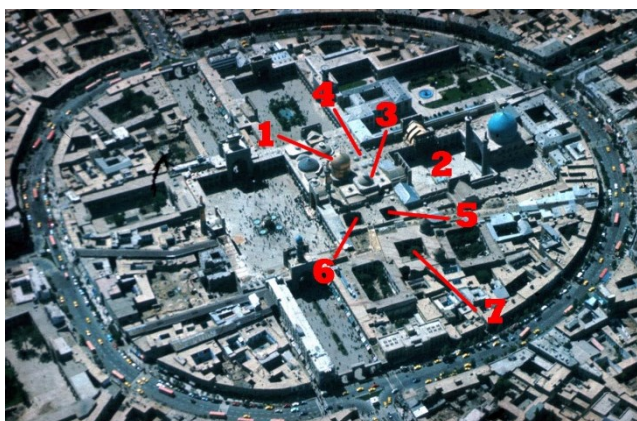
¹⁹² Isto, 309.

¹⁹³ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 53.

¹⁹⁴ Golombek i Wilber, *Timurid Architecture of Iran and Turan*, vol. 1, 310.

5.2. Kompleks Imāma Reže u Mašhadu (radovi Gōhar Šād)

Kompleks Imāma Reže u središtu Mašhada, najvećega grada Horasana, na sjeveroistoku Islamske Republike Iran, razvio se na mjestu grobnice 'Alīja ar-Reže, potomka poslanika Muhameda i osmoga od dvanaest imama prema vjerovanju šijitskog islama. Imām Režā umro je 818. godine u ovome gradu, kojemu će kasnije biti nadjenuto ime Mašhad („mjesto mučeništva“), te je kroz nekoliko stoljeća oko njegova mauzoleja izniknuo arhitektonski kompleks, a na sami je mauzolej postavljena veličanstvena kupola.¹⁹⁵ U Režinom mauzoleju počiva i tijelo petoga abasidskog kalifa Hārūna ar-Rašīda te danas ovaj religijski kompleks godišnje privlači milijune šijitskih turista.

Slika 38: kompleks Imāma Reže, 1971. 1 – imamov mauzolej; 2 – džamija Gōhar Šād; 3 – Dār as-Siyyāda; 4 – Dār al-Ḥuffāz; 5 – medresa Parīzād; 6 – medresa Bālā Sār; 7 – medresa Dū Dar (izvor: archnet.org, fotograf: Michel Écochard)

Osim mauzoleja, u sklopu kompleksa nalazi se mnoštvo dvorišta i građevina, uglavnom sakralnoga karaktera, najstarije od kojih su građene još u 9., a najnovije u 20. stoljeću, nakon Iranske islamske revolucije. U ovom će se poglavlju opisivati samo oni dijelovi kompleksa koji su izgrađeni u vrijeme timuridske vlasti, s naglaskom na džamiju vladarice Gōhar Šād (Slika 38, 2).

Početkom 15. stoljeća Gōhar Šād je svome arhitektu Qawām ad-Dīnu Šīrāzīju naredila izgradnju glavne džamije (*masǧid-i ġāmi*) unutar kompleksa Imāma Reže.¹⁹⁶ Iako, za razliku od kompleksa koji je Gōhar Šād podigla u Herātu, ne postoji dovoljno povijesnih podataka o tijeku gradnje ove džamije, iz ponekih zapisa¹⁹⁷ saznaje se da se 1418. godine, u vrijeme Šāhroḡova hodočašća u Mašhad, gradnja bližila završetku. Ista je godina spomenuta i na Bāysonqorovu kaligrafskom natpisu na *pištāqu* glavnoga *eywāna*.¹⁹⁸

Qawām ad-Dīn je pri gradnji naišao na probleme strukturalne prirode, pokušavajući tipični četvero-*eywānski* tip džamije smjestiti u postojeći kompleks. Iz takvih je problema vjerojatno proizašao ovaj, za timuridsko vrijeme, pomalo neuobičajeni koncept u kojem se, umjesto

¹⁹⁵ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 32.

¹⁹⁶ Isto, 32.

¹⁹⁷ O tome piše povjesničar 'Abd ar-Razzāq. O'Kane, Timurid Architecture in Khurasan, vol. 2, 9.

¹⁹⁸ O'Kane, Timurid Architecture in Khurasan, vol. 2, 17.

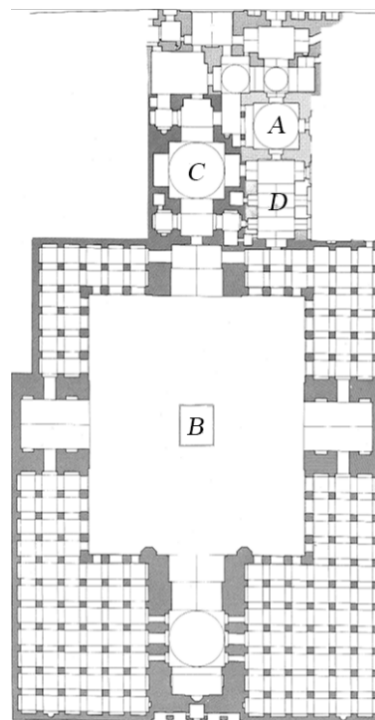
raskošnog ulaznog portala, na sjevernoj strani džamije (Prikaz 17, B) nalazi ulaz u drugu građevinu. Ta je građevina, imena Dār as-Siyyāda¹⁹⁹ (C), podignuta u sklopu iste graditeljske kampanje, baš kao i građevina Dār al-Ḥuffāz²⁰⁰ istočno od nje (D). Činjenica da se džamija i imamov mauzolej (A), kao dva najvažnija objekta, ne nalaze na istoj uzdužnoj osi, još je jedan atipičan aspekt strukture ovoga kompleksa.²⁰¹

Džamiju čini pravokutno dvorište (40 x 35 m) okruženo četirima eywānima koji su međusobno povezani *šabestānima* dubokima tri traveja na bočnim stranama i sedam traveja na stranama uz *eywān* ispred glavnoga svetišta. *Šabestān* na sjeverozapadnoj strani plići je za jedan travej jer je onuda prolazila trgovačka ruta te se prostor morao prilagoditi.²⁰²

Sve do prošloga stoljeća, kada su srušene neke građevine koje su okruživale džamiju, njezin eksterijer nije bio posebno vidljiv. Ono što se vidjelo bili su gornji dijelovi zidova na glavnome svetištu i kupola nad njim. Možda je baš to bilo razlogom što se Qawām ad-Dīn nije odlučio posezati za bogatom dekoracijom vanjskih pročelja džamije, kao što je bila praksa u ranijim slučajevima samarkandskih građevina i kao što je i sâm učinio na kompleksu u Herātu.

Uostalom, kako u svom djelu *Timurid Architecture in Khurasan* navodi Bernard O'Kane²⁰³, profesor islamske umjetnosti i arhitekture, džamija je otpočeta bila zamišljena kao ekstenzija unutrašnjega prostora imamova mauzoleja. Iz džamije se dvama načinima moglo doći do mauzoleja. Jedan je bio izravno kroz Dār al-Ḥuffāz (D), a drugi kroz Dār as-Siyyāda (C) koja se nalazi na istoj osi s džamijom pa je, stoga, možda i očekivani izbor.

Kako vizualni naglasak džamije nije bio postavljen na eksterijer, vizualno dominira njezina unutrašnjost. Iza otvora galerija, po obliku i veličini istovjetnih otvorima u prizemlju koji vode u *šabestāne*, ne nalazi se funkcionalan prostor kakav bi gledatelj koji promatra iz

Prikaz 17: tlocrt kompleksa Gōhar Šād; A – mauzolej Imāma Reze; B – glavna džamija; C – Dār as-Siyyāda; D – Dār al-Ḥuffāz (izvor: Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi)

¹⁹⁹ Prostorija sadrži mihrāb, tako da je nekada vjerojatno služila kao džamija. Saadat, *The Holy Shrine of Imam Reza*, 34.

²⁰⁰ Služila kao prostorija za čitanje i izučavanje Kur'ana

²⁰¹ O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 8.

²⁰² Isto, 9.

²⁰³ Isto, 10.

dvorišta očekivao. Na galerijama se zapravo nalazi samo krov *šabestāna* te je njihova uloga isključivo dekorativne prirode. Ta je uloga naglašena okomitim dekorativnim panelima između otvora koji su ukrašeni zanimljivom varijantom *bannā'ī* tehnike u kojoj pozadinu, za razliku od uobičajene neglazirane keramike, ovdje čini mozaička fajansa.²⁰⁴ Zapadni i istočni *eywān* identični su, kao i zidovi s dvokatnim nišama na svakoj od strana. Ulazni, sjeverni *eywān* ponešto je manji i plići od ostalih.

Arhitektonski naglasak postavljen je na južnu stranu, gdje se glavni *eywān*, smješten ispred svetišta, posebno ističe dvama okruglim minaretima koji ga flankiraju.²⁰⁵ Minareti svojim izgledom podsjećaju na ulazne minarete džamije Bībī Hānum u Samarkandu i, baš poput njih, na svojoj su bazi ukrašeni velikim kufskim tekstovima u *bannā'ī* tehnici, dok je tijelo ukrašeno romboidnim uzorcima. Minareti su visoki 43 i široki 3 metra.²⁰⁶

Zona tranzicije u glavnome svetištu postignuta je na konvencionalan način, tako da šesnaesterokut na kojemu leži tambur s kupolom tvori tzv. mrežasti svod. Iznad velikog *mihrāba* u svetištu nalazi se stalaktitna polukupola koja vizualno pomalo odskače od mrežastog svoda.²⁰⁷ U dekorativnom kontekstu, teško je procijeniti što je od današnjega izgleda izvorno, a što su kasnije dorade. Restauracijski su radovi, doduše, pratili dizajn i boje izvornog izgleda, ali mozaičku fajansu uglavnom je mijenjala jeftinija opcija majolike.²⁰⁸ Tipovi dekoracije uključuju, pored već spomenute mozaičke fajanse koja je na ovoj građevini obilato korištena, podglazurno obojane keramičke pločice i majoliku. Posebno su upečatljivi i fino izrađeni paneli sa „stablima života“ u mozaičkoj fajansi koji krase dvorišne fasade.²⁰⁹

Slika 39: pogled na sjeverni i istočni *eywān* džamije, 1992. (izvor: archnet.org, fotograf: May Farhat)

Slika 40: dvorište džamije s glavnim, južnim *eywānom* i svetištem s kupolom iza njega (izvor: mizboon.com)

²⁰⁴ O’Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 11.

²⁰⁵ Wilber, *Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi*, 33.

²⁰⁶ Saadat, *The Holy Shrine of Imam Reza*, 32.

²⁰⁷ O’Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, vol. 2, 13.

²⁰⁸ Isto, 14.

²⁰⁹ Isto, 16.

Bitan su dekorativni element činili i kaligrafski natpisi ispisani kufskim i *sulus*²¹⁰ pismom, od kojih se prema važnosti najviše ističe već spomenuti natpis Bāysonqora, Šāhroḥova sina, zahvaljujući kojemu se zna da je dekoracija aplicirana na džamiju 1418. godine. Na istočnome *eywānu* upisano je i ime glavnoga arhitekta – Qawām ad-Dīna Šīrāzija.²¹¹

Osim džamije, u 15. su stoljeću izgrađene i tri medrese. Prva od njih, imena Parīzād, građena je otprilike u isto vrijeme kad i džamija, ali se ne zna sa sigurnošću je li ju također podigla Gōhar Šād ili jedna od njezinih sluškinja.²¹² Medresa na svojoj južnoj strani graniči s džamijom, na istočnoj s Dār as-Siyyāda, a na sjevernoj s medresom Bālā Sār. Ova je medresa kroz povijest pretrpjela brojne popravke i restauracije, tako da je od izvorne dekoracije ostalo jako malo. Uglavnom se radi o romboidnim uzorcima u *bannā ī* tehnici. Medresa ima četvero-*eywānsku* shemu s dvokatnim prostorijama za boravak studenata koje okružuju dvorište te se iza istočnoga *eywāna* nalazi prostorija s kupolom.²¹³

Medresa Bālā Sār, smještena sjeverno od Parīzād, tlocrtno joj vrlo nalikuje. Jedina bitnija razlika su ponešto dublji *eywāni*, zbog kojih nije bilo mjesta za prostoriju s kupolom iza istočnoga *eywāna*. Dekoracija se sastoji od mozaičke fajanse i majolike s uobičajenim biljnim i geometrijskim uzorcima, a upečatljiv je kvadratni panel s bijelim kufskim natpisom *al-mulk lillāh* na tamnoplavoj pozadini koji se nalazi na ulaznome *eywānu*. Premda nije poznata godina gradnje ove medrese, gotovo sigurno je izgrađena nakon Parīzād, najvjerojatnije između 1420. i 1440. godine.²¹⁴

Slika 41: pogled iz dvorišta medrese Bālā Sār na gornji ugao s prostorijama za boravak studenata, 1973. (izvor: archnet.org, fotograf: Oleg Grabar)

Posljednja od tri medrese nosi ime Dū Dar, odnosno „dvoja vrata“. Izgrađena je nasuprot medrese Parīzād, sa zapadne strane, ako je suditi prema natpisu na jednom od *eywāna*, 1439. godine. Tlocrtno i dekorativno vrlo je slična svojim prethodnicama. Također je podlegla brojnim dekorativnim i strukturnim obnovama.

²¹⁰ Zakrivljena forma arapskog kaligrafskog pisma, u prijevodu „trećina“ jer je trećina svakoga slova nakošena

²¹¹ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 33.

²¹² O’Kane, Timurid Architecture in Khurasan, vol. 2, 33.

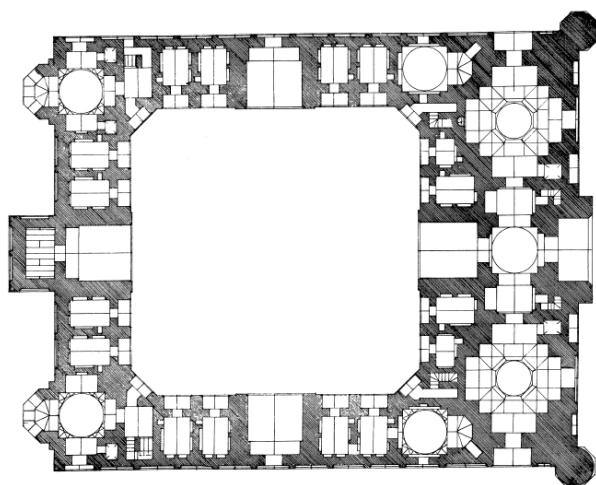
²¹³ Isto, 33.-34.

²¹⁴ Isto, 74.

5.3. Medresa al-Ġiyāsīyya u Ĥargerdu

Medresa u Ĥargerdu, malenome mjestu u Horasanu, na istoku današnjeg Irana, završena je posljednjih godina vladanja Timurova sina Šāhroḥa. Iz natpisa na panelu zapadnog *eywāna* znamo da je godina završetka izgradnje 1442. Šāhroḥ je, baš poput svoga oca Timura i sina Uluġ-bega, ostao upamćen po izdašnom arhitektonskom pokroviteljstvu. Uostalom, u njegovo je vrijeme djelovao vjerojatno najznačajniji timuridski majstor – inženjer, dizajner i arhitekt Qawām ad-Dīn ibn Zayn ad-Dīn Šīrāzī, koji je svoje prste imao i u izgradnji ove medrese.

Gradnja medrese započela je odredbom Šāhroḥova vezira Ġiyās ad-Dīn Pīr Aḥmada, prema nekim tvrdnjama²¹⁵ podrijetlom iz Ĥargerda, što bi lakše objasnilo činjenicu da je medresa ovakve važnosti locirana u opskurno selo izvan svih prometnih putova. Spomenuti je majstor Qawām ad-Dīn, za kojega se prema *nisbi*²¹⁶ saznaje da je dolazio iz iranskog Šīrāza, bio zadužen za njezinu izgradnju, ali je preminuo tijekom gradnje, 1438., te ga je naslijedio arhitekt Ġiyās ad-Dīn Šīrāzī, o kojemu se ne zna mnogo.

Prikaz 18: tlocrt al-Ġiyāsīyya medrese (izvor: Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi)

Medresa se sastoji od dvorišta okruženog četirima *eywānima*, između kojih se na dva kata prostiru prostorije za boravak. U svakome su uglu dvorišta, jedna iznad druge, smještene po dvije prostorije, čija funkcija nije poznata. Prostorija na katu natkrivena je kupolom.

Ispred ovoga kvadratnog tlocrta nalazi se ulazni kompleks kojega čine dvije velike prostorije nadsvođene kupolom, sjeverna od kojih je služila kao džamija, a južna kao predavaonica, te vestibul između njih, s još jednom prostorijom na katu.

Medresa stoji u izolaciji, neokružena drugim objektima, što je čini jednom od svega nekoliko slobodno stojećih iranskih islamskih građevina s eksterijerom u potpunosti

²¹⁵ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 35.

²¹⁶ Pridjev prisutan u islamskom svijetu koji upućuje na mjesto podrijetla osobe, koristi se na kraju imena

prekrivenim dekorativnom oblogom.²¹⁷ Dekoracija vanjskoga dijela medrese uglavnom je postignuta uporabom *bannā`ī* tehnike, dobro poznate još iz ranijeg perioda.

Prednje je pročelje podijeljeno u tri glavna odjeljenja: središnji *eywān*, skupina od tri niše sa svake njegove strane i dva ugaona tornja (Slika 42). O'Kane piše²¹⁸ kako je takva kombinacija preuzeta od seldžučkih građevina te kasnije korištena i kod izgradnje memorijalnog kompleksa Ĥwāḡe Aĥmada Yasawīja u Tūrĥistanu, džamije Bībī Ĥānūm u Samarkandu i svetišta Ĥwāḡe `Abdullaha Anšārīja u Gāzur Gāhu.

Šesterokutni otisci na žbuci, koja je do prošloga stoljeća stajala nepokrivena dekorativnom oblogom, upućivali su na šesterokutni dizajn dekoracije, čime su se vodili i restauratori prilikom obnavljanja medrese.

Slika 42: prednje pročelje medrese al-Ġiyāšīyya (izvor: gardeshgari724.com)

Unutrašnje strane *eywāna* bile su dekorirane tehnikom *inkrustacije*²¹⁹, a vanjski obrubi mozaičkom fajansom koja je ublažavala tranziciju od *eywāna* prema pročelju. *Spandreli* su također ukrašeni mozaičkom fajansom, dok je vanjska strana portala (tzv. *pištāq*) dekorirana u *bannā`ī* tehnici, kao i skupine niša, čiji su uzorci romboidnog oblika.

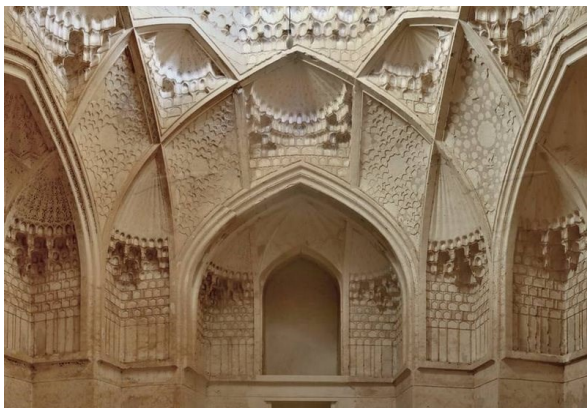
Ugaoni tornjevi na svome su dnu oktogonalni, a tanke ih mramorne ploče dijele od gornjeg, cilindričnog dijela. I oni su uglavnom ukrašeni u *bannā`ī* tehnici. Tornjevi nisu imali funkcionalnu svrhu i pojavljuju se samo na prednjem pročelju, s dekorativnom ulogom vizualnog naglašavanja građevine.

Bočna su pročelja nalik jedno na drugo, s jedinom razlikom što se sa sjevernoga pročelja ulazilo u džamiju, tako da su ondje istaknuti veliki pravokutni kufski natpisi s imenima Alaha i Muhameda. I kod bočnih pročelja prevladava sveprisutna *bannā`ī* tehnika.

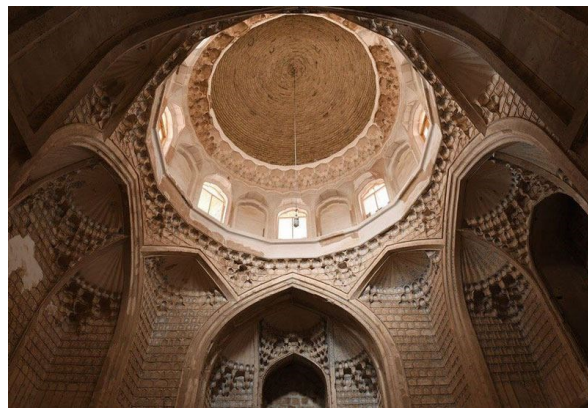
²¹⁷ Većina se građevina nalazilo u urbanim područjima bez mnogo prostora za slobodan smještaj. Primjera radi, Timur je za gradnju ponekih samarkandskih građevina morao rušiti stare objekte kako bi oslobodio mjesto.

²¹⁸ O'Kane, *The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird*, 81.

²¹⁹ Ukrašavanje arhitektonskih površina umetanjem ljepšeg i skupocjenijeg materijala, u ovom slučaju mješavine mozaičke fajanse, majolike i biskvit pločica

Slika 43: svod predavaonice al-Ġiyāšīyya (izvor: gardeshgari724.com, 2020.)

Slika 44: svod džamije al-Ġiyāšīyya (izvor: gardeshgari724.com, 2020.)

Ono po čemu je ova medresa zaslužila svoje mjesto među najznačajnijim timuridskim građevinama svakako je sustav korištenja svodova, posebice u ulaznom kompleksu građevine. Prostor predavaonice ogledni je primjer korištenja tzv. mrežastog svoda (eng. *squinch-net* ili *arch-net*), koji je u kasnijem periodu timuridske, ali i cijele islamske arhitekture Irana, postao neizostavnom karakteristikom. Izvorna je ideja ovoga izuma bila ispuniti *spandrele* trompske zone sustavom šiljastih lukova koji se međusobno isprepliću te tako čine oblik mreže (Slika 43). Svrha takvoga popunjavanja trompe, koja je bila smatrana prevelikom prostorom za ostaviti praznim, bila je dekoracijske prirode te je njome svod zadobio trodimenzionalni karakter. Hillenbrand ovu inovaciju po značaju čak uspoređuje s izumom *muqarnasa*.²²⁰

Tranzicija iz kvadrata u kupolu u toj je prostoriji izvedena, dakle, na način da se četiri rebra presijecaju, a potom dodatni dijagonalni lukovi postavljeni na njih zajedno sa stalaktitnim prstenom stvaraju oktogonalnu bazu tambura. Tambur je potom probijen s osam prozora kako bi u prostoriju ulazila svjetlost.²²¹

U prostoriji džamije je, pak, predstavljen drugačiji način tranzicije u kupolu (Slika 44). Četiri trompe pretvaraju kvadrat u oktogonalnu bazu, a stalaktitni prsten nadalje oktagon pretvara u šesnaesterokut, na kojemu leži tambur. Tambur je, slično kao i kod predavaonice, probijen s osam prozora, koji se u ovom slučaju izmjenjuju sa slijepim nišama.²²²

U kasnijim iskapanjima podno građevine pronađeni su fragmenti stakla u četiri boje koji ukazuju na to da su spomenuti prozori imali šarena okna, čime je unutrašnjost prostorije bila bitno drukčije osvijetljena nego danas, kada prozori nemaju stakla.

²²⁰ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 113.

²²¹ O'Kane, *The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird*, 85.

²²² Isto, 85.

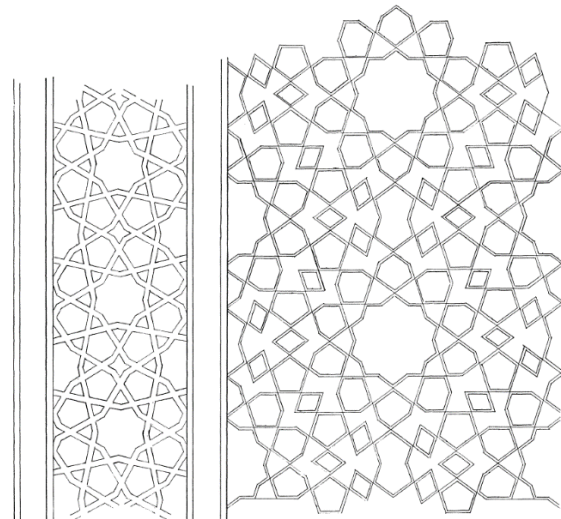
Novost u odnosu na građevine ranoga timuridskog razdoblja očitava se u horizontalnosti pročelja i simetriji forme. Kupole su neuobičajeno niske i neprimjetne, a jednostavnost je postignuta i neupečatljivim *eywānima* koji su podjednake visine i dubine te tek nešto viši od ostatka građevine (Slika 45). Kako je džamija pomaknuta s uzdužne osi u jednu od prostorija ulaznoga kompleksa, tako je nestala i potreba za isticanjem njezine prisutnosti veličanstvenim *eywānom* kakav bi u ranijem razdoblju predstavljao ulaz u njezin prostor.²²³

Slika 45: dvorište al-Ġiyāšīyya medrese, pogled na zapadni i sjeverni *eywān* (izvor: gardeshgari724.com)

Dvorišni *eywāni* izvorno su bili ukrašeni već spomenutom tehnikom inkrustacije, ali danas je od toga dekora ostalo jako malo. Prema ostacima dekoracije može se zaključiti kako su *eywāne* nekada krasile podglazurno oslikane pločice različitih oblika (zvijezde s deset krakova, nepravilni šesterokuti, rombovi, peterokuti...) s različitim dekorativnim motivima (biljnim, geometrijskim, arabesknim...).²²⁴ Navodi se²²⁵ kako su pločice, napose one zvjezdaste s krakovima (Prikaz 19), bile tolike ljepote da su kroz stoljeća često bile metom kradljivaca, što je dijelom i uzrokovalo današnje stanje *eywāna*.

Ono što medresu al-Ġiyāšīyyu čini remek-djelom timuridske arhitekture nije samo njezina dekorativna obloga najveće moguće kvalitete za to razdoblje, nego i struktura na koju je ta obloga aplicirana. Oštre, skladne linije ulazne fasade i dvorišta omogućuju dovoljno jaku vizualnu osnovu za dekoraciju koja je na nju primijenjena. S obzirom na to da se radi o posljednjem radu velikoga arhitekta Qawām ad-Dīna Šīrāzīja, ovu medresu može se promatrati i kao kulminaciju svih njegovih ranijih uspješnih produkata.²²⁶

Prikaz 19: geometrijski obrisi obloge na istočnom *eywānu* (izvor: O'Kane, The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird)

²²³ O'Kane, The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird, 87.

²²⁴ Isto, 88.

²²⁵ Wilber, Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi, 36.; O'Kane, The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird, 88.

²²⁶ O'Kane, The Madrasa Al-Ghiyāšīyya at Khargird, 92.

6. Zaključna opažanja o timuridskoj arhitekturi

Nakon pregleda odabranih građevina vrijedilo bi istaknuti neke njihove zajedničke karakteristike i – prema načinu njihove izgradnje, dizajnu i funkciji – izdvojiti nekoliko lajtmotiva timuridske arhitekture.

Kolosalni razmjeri najvažnijih timuridskih građevina obilježje su koje prvo privlači pozornost gledatelja. Unatoč tome što su neupitne tvrdnje ponekih autora²²⁷ kako se monumentalnost ne postiže nužno grandioznim dimenzijama, već i dizajnom koji pospješuje dojam o veličini zdanja (što su tadašnji arhitekti nesumnjivo imali u vidu), i danas je teško zastati pred džamijom Bībī Ḥānum ili medresom Uluġ-bega u Samarkandu i ne ostati impresioniran njihovim razmjerima. Takve dimenzije, ipak, nisu bile arhitektonska inovacija – dovoljno je samo pogledati mauzolej ilhanidskoga vladara Öljeitüa u Sultāniyi s početka 14. stoljeća. Kao i brojne druge značajke seldžučke i ilhanidske arhitekture, i velike dimenzije građevina postale su dijelom timuridskog arhitektonskog izričaja.²²⁸ Ipak, mnoštvo takvih grandioznih građevina u jednome gradu svakako je bila novost. Na primjeru Timurove prijestolnice Samarkanda vidljivo je kako je takav urbanistički plan promijenio gradsku vizuru i gradu osigurao ulogu predvodnice islamskog svijeta.

Ovakvi su razmjeri timuridskih građevina zahtijevali racionalno planiranje, kako bi se izbjeglo njihovo moguće urušavanje. Da se doista tako radilo govore tlocrti i geometrijski dizajni na milimetarskom papiru iz 16. stoljeća pronađeni u Taškentskoj knjižnici, kao i veliki papirnati svici sličnoga sadržaja u istanbulskoj Topkapı palači.²²⁹ Balans i simetrija bili su u središtu timuridske arhitekture. Najraniji primjer racionalnoga planiranja možda je ujedno i najbolji – memorijalni kompleks Aḥmada Yasawīja u Türkistanu. Naizgled jednostavnog oblika izvana, a iznutra jedan od najkompleksnijih izdanaka islamske arhitekture uopće, u kojemu je raspored prostorija uglavnom diktirao zakon simetrije. I među kasnijim timuridskim radovima nailazi se na ista pravila. Medresa koju je u Samarkandu izgradio Uluġ-beg je, kako bi udovoljila svim zahtjevima svoje funkcije, sadržavala brojne prostorije – predavaonice,

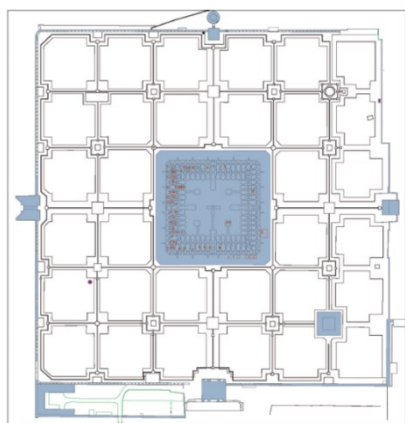
²²⁷ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 816.

²²⁸ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 89.

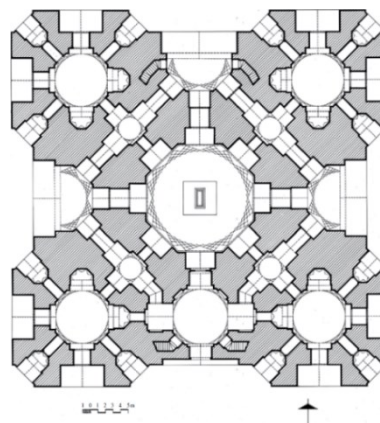
²²⁹ Necipoġlu, *Geometric Design in Timurid Architectural Practice*, 54.

studentske sobe na dva kata, veliki molitveni prostor i druge – raspoređene prema racionalnom poretku, odnosno zakonima simetrije i „geometrijskom harmonijom“.²³⁰

Racionalno planiranje primjetno je i kod timuridskih vrtova, još jednog obilježja timuridske arhitekture preuzetog od ranijih iranskih dinastija. Premda iščezli, iz brojnih opisa i mapa poznato je da su okruživali velike timuridske gradove i služili kao mjesta odmora i rekreacije za vladajuće.²³¹ Ti vrtovi, zbog svojih tlocrta s ukrštenim osima koje od jednoga vrta zapravo čine njih četiri, u perzijskom su jeziku poznati kao *čahār-bāg* („četiri vrta“). *Čahār-bāg* je kompleksan arhitektonski vrt s trima sastavnicama – biljkama, vodom (kanalima za navodnjavanje, bazenima, fontanama i dr.) i strukturama za rekreaciju – koje čine jednu kompozicijsku cjelinu geometrijskoga tlocrta (Prikaz 20).²³²

Prikaz 20: tlocrt kompleksa *čahār-bāg* u Delhiju s Humāyūnovom grobnicom u središtu (izvor: Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, Aga Khan Trust for Culture)

Prikaz 21: tlocrt Humāyūnove grobnice u Delhiju, izvrstan primjer *hašt-behešt* koncepta (izvor: Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, R.A. Barraud, Ebba Koch)

Još jedan koncept, usko vezan uz *čahār-bāg*, oslikava timuridsku ljubav prema simetriji, a zove se *hašt-behešt* („osam rajeva“). Radi se o paviljonu centraliziranog tipa tlocrta koji sadrži devet elemenata – veliku prostoriju s kupolom u središtu kvadrata, na sjecištu ukrštenih osi, i osam soba koje ju okružuju. Sobe su povezane sa središnjom prostorijom preko osam nadsvođenih hodnika. Ovakva organizacija prostora, u kojem središnja prostorija s kupolom utjelovljuje Sunce ili božansku silu, zapravo je imitirala eshatološki koncept „Osam Rajeva“.²³³ Ova su se dva koncepta posebno razvila među timuridskim nasljednicima u Indiji, dinastijom Mogula (Prikaz 20 i 21), o čemu će biti više riječi u poglavlju o utjecaju timuridske arhitekture.

²³⁰ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 820. prema Bulatov, *Geometricheskaiia Garmonizatsiia v Arkhitekture Srednei Azii*

²³¹ Lisa Golombek dala je odličan uvid u ovaj urbanistički koncept i opisala sve što je poznato o Timurovim vrtovima koji su okruživali Samarkand. Golombek, *The Gardens of Timur*, 137.-147.

²³² Subtelny, *Agriculture and the Timurid Chahārbāgh*, 112.

²³³ Golombek, *From Tamerlane to Taj Mahal*, 47.

Osim monumentalnosti i racionalnog planiranja građevina, još jedna od glavnih značajki, štoviše najinovativnija od svih, jest tehnologija gradnje u kojoj najbitniju ulogu igra svod. Posebno se to odnosi na razdoblje 1440-ih godina kada u timuridsku arhitekturu, razvojem ukrštenih lukova, ulazi tzv. mrežasti svod. Takav je tip nadsvođenja prostora, koji zapravo ima isključivo dekorativnu ulogu, vidljiv na medresi al-Ġiyāšīyya u Ĥargerdu, gdje ga je prvi puta uveo arhitekt Qawām ad-Dīn Šīrāzī, a njegovim su putem nastavili arhitekti građevina u Tāybādu i Turbat-i Ġāmu. Ova značajka postala je okosnicom srednjoazijske i perzijske arhitekture od polovice 15. stoljeća nadalje.

Od velike je važnosti bila i kupola, još jedna prepoznatljiva odlika timuridskog stila. Golombek ističe²³⁴ kako je dužnost Timurovih kupola bila dominirati nebom, dok je on sâm tražio dominaciju na zemlji. Kupole, ipak, ne bi mogle dominirati bez inovativne tehnologije. Osmišljen je zato sustav dvostruke kupole – unutarnje, koja je na „normalnoj“ visini i vidljiva je iz unutrašnjosti građevine, i vanjske, koja je smještena na vrhu visokoga tambura te plijeni svojom raskoši. Školski je primjer takve kupole vidljiv na Ġūr-i Amīru u Samarkandu.

Posljednja, možda i najupečatljivija karakteristika timuridske gradnje je arhitektonska dekoracija, odnosno široka uporaba glaziranih keramičkih pločica u ukrašavanju vanjskih površina. Glazirane pločice svakako nisu bile nepoznanica u islamskom svijetu Irana i Srednje Azije, ali nekada je takva vrsta dekoracije bila rezervirana za ulazne portale i druge istaknute elemente građevine, dok su sada raznobojne pločice krasile goleme ravne površine vanjskih zidova. Timuridima ni to nije bilo dovoljno, pa su pločicama ukrašavali i kenotafe, *muqarnase* i minarete te dekoracijom prouzročili kobne posljedice. Naime, Hillenbrand piše²³⁵ kako je zbog takvoga odnosa prema dekorativnim elementima građevine, njezina struktura s vremenom postala nebitna, a interes za arhitektonskim formama se smanjio. Građevine sada kao da su postale izložbenim primjercima njihove dekoracije, a trodimenzionalni se karakter arhitekture izgubio u dvodimenzionalnosti ukrasnih formi.

Kupole ispupčena oblika, karakteristične za Timuride, bile su gotovo u pravilu obložene svijetloplavim pločicama, u strogome kontrastu s bež površinom kakva je zahvaćala zidove građevine u *bannāʾī* dekoraciji. Učestala dekorativna forma bila je i mozaička fajansa, skupa i zahtjevna metoda mozaičkoga slaganja komadića keramike. Fajansa se, upravo iz tih razloga, uglavnom koristila za naglašavanje bitnijih dijelova građevine, posebice portala i interijera.²³⁶

²³⁴ Golombek, Discourses of an Imaginary Arts Council, 3.

²³⁵ Hillenbrand, The Timurid Achievement in Architecture, 119.

²³⁶ Hillenbrand, The Use of Glazed Tilework in Iranian Islamic Architecture, 546.

Jeftinija je i jednostavnija varijanta bila majolika iliti *cuerta seca*, koja se vrlo brzo mogla oblikovati u poligonalne oblike i aplicirati na površine. Tako su, primjerice, neki od kasnijih mauzoleja u sklopu nekropole Šāh-i Zinda u potpunosti bili obloženi majolikom.

Pitanje arhitektonske inovativnosti Timurida među strukom, čini se, izaziva oprečne stavove. Dok Lisa Golombek, vrlo cijenjena i plodna autorica u području islamske umjetnosti i arhitekture, izričito tvrdi kako su Timuridi u svakome aspektu graditeljstva pokazivali inovativnost u odnosu na njihove prethodnike²³⁷, Robert Hillenbrand u svome članku o timuridskim arhitektonskim postignućima raspreda o manjku iste.²³⁸ Hillenbrand ih, doduše, opravdava, ističući kako radovi Ilhanida nisu ni mogli biti neoriginalni, uzevši u obzir da je nakon osamdesetogodišnjeg prekida graditeljske aktivnosti uzrokovanog mongolskim razaranja svaka gradnja morala pokazivati stanovitu vrstu inovacije.²³⁹

Timuridi, dakle, nisu imali prilike biti suviše inovativni te su prije svega djelovali kao nasljednici ranije ukorijenjenih azijskih tradicija gradnje, oslanjajući se na baštinu dinastija koje su prethodnih nekoliko stoljeća vladale prostorom Srednje Azije, ponajviše Seldžuka i Ilhanida. Naravno, naslijeđene forme su u vrijeme Timurida bile doradene, uvećane, raspoređene u nove kombinacije i obogaćene nekim manjim inovacijama te ih se može smatrati vrhuncem višestoljetnog perzijskog arhitektonskog kontinuiteta.

Nije sigurno ni koliki je bio stvarni doprinos iranskih majstora prisilno dovedenih u glavne carske gradove nakon Timurovih pohoda. Golombek i Koch pišu²⁴⁰ kako su ti majstori u Srednju Aziju donijeli znanja o tehnologiji svoda i kupole, a Hillenbrand ističe²⁴¹ da su takve tvrdnje neosnovane i da su, upravo suprotno, ti obrtnici bili toliko traumatizirani proživljenim masakrima i prisilnim odlaskom iz rodni krajeva da su po dolasku u Transoksaniju postigli jako malo. Podsjeća i da je većina mauzoleja unutar kompleksa Šāh-i Zinda podignuta prije Timurovih osvajanja Irana i u stilu kojega je teško usporediti s perzijskim radovima toga doba.

Preostaje zaključiti kako je mješavina srednjoazijskih i perzijskih elemenata gradnje u Transoksaniji stvorila novi – prema vladajućoj dinastiji nazvan – timuridski stil arhitekture, čije su glavne odlike bile monumentalnost građevina, racionalnost dizajna, ukrasni tip nadsvođenja prostora i neiscrpna eksploatacija boje u dekorativne svrhe.

²³⁷ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 813.

²³⁸ Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*

²³⁹ Hillenbrand, *Aspects of Timurid Architecture in Central Asia*, 256.

²⁴⁰ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 813.

²⁴¹ Hillenbrand, *Aspects of Timurid Architecture in Central Asia*, 257.

7. Ostavština i utjecaj timuridske arhitekture

Timuridska arhitektura, kako je navedeno u prethodnome poglavlju, oslanjala se na arhitektonske prototipe Seldžuka i Ilhanida. Oni su, dakako, svoje ideje baštinili od starijih perzijskih dinastija, tako da je utvrđeno kako je kontinuirani razvoj arhitekture od ranih perzijskih carstava vrhunac postigao u doba Timurida. Preostaje još samo razmotriti kako je tekao daljnji razvoj ovoga arhitektonskog izričaja i u kojoj je mjeri utjecao na kasnije stilove.

Utjecaj timuridske arhitekture najviše se očitava na stilu koji se rodio u Mogulskome Carstvu. Moguli su u Indiju došli kao Timuridi. Osnivač dinastije Bābur, ponosni potomak Timura i Džingis-kana, 1526. je iz Kābula krenuo put Indije i u Agri, dotadašnjoj prijestolnici Delhijskog Sultanata, porazio sultana Ibrāhīma Lodīja te utemeljio Mogulsko Carstvo. Svijest o timuridskom nasljeđu među mogulskim je sultanima postala identitetskom okosnicom. Timuridski se identitet najviše ispoljavao u području umjetnosti – oslikanim genealogijama, dinastijskim portretima, kaligrafskim natpisima i minijaturama, a napose u arhitekturi.²⁴²

Premda je novostvoreni arhitektonski stil Mogula bio sinteza različitih srednjoazijskih, indijskih, iranskih, pa čak i europskih elemenata, mogu se izdvojiti jasni timuridski utjecaji. Glavne se poveznice ovih stilova očitavaju u monumentalnosti građevina te u geometriji, simetriji i racionalnosti dizajna. Moguli su na ovome polju otišli korak dalje od Timurida te su insistirali na savršenoj simetriji, a geometrijski su pristup proširili na sve tipove građevina i građevinskih kompleksa.²⁴³ Savršena je bilateralna simetrija vjerojatno bila odraz apsolutne moći kakvoj su težili mogulski vladari, jer ukazivala je na ravnotežu i harmoniju. Arhitektura je tako postala refleksijom političke strukture Mogulskoga Carstva.²⁴⁴

Već iz Bāburove autobiografije *Bāburnāme* saznaje se da su njegove glavne arhitektonske aktivnosti bile usmjerene ka kreaciji vrtova na obalama rijeke Yamuna u Agri, po uzoru na timuridske vrtove kakve je vidio u Herātu.²⁴⁵ Moguli, koji su od samih početaka svoje vladavine u Indiji posezali za *čahār-bāg* konceptom preuzetim od Timurida, vrtove su počeli koristiti i kao okruženje za svoje mauzoleje, čime su pretvorili njihovu funkciju iz rekreacijske u pogrebnu.²⁴⁶ I *hašt-behešt* je, kao još jedna odlika geometrijskog planiranja, bio široko

²⁴² Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 812.

²⁴³ Isto, 839.

²⁴⁴ Isto, 839.

²⁴⁵ Isto, 828.

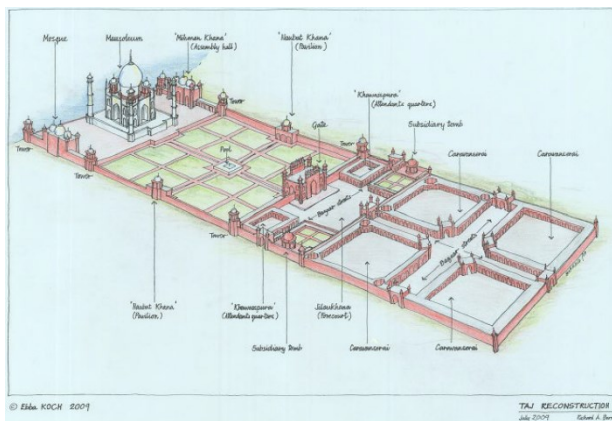
²⁴⁶ Subtelny, *Agriculture and the Timurid Chahārbāgh*, 114.

zastupljen u mogulskoj arhitekturi. Njime su se koristili pri gradnji mauzoleja, vrtnih paviljona, *ḥammāma* (kupelji) i drugih građevina.²⁴⁷ Najveličanstveniji primjerci mogulske gradnje – mauzolej Bāburova sina Humāyūna u Delhiju iz druge polovice 16. stoljeća i mauzolej Tāḡ Maḥal koji je u 17. stoljeću dao izgraditi Šāh Ğahān za svoju ženu Mumtāz Maḥal – upravo su i reprezentativni primjerci korištenja ovih dvaju timuridskih koncepata u gradnji.

Humāyūnov mauzolej (Slika 46) nalazi se u središtu velikoga *čahār-bāḡa*, na sjecištu dvaju glavnih vrtnih putova. Unutar mauzoleja, pak, četiri radikalno simetrične *hašt-behešt* jedinice zauzimaju uglove strukture, koja i sama slijedi *hašt-behešt* tlocrt.²⁴⁸ Humāyūnova grobnica primjer je uspješne arhitektonske sinteze ranijih tradicija i poslužila je kao nit vodilja budućim mogulskim vladarima u izgradnji vlastitih objekata. Najznačajniji od kasnijih objekata, Tāḡ Maḥal, strukturno prilično nalikuje Humāyūnovom kompleksu, ali je mauzolej ovoga puta umjesto u središte smješten na kraj *čahār-bāḡ* kompleksa (Prikaz 22).²⁴⁹

Slika 46: Humāyūnov mauzolej u Delhiju (izvor: akdn.org)

Prikaz 22: rekonstrukcija kompleksa Tāḡ Maḥal (izvor: Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, R.A. Barraud, Ebba Koch)

Čahār-bāḡ i *hašt-behešt* izvršili su velik utjecaj i na dinastiju Safavida koja će od 16. stoljeća zavladata Iranom. Ovakva je prostorna organizacija najzornija na primjeru vrtного paviljona Hašt Behešt u Iṣfahānu iz 17. stoljeća.²⁵⁰

U mogulskoj arhitekturi nailazi se na još neke timuridske značajke, poput korištenja mrežastog svoda i ukrštenih lukova kod nadsvođivanja prostora, pojave minareta u kasnijem razdoblju, geometrijskih mozaičkih pločica korištenih na grobnicama i dekorativne forme imitacije užeta duž ruba luka na glavnom *eywānu* Tāḡ Maḥala, nalik onoj Ulug-begove

²⁴⁷ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 833.

²⁴⁸ Isto, 830.

²⁴⁹ Golombek, *From Tamerlane to Taj Mahal*, 44.

²⁵⁰ Isto, 47.

medrese u Samarkandu.²⁵¹ Mogule je nesumnjivo inspirirala i dvostruka kupola na timuridskim građevinama, čija vanjska opna leži na visokome cilindričnom tamburu.²⁵²

Može se zaključiti da su mogulski vladari, kao i arhitekti koji su nerijetko dolazili iz (bivših) timuridskih krajeva²⁵³, itekako poznavali i razumijevali obrasce svojih prethodnika te su na njima gradili novi stil na kojem se u određenim elementima očitava zamjetan razvoj. U tome su Moguli bili znatno napredniji od svojih suvremenika – Šajbanida i Janida u Transoksaniji i Safavida u Iranu – koji su stoljećima ostali zatočeni u timuridskim okvirima i u svojoj se arhitekturi ne mogu pohvaliti suviše inovativnim značajkama.

Potrebno je razmotriti i utjecaj na najzapadniju islamsku silu toga doba – Osmansko Carstvo. Čini se da su timuridski utjecaji u njihovoj gradnji postojali isključivo u dekorativnom kontekstu. To se odnosi na stanovitu skupinu „majstora iz Tabrīza“ o čijem podrijetlu i okolnostima njihova dolaska u Osmansko Carstvo ne postoji mnogo informacija.

Timur, koji je 1386. zimovao u Tabrīzu, najvještijim je tabriškim majstorima naredio odlazak u Samarkand. Njihovo prisustvo u Samarkandu potvrđuju signature na pročeljima nekih od ranih timuridskih građevina. Čini se da su ovi majstori, ili pak njihovi sinovi koji su nosili istu *nisbu*, napustili Samarkand 1411. godine, nakon što je Uluġ-beg dopustio odlazak stranih obrtnika iz zemlje.²⁵⁴ Kako su se „majstori iz Tabrīza“, koji su u stvarnosti sada bili „majstori iz Samarkanda“, već 1420-ih godina našli u Osmanskom Carstvu može se samo nagađati, ali vjeruje se da su prije dolaska nekoliko godina proveli u Horasanu.²⁵⁵

Ova je skupina svoje prve radove izvodila u Bursi, pod nadzorom dvorskoga dizajnera 'Alī ibn Ilyāsa, još jednoga od pripadnika samarkandske emigracije koji je, za razliku od Tabrižana, u Samarkand preseljen upravo iz Burse, nakon Timurova pohoda 1402. godine. U Bursi, na interijeru Zelene džamije i mauzoleja Mehmeta I. (1419.-1424.), prvi se puta nailazi na vrlo opsežnu dekoraciju pločicama tipičnu za timuridsko razdoblje. Skupina je predstavila razvijenu vještinu raznih keramičkih tehnika, posebice *cuerda seca* i podglazurno oslikane keramike.²⁵⁶

²⁵¹ Golombek i Koch, *The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy*, 835.

²⁵² Golombek, *From Tamerlane to Taj Mahal*, 44.

²⁵³ Arhitekti iz šajbanidske Buġāre gradili su “timuridske” mauzoleje za Mogule prateći kanone uspostavljene u Buġāri u 15. stoljeću. Golombek, *From Tamerlane to Taj Mahal*, 49.

²⁵⁴ Golombek, *Timurid Potters Abroad*, 580.

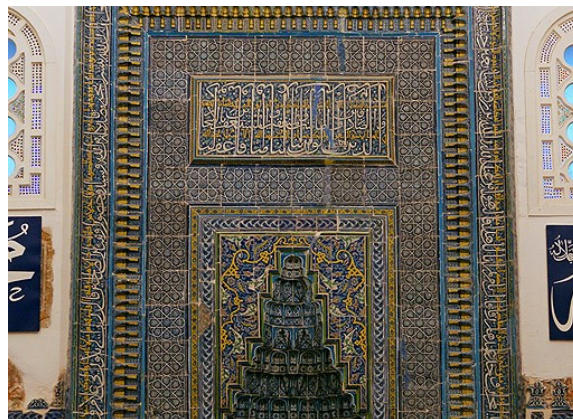
²⁵⁵ Isto, 582.

²⁵⁶ Necipoġlu, *From International Timurid to Ottoman*, 136.

Na iste se ove tehnike zatim nailazi u Edirneu, na kompleksu Muradiye sultana Murata II. Nema sumnje da je ista skupina bila zadužena za *cuerda seca* dekoraciju *mihrāba* u džamiji, koji neodoljivo podsjeća na onaj iz Zelene džamije (Slika 48). *Mihrāb* je ukrašen podglazurno oslikanim plavo-bijelim pločicama koje sa šesterokutnim pločicama postamenta čine cjelinu.²⁵⁷

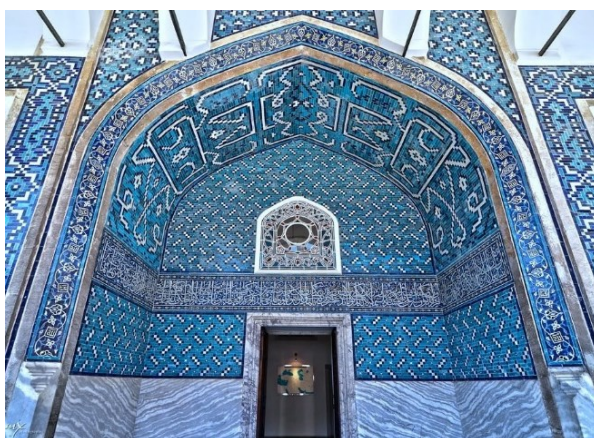
Slika 47: unutrašnjost Zelene džamije u Bursi, pogled na *mihrāb* (izvor: gezicenga.com)

Slika 48: *mihrāb* džamije Muradiye u Edirneu (izvor: flickr.com)

Nakon osvajanja Carigrada 1453., čini se kako su i majstori iz Tabrīza preselili u novu osmansku prijestolnicu. Sve upućuje na to da je upravo ova skupina zaslužna za „timuridsku“ dekoraciju paviljona Činili Köşk u carskoj palači Topkapı, gdje prvi puta u Osmanskom Carstvu nailazimo na uporabu *bannā`ī* tehnike, jedne od najupečatljivijih značajki timuridske arhitekture. Navodi se kako je majstore na rad na paviljonu, završenom 1472., pozvao sâm sultan Mehmet II., veliki podupiratelj i pokrovitelj stranih umjetnika na svome dvoru.²⁵⁸

O'Kane²⁵⁹, pak, tvrdi kako dekoracija paviljona više podsjeća na utjecaje elemenata rasprostranjenih kod Aq Qoyunlu dinastije, pri čemu se najviše referira na neobičnosti među *şulus* natpisima na ulaznome portalu. Dodaje, međutim, kako čak i ta distinkcija ne čini veliku razliku jer oba su se tipa arhitekture nadovezivala na iste tradicije, uspostavljene među ranijim perzijskim dinastijama.²⁶⁰

Slika 49: ulazni portal Çinili Köşk paviljona (izvor: manzara.gen.tr)

²⁵⁷ Necipoğlu, *From International Timurid to Ottoman*, 136.

²⁵⁸ Isto, 138.

²⁵⁹ O'Kane, *From Tents to Pavilions*, 252.

²⁶⁰ Isto, 252.

Odgovor na pitanje zašto među osmanskim arhitektima nije došlo do većega utjecaja timuridskog stila vjerojatno leži u političkim razlozima. Nije neshvatljivo što vlasti nisu bile naklonjene ideji da njihova arhitektura, kao najreprezentativnija forma umjetnosti, preuzima obrasce od kulture čiji je utemeljitelj u Bitci kod Ankare 1402. porazio sultana Bayezida i Osmansko Carstvo doveo pred rub urušenja. Ni kasnije, nakon što su čak i dvorski povjesničari mijenjali službeni narativ o Timuru²⁶¹, nije došlo do upliva timuridskih elemenata u osmansku arhitekturu. Vjerojatni razlog tomu bili su stalni politički sukobi sa susjedima Safavidima, nasljednicima timuridskoga arhitektonskog izričaja, kojega su Osmanlije očito počeli poistovjećivati s tom dinastijom. I jedne i druge međusobno je neprijateljstvo, ukorijenjeno i na religijskoj, sunitsko-šijitskoj osnovi, sprječavalo u istraživanju svojih graditeljskih forma.²⁶²

Uzbeci, turkijski narod predvođen džingisidskom dinastijom šajbanidskoga ogranka, bili su politički nasljednici Timurida u Transoksaniji 16. stoljeća. Ono što je iznenađujuće jest da su se njihove vladajuće elite vrlo brzo po osvajanju regije odrekle svoga nomadskog stepskog nasljeđa i asimilirale timuridsku varijantu perzijsko-islamske kulture. Današnji su Uzbeci zapravo plod te asimilacije, ali je okosnicom njihova identiteta postala naprednija, sjedilačka kultura Timurida. Književna postignuća Timurida, posebice Mīr 'Alī Šīr Nawā'īja i Bābura, slave se kao uzbečka, a čagatajski jezik, kojim su napisana njihova djela, književna je i lingvistička preteča suvremenog uzbečkog jezika.²⁶³ Shodno tome, timuridska su arhitektonska postignuća također postala opusom uzbečke nacionalne kulture.²⁶⁴

Premda se već u sovjetsko vrijeme Timura nastojalo prikazivati kulturnom osobom koja govori perzijski, igra šah i gradi veličanstvena zdanja,²⁶⁵ breme brutalnoga nomadskog ratnika koje je nosio sprječavalo je Sovjete da ga uzdižu kao heroja uzbečke nacije. Stoga su u toj ulozi prihvatili Uluġ-bega, kulturnog učenjaka i znanstvenika koji je savršeno odgovarao motivima sovjetskih vlasti da kultiviraju i moderniziraju srednjoazijske „nomade“.

Do obrata je došlo 1991., kada političke elite nezavisnog Uzbekistana preuzimaju lik Amīra Timura kao utjelovljenje nacionalnog identiteta.²⁶⁶ Čini se da činjenica što Timur nije bio etnički Uzbek u uzbečkom nacionalnom diskursu nikada nije predstavljala problem.

²⁶¹ Dale, *The Legacy of the Timurids*, 54.

²⁶² Hillenbrand, *The Timurid Achievement in Architecture*, 88.

²⁶³ Dale, *The Legacy of the Timurids*, 53.

²⁶⁴ O utjecaju politike na timuridsko nasljeđe u Uzbekistanu 21. stoljeća opsežno je pisala Elena Paskaleva u Paskaleva, *Ideology in Brick and Tile*

²⁶⁵ Dale, *The Legacy of the Timurids*, 54.

²⁶⁶ Paskaleva, *Ideology in Brick and Tile*, 418.

8. Zaključak

Izdanci timuridske arhitekture i danas, šest stoljeća nakon gradnje, plijene pozornost svojom grandioznošću i dekorativnom aplikacijom. Glazirane pločice naširoko korištene kao fasadna obloga iz europske su perspektive zasigurno najupečatljivija osobitost ovoga stila, jer u takvoj su se primjeni u Europi pojavile mnogo stoljeća kasnije i zadržale vrlo kratko. Prilično egzotičan koncept je i dekoracijsko nadsvođivanje prostora korištenjem ukrštenih lukova kojima se postigao trodimenzionalni karakter svoda.

Bez obzira na to što se timuridskim građevinama mogu pronaći strukturalne zamjerke i što su mnogobrojni recentni popravci i restauracije djelomično izmijenili njihov izvorni izgled, svatko tko je imao priliku svjedočiti njihovoj raskoši svjestan je da su one simboli velikog razdoblja u povijesti Srednje Azije. Građevine ranijeg timuridskog perioda, uglavnom smještene u Transoksaniji, danas služe kao podsjetnik na ambiciju jednoga okrutnog stepskog osvajača da svijetu pokaže svoju veličinu i zasluži veličanstveno poštovanje. Građevine kasnijeg timuridskog perioda, uglavnom smještene u Horasanu, danas služe kao podsjetnik na vrijeme najvećega kulturnog procvata regije, kada su ondje djelovali mnogi proslavljeni umjetnici različitih umjetničkih pravaca.

Timuridska arhitektura svoje zasluge nosi i u oblikovanju novoga arhitektonskog stila koji se razvio u Indiji pod dinastijom Mogula, a svijetu je podario jedno od najvećih remek-djela u povijesti arhitekture – Tāğ Maḥal.

Popis literature

- Arapov, Aleksej. *The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th Centuries, Volume IV, Architecture*. Samarkand-Tashkent: International Institute for Central Asian Studies, 2013.
- Creswell, Keppel Archibald Cameron. "The Origin of the Persian Double Dome." *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, Vol. 24, 128 (1913), 94-99
- Dale, Stephen Frederic. "The Legacy of the Timurids." *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, Vol. 8, 1 (1998), 43-58
- Dickens, Mark. "Timurid Architecture in Samarkand." Diplomski rad, St. Joseph's College, University of Alberta, 1990.
- Forbes Manz, Beatrice. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Golden, Peter B. *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Golombek, Lisa. "The Chronology of Turbat-i Shaikh Jām." *Iran* 9 (1971), 27-44
- Golombek, Lisa. "From Tamerlane to Taj Mahal." u *Essays in Islamic Art and Architecture: in honor of Katharina Otto-Dorn*, uredio Abbas Daneshvari, 43-50. Malibu, CA: Undena Publications, 1981.
- Golombek, Lisa. "The Resilience of the Friday Mosque: The Case of Herat." *Muqarnas* I (1983), 95-102
- Golombek, Lisa i Donald Wilber. *The Timurid Architecture of Iran and Turan, Vol. 1*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1988.
- Golombek, Lisa. "Discourses of an Imaginary Arts Council in Fifteenth-Century Iran." u *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, uredili Lisa Golombek i Maria Eva Subtelny, 1-17. Leiden: E.J. Brill, 1992.
- Golombek, Lisa. "The *Paysage* as Funerary Imagery in the Timurid Period." *Muqarnas* 10 (1993), 241-252
- Golombek, Lisa. "The Gardens of Timur: New Perspectives." *Muqarnas* 12 (1995), 137-147

- Golombek, Lisa. "Timurid Potters Abroad." *Oriente Moderno, Nuova serie*, 15 (76), 2 (1996), 577-586
- Golombek, Lisa i Ebba Koch. "The Mughals, Uzbeks, and the Timurid Legacy." u *A Companion to Islamic Art and Architecture*, uredili B. Flood i G. Necipoglu, 811-845. Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2017.
- Hillenbrand, Robert. "Aspects of Timurid Architecture in Central Asia." *Utrecht Papers on Central Asia* (1987), 255-286
- Hillenbrand, Robert. "The Timurid Achievement in Architecture." *A Survey of Persian Art. The Islami Period* 18 (2005), 83-126
- Hillenbrand, Robert. "The Use of Glazed Tilework in Iranian Islamic Architecture." *Archäologische Mitteilungen Aus Iran Ergänzungsband* 6 (1979), 545-554
- Knobloch, Edgar. *Beyond the Oxus. Archaeology, Art & Architecture of Central Asia*. London: Ernest Benn Limited, 1972.
- Knobloch, Edgar. *Monuments of Central Asia. A Guide to the Archaeology, Art and Architecture of Turkestan*. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2001.
- Masson, Mikhail i Galina Pugachenkova. "Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke ("Shahr-i Sabz from Tīmūr to Ūlūgh Beg")" Preveo J.M. Rogers. *Iran* 16 (1978), 103-126
- Masson, Mikhail i Galina Pugachenkova. "Shakhri Syabz pri Timure i Ulug Beke ("Shahr-i Sabz from Tīmūr to Ūlūgh Beg"): II" Preveo J.M. Rogers. *Iran* 18 (1980), 121-143
- Man'kovskaia, L. Iu. "Towards the study of Forms in Central Asian Architecture at the end of the Fourteenth Century: The Mausoleum of Khvaja Ahmad Yasavi." Prevela Lisa Golombek. *Iran* 23 (1985), 109-127
- Necipoglu, Gülru. "From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles." *Muqarnas 7: An Annual on Islamic Art and Architecture* (1990), 136-170
- Necipoglu, Gülru. "Geometric Design in Timurid/Turkmen Architectural Practice: Thoughts on a Recently Discovered Scroll and Its Late Gothic Parallels." *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century* (1992), 48-66
- O'Kane, Bernard. "The Madrasa Al-Ghiyāṣiyya at Khargird." *Iran* 14 (1976), 79-92

- O'Kane, Bernard. "Tāybād, Turbat-i Jām and Timurid Vaulting." *Iran* 17 (1979), 87-104
- O'Kane, Bernard. *Timurid Architecture in Khurasan*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers in association with Undena Publications, 1987.
- O'Kane, Bernard. "From Tents to Pavilions: Royal Mobility and Persian Palace Design" *Ars Orientalis* 23 (1993), 249-268
- Paskaleva, Elena. "The Bibi Khanum Mosque in Samarqand: its Mongol and Timurid Architecture" *The Silk Road Journal* 10 (2012), 81-98
- Paskaleva, Elena. "Ideology in brick and tile: Timurid architecture of the 21st century" *Central Asian Survey* 34 (2015), 418-439
- Saadat, Bijan. *The Holy Shrine of Imam Reza, Mashhad (Astan-i Quds), Volume III*. Shiraz: Asia Institute, Pahlavi University, 1976.
- Shaw, Charles. "Gur-i Amir Mausoleum and the Soviet Politics of Preservation." *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism* 8 (2011), 43-63
- Soucek, Svat. *A History of Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Subtelny, Maria Eva. "A Timurid Educational and Charitable Foundation: The Ikhlāsiyya Complex of 'Alī Shīr Navā'ī in 15th-Century Herat and Its Endowment." *Journal of the American Oriental Society, Vol. 111*, 1 (1991), 38-61
- Subtelny, Maria Eva. "Agriculture and the Timurid Chahārbāgh: The Evidence from a Medieval Persian Agricultural Manual." *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design* (1997), 110-128
- Wilber, Donald. "Qavam al-Din ibn Zayn al-Din Shirazi: A Fifteenth-Century Timurid Architect" *Architectural History* 30 (1987), 31-44

Sažetak rada

Timuridsko razdoblje (1370.-1507.) u kulturnom je smislu bilo najsajjnije povijesno razdoblje Središnje Azije. Osnivač dinastije, Timur (vladao 1370.-1405.), bio je nemilosrdan osvajač koji je većinu života proveo sudjelujući u vojnim pohodima. Ipak, Središnja Azija bila je pošteđena ratnih razaranja i pokolja, koji su se uglavnom odvijali na području Irana i Zlatne Horde. Unatoč osvajačkom karakteru, Timur, ali i njegovi nasljednici, ostavili su značajna arhitektonska i druga kulturna postignuća na područjima Timuridskog Carstva koje se početkom 15. stoljeća prostiralo od Indije sve do Anadolije. Arhitektura je igrala najznačajniju ulogu u demonstraciji Timurove moći, napretka i bogatstva carstva koje je stvorio. Obilježja su te arhitekture grandiozne proporcije, racionalnost dizajna i fine dekoracije građevina, za što su se koristile najsuvremenije arhitektonske ideje i tehnike Istoka. Najbolji su arhitekti, majstori i obrtnici iz svih krajeva Carstva bili uposleni da ostvare Timurovu misiju koja se najbolje ogledala u poznatoj izjavi: „Ako sumnjate u našu moć, pogledajte naše građevine“.

Ključne riječi: Timuridi, islamska arhitektura, Srednja Azija

Abstract

In the cultural sense, the period of the Timurid Empire (1370-1507) was the brightest period in the history of Central Asia. The founder of the Empire, Timur (reigned 1370-1405) was a ruthless conqueror who spent most of his life in war. However, his military campaigns spared Central Asia and befell other areas, such as Iran and the Golden Horde. Despite the cruelties, both Timur and his successors left architectural achievements and a significant cultural mark in areas that were once part of the huge Timurid empire, which stretched from India to Anatolia. Timur's power and his empire's progress and wealth were best shown through architecture. The main characteristics of that architectural style were grandiosity, rationality of design and highly detailed decoration. The best architects, masters, and craftsmen from all over the Empire applied the most contemporary ideas and techniques of the East to accomplish the mission best summed up by Timur's famous statement: "If you doubt our power, look at our buildings".

Key words: Timurids, Islamic architecture, Central Asia